

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- FODOR ANDRÁS verse 481
TÜSKÉS TIBOR: A tornáról a temetőre látni 482
VEKERDI LÁSZLÓ: Mérték és mű (*Tüskés Tibor kritikái*) 486

*

- JÉKELY ZOLTÁN verse 491
TANDORI DEZSŐ: Jékely Zoltánról, „Az ég játéka”-t
olvasva 492
KALÁSZ MÁRTON versei 498
HORGAS BÉLA versei 499
BARANYAI LÁSZLÓ: Alterego 501
ALBERT GÁBOR: A sarokba nem megyek (elbeszélés) 514
CZAKÓ GÁBOR: Az egy és a kettő (elbeszélés) 527
TAKÁCS IMRE versei 534
PÁLINKÁS GYÖRGY verse 535
LÁNCZ SÁNDOR: Képzőművészeti krónika 536
SZEPESI ATTILA versei 541
KÁROLYI AMY versei 542

*

Versről versre

- KÁROLY AMY: Különös (A versről a költővel *Domokos Mátvás* beszélget) 544

*

Irodalom a gyorsuló időben

- AZ IRÓNIA DÉRY TIBOR MŰVEIBEN (*Béládi Miklós, Bodnár György, Pomogáts Béla, Szabolcsi Miklós és Tóth Dezső beszélgetése*) 549

1980

JÚNIUS

SZAKOLCZAY LAJOS: Asztalos István (tanulmány) 558
POMOGÁTS BÉLA: Albert Gábor: Útvesztők, verőfényben 569
MÁTYÁS ISTVÁN: Kertész Ákos: Kasperek 570
ZENTAI MÁRIA: Héra Zoltán: 7x7 571
PARTI NAGY LAJOS: Orbán Ottó: A visszacsavart láng 573
CSORDÁS GÁBOR: Fodor Ákos: Idéző jelek 574

KÉPEK

A Baranya Megyei Tárlat anyagából

GELLÉR B. ISTVÁN rajzai 490, 491
VALKÓ LÁSZLÓ képe 497
DEÁK ZSUZSA rajzai 500, 526
LANTOS FERENC rajza 513
PINCZEHELYI SÁNDOR rajzai 557, 576
(Nádor Katalin fotói)

JELENKOR

XXIII. ÉVFOLYAM

6. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
PÁKOLITZ ISTVÁN

A borítót tervezte és rajzolta
MARTYN FERENC

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 120,— Ft.

80-1944 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNKA

A BARANYAI MŰVELŐDÉS c. periodika új számának közművelődési rovatában közli egyebek mellett *Tüskés Tibor*: Kodolányi hazatérése c. írását, a vajszlói Kodolányi-emlékmúzeum megnyitóját. – *Csenkey Éva* a Siklósi Kerámia Szimpozion tiz éves tevékenységét elemzi. *Huber Kálmánné*: A Szimpozion és köre c. tanulmánya a húszas években megjelent pécsi folyóirat történetét dolgozza fel. Figyelmet érdemel *Szita László*: A regionális nemzetiségtörténeti kutatások jelentősége és feladatai c. írása.

*

NEMZETISÉGI KÖNYVKIALLÍTÁST rendeztek Pécsen május 12-től 17-ig. A megnyitón *Takács Gyula*, a Baranya megyei Tanács elnökhelyettese mondott beszédet. – A TIT Baranya megyei Szervezetében május 12-én horvát-szerb anyanyelvű ismeretterjesztő csoport alakult. – Ugyanezen a napon Sombereken német nemzetiségi kultúrestet rendeztek.

*

TÜSKÉS TIBOR grafikai gyűjteményéből kiállítást rendeztek május 11-től június 30-ig Szántód-pusztán Tiszteletadás a szülőföldnek címmel. „Nem vagyok műgyűjtő, anyagi ügyek túlságosan sosem kötötték meg a kezemet. De a munka, az írás és a szerkesztés számos olyan mély és tartalmas emberi kapcsolattal ajándékozott meg, amelynek dokumentumai és emlékei: képek. Most, a félszázad határán a szülőföld és a fölnevelő táj előtti tiszteletadásként szívesen bocsátom közszemlére e képeket ott, ahonét életem elindult” – írja Tüskés Tibor a kiállítás ismertetőjében.

*

AZ ÜNNEPI KÖNYVHÉT pécsi estjén május 30-án *Bertók László*, *Csordás Gábor*, *Garai Gábor*, *Kampis Péter*, *Rab Zsuzsa*, *Takács Gyula* és *Tüskés Tibor* szerepelt. A házigazda *Czigány György* volt. Közreműködött *Unger Pálma* és *N. Szabó Sándor* színművész, valamint a *Szélkiáltó együttes*.

*

NAGY LÁSZLÓ rajzait mutatták be Pécsen május 20–26-ig, a Színház téri galériában. Megnyitót mondott *Koczás Sándor* irodalomtörténész, közreműködött *Berek Katalin* és *Budai Ilona*.

*

FODOR ANDRÁS május 22-én Pécsen, a Megyei Könyvtárban József Attiláról tartott előadást, majd pécsi írókkal beszélgetett József Attila-élményükről.

*

SIMON BÉLA festőművész kiállítása május 31-én nyílik meg Pécsen, a Széchenyi téri galériában.

*

A PÉCSI NYÁRI SZÍNHÁZ programjából. *Csajkovszkij–Shakespeare: Rómeo és Júlia* – táncjáték: július 2–3., 8–9., 17.; *Verdi: Otello* – táncjáték: július 5–6., 12–13., 15.; *Énekek éneke* – kamarabalett: július 1., 10.; *Monteverdi: Magnificat* – kamarabalett: július 4., 7., 16., 18.; *Andrejev: Aki a pofozokat kapja* – musical: július 3–4., 6–8.; *Liszt: Dante-szimfónia* – balett: július 11., 14., 19–20.

*

VASZARY JÁNOS emlékkiállítást rendeztek a kaposvári Somogyi Képtárban április 25-től június 22-ig. – PÉCSI MŰHELY 1970–1980. címmel május 11-én a székesfehérvári Csók István Képtárban nyílt kiállítás öt fiatal pécsi grafikus műveiből.

*

CSORDÁS GÁBOR, KELEMEN LAJOS és ZALÁN TIBOR első kötetes költeményeket mutatta be az Írószövetségben május 5-én *Nagy Gáspár*, *Tüskés Tibor* és *Jankovics József* a Költői szakosztály sorozatában.

*

A KÉPCSARNOK pécsi kiállítóterében *P. Bak János* képeit mutatták be április 24-től május 8-ig. – A nagykanizsai Egry József-teremben *Szirmayné Bayer Erzsébet* kiállítását rendezték meg május 15–29-ig.

FODOR ANDRÁS

Elszámolás

Az ötvenéves Tüskés Tibornak

*Hogy lehet ennyi dráma közt
ilyen nyugodtan élni?*

*Elmondom, valahogy így:
fogni az önfeledtek
rámbizott vállát,
karját, derekát,
érezni pontosan,
érezni mindig
mennyi az idő.
Köszönni illendően
a gömbvillám-közönynek,
nézni, mekkora diadal neki,
hogy dolgaim közt ide-oda gördül,
fenyegetően senmibe vesz;
vinni titkos feloldozást
a kiteszítettaknak,
vinni végső bocsánatot
a lélekben halotthoz,
bűnhődve minden porcikámban
a föltartóztatást, a start
késleltetett kötélhúzását.
S ha lázadva kilépek,
tűrni, ahogy az állva maradottak
keserű dühe ráköp
a taxi ablakára . . .*

*És persze, szemfényvesztő tűznyelőként,
indulat nélkül viselni a kérdést:
hogy fér meg benned
ennyi nyugalom?*

A tornácról a temetőre látni

A nagy távolságokat összekötő műutakat ma már szerte a világon úgy építik, hogy a kisebb településeket elkerüljék: a gépkocsivezetőnek egy-egy falutábla miatt ne kelljen minduntalan a fékpedálra lépnie.

A Székelyudvarhely és Marosvásárhely közötti új út sem vezet keresztül Farkaslakán: a falu fölötti dombon, a temetőn túl halad el. Amikor a műút helyét kijelölték, bizonyára nem gondoltak arra, hogy éppen ezáltal az utas milyen kedvező közelébe kerül Tamási Áron sírjának. Tamási Áron testét ugyanis – már a műút megépítése után – az író óhajta szerint szülőfalujának földjében helyezték végső nyugalomra. Így annak is, aki csak az autóbusz ablakából vet pillantást az elsuhanó tájra, látnia kell a farkaslaki temető szélén, a templom mögött álló hatalmas síremléket. Aki pedig személyautóval vagy gyalogos zárandokként vetődik erre, közvetlenül a műút mellett megtalálhatja az író sírját.

Tamási Áron 1897. szeptember 20-án született Farkaslakán, és hatvankilenc éves korában, 1966. május 26-án halt meg Budapesten. A budapesti Farkasréti temetőben tartott gyászszertartás után rokonai, barátai, tisztelői végső búcsút itt, Farkaslakán vehettek tőle.

Alakja körül már a temetés napján megindult a legendaképződés. Farkaslaka román neve: Lupeni. Romániában még egy Lupeni nevű helység van, a volt Lupény: bányaváros a Zsil völgyében. Az író testét Budapestről szállító koporsót a vasutasok állítólag előbb az azonos nevű, de távolabb fekvő bányavárosba irányították. Ezért a farkaslaki temetésre csak harmadnap kerülhetett sor. Akármi is volt a késés oka, ez a temetésre összeseregülő, majd szétoszló, aztán három nap múlva ismét egybesodródó gyülekezet annyira jellemző Tamásira, mintha valamelyik novellájában olvastuk volna.

Az aszfalttal borított széles országutat csavart derekú körtefák kísérik. A temetőben, a sírdombok fölött magas, karcsú, bádoggal fődött keresztfák állnak. A hajlított bádogtető szélét csipkésre vágták, a kereszt száraira apró csengőket kötöttek. Ha fúj a szél, megrezdülnek a csengők, beszélgetnek a kereszték.

A templom mögött, a régi temető szomszédságában áll Tamási Áron sírja. Játszóternyi sima, zöld gyep veszi körül. A fejfa két öreg cserfa közül ágaskodik ki az országútra. A sír mellett hatalmas, szürke kvarcittömb magasodik. A sziklát a Hargitáról szállították, s itt, a helyszínen faragták emlékművé a Szervátiuszok, Jenő és Tibor. Vésőjük nyomán a legismertebb Tamási-hősök, az *Ábel*-ek és a *Rendes feltámadás* alakjai formálódtak ki.

A farkaslaki sír jelkép, a hűség jelképe és példája. Teljesült az író végakarata. Tamási hazaérkezett, megtért. Teste egygyévalt a földdel, amelyből vétetett, amely fölnevelte, képzeletét táplálta, csodálatos nyelvre tanította, írói világát alakokkal és történetekkel népesítette be.

Tamási Áront nem ismertem személyesen. De pontosan emlékszem az évre, amikor nevével először találkoztam. Sőt nemcsak a könyvre, amelyen nevét megláttam, hanem – mint az egészen kivételes élmények és találkozások esetében történni szokott – arra a helyre, környezetre és körülményre is, amelyben a könyvet olvastam. Novelláinak a Révai Kiadónál megjelent gyűjteménye volt ez a könyv. A vászonkötésű, szokatlanul vastag, csaknem ezer oldalas kötetet nehéz volt fekve, ágyban, kézben tartani. Tizenöt éves voltam akkor és beteg. A könyvet 1945 karácsonyán bátyámtól kaptam ajándékba... Leveszem most a polcról. A bejegyzés hitelesíti emlékezetemet.

Csodáltnivaló-e, hogy a kamaszgyerek képzeletét leginkább Tamási nyelve, stílusának színe és zamata fogta meg? A rajongás, amivel a novellákat faltam, több volt már akkor is a különlegesség iránti vonzalomnál. Éreztem, Tamási Áron nem „székely góbé”, akinek akkor még sokan látták, s hősei nem Göre Gábor rokonai. A nyelv burkán átragyogó sajátos gondolkodásmódja foglalkoztatott, de egyelőre csak a szavakat tudtam eltanulni tőle. Emlékszem, oly szorgalmas volt ez a tanulás, hogy a betegségből felgyógyulván a legelső magyar házi dolgozatot, egy szabadon választott s novellisztikus formában földolgozható témát Tamási stílusában írtam meg. Meg is kaptam rá a figyelmemet önállóbb vizekre kormányzó tanárom intését: „Szép, szép... De kerülj az illatos kifejezéseket.” Azóta megtanultam, hogy a nyelvi eszközök, díszek saját környezetükből kiszakítva, idegen anyagra tűzve – papírvirággá, üres cífrasággá válnak. Ami Tamásiban maradandó és megtanulandó érték, az több, mint néhány szép stílusfordulat. A közlés pontos legyen és ne „szép”.

Később – egy alkalommal – láttam és hallgattam is Tamásit. 1955 nyarán, a könyvhéten, a Csillag című folyóirat irodalmi estjén olvasta föl írását a Pécsi Nemzeti Színházban. Hangjának lejtése, beszéde, hangsúlya éppen olyan volt, mint írásainak nyelve. Magas, csúcsos koponyáját megfényesítették a reflektorok. Az akkor még kéziratban fekvő *Bölcső és Bagoly*-ból mutatott be egy részletet.

Az emlékezetet megint egy könyvbéli bejegyzés igazolja. Az *Abel a rengetegben* akkor megjelent új kiadásába írta be a nevét és a keltezését: 1955. VI. 6.

A személyes találkozás megint elmaradt. A gyerekkorból megőrzött ámulat és tartózkodó tisztelet megakadályozott, hogy a könyvet magam tegyem az író elé. Egyik tanítványomat kértem meg, ő vitte el a kötetet, és szerezte meg a könyvsátorban dedikáló író aláírását.

Annai év után, 1974 őszén jutottam Tamási Áronhoz a legközelebb. Eljutottam az író sírjához, és eljutottam abba a ma is eleven világba, amely egész életében elkísérte, Farkaslakára.

Keréknymokkal mintáztott, sáros utcán kapaszkodunk az író szülőházához. Úgy érzem, mintha már jártam volna a faluban. Minden ismerős. A házak, az udvarok, az utcák, a házak között bukdácsoló Nyikó vize. A környezet éppen olyan, amilyennek Tamási regényes önéletrajzában, a *Bölcső és Bagoly*-ban leírja.

– Amott a sírülönél térjenek a felszeg irányába – mondja egy székely kisleány, amikor a Tamási-ház felől érdeklődünk. A faluban hallott első szó – sírülő (forduló, útkanyar) – azonnal a Tamási-írások hangulatába ránt.

Tamási Áron szülőházában néhány éve emlékmúzeumot rendeztek be. A ház derekán fából ácsolt tornác fut végig. Lépcsők vezetnek föl rá. A tornácra balra nyílik a hajdani „nagyház”, a főszoba. Itt láthatók a kiállítási tárgyak, a bútorok, fényképek, újságkivágások, könyvek. A jobbra nyíló szobában az író testvéröccse, Tamási Gáspár lakik.

Eső szemerkél. Az udvar üres. A ház is üres. Az udvart fölverte a fű: ide már nem fordulnak be szekerek.

Gáspár bácsit hátul, a gyümölcsöskertben találjuk. Egy hosszú póznával szilvát ver a fákról. Fején fekete kalap. Testén székely harisnya, fehér ing, fekete mellény. Az egyszerű és hétköznapias öltözet is olyan rajta, mintha vendéget várna. Sűrű, fekete szemöldöke, barnán csillogó nagy szeme, akár a bátyjéé.

Elmondja, hogy a ház már több, mint száz éves. Még nagyapja építette, 1866-ban. Tamási Gáspár a nyáron, 1974. augusztus 1-én töltötte be a hetvenedik évét.

– Számot cseréltem – mondja. – Mind a kettőt . . .

Hogy lássa, értem, ráfelelem:

– Én meg most szálltam le a második székéről . . .

– Akkor betöltötte a negyvennégyet – mondja mosolyogva.

A hátsó szobában beszélgetünk. Most szoba is, konyha is. A falon fényképek. Az asztalitűzhelyen egy lábos hideg szilvásgombóc.

Tamási Gáspárnak 1971-ben Bukarestben, a Kriterion Kiadónál könyve jelent meg, a *Vadon nőtt gyöngyvirág*. „Visszaemlékezés a régmúlt korra és az utána következő időkre a mai napig” – ez az alcíme. A könyvet 1967. december 15-en kezdte el írni, és 1968. szeptember 26-án fejezte be. „Ezer-nyolcszázkilencvenhét szeptember havában született az én jó bátyám, Tamási Áron . . .” – így kezdődik az emlékezés. Tamási Gáspárnak korábban egyetlen írása sem látott napvilágot. Négy elemi népiskolai osztályt járt. „Azt is inkább a bokrok közt” – mondja. Csak a batyja halála utáni évben gondolt arra, hogy tollat vegyen kezebe.

– Féja Géza biztatott . . . – emlékezik vissza. – 67-ben a hagyatéki tárgyalás végett Budapesten jártunk mind a négyen, testvérek. Féja meghívott. El is mentünk hozzá. Voltak ott többen mások. Akkor mondtam: – En is tudnék írni valamit, ha összekapnék . . . – Akkor írja meg – mondta Féja. Hazajöttem. Eszem ágában sem volt írni. Amikor aztán leesett az első hó, s az esték hosszúak lettek, eszembe jutott, mit mondott Féja: Irja meg, aztán meg-lássuk . . . Akkor vettem egy piros fedelű füzetet. Azt mondtam, legyen benne legalább kétszáz lap. Akkor még petróleumlámpával világítottam. Beleültem ebbe a székbe, és az első este írtam két lapot. Abbahagytam. Aztán megint elővettem. Dugtam, hogy ne lássa más, mit csinálok. December közepén kezdtem el írni, és a következő év szeptember 26-ra bé volt fejezve. Fölvittem Kolozsvárra, odaadtam Kányádi Sándornak meg Fodor Sándornak. Ők adták ki Bukarestben . . .

Gáspár bácsi az asztalfiókba nyúl, és előveszi a kéziratot. Piros fedelű, négyzetkockás füzet. A sorok törlés és tagolás nélkül következnek egymás után. Az egész füzet jóformán egyetlen bekezdés. A pirosceruzás szigor bizonyára sok helyesírási hibát találna benne. Szerencsére, akik a kéziratot párt-

fogásba vették, nem ezt nézték. Pontosabban: nemcsak ezt. A könyvet természetesen a mai helyesírás szabályai szerint, de a szöveg minden nyelvi ízét, fordulatát megőrizve adták ki.

– A könyv megjelent – mondja Gáspár bácsi –, s a román írószövetség 1971-ben tízezer lejes alkotói díjjal jutalmazta. Május 10-én adták át Vásárhelyen a Tükör-teremben. Szép nap volt . . .

Máshol és később hallottam, hogy az ünnepségen, a díj átadása után Tamási Gáspár szót kért: – Csak három rövidke mondatot szeretnék szólni – mondta. – Az első: a döntés helyes volt. A második: a pénznek nálam helye van. A harmadik: Isten éltesse az elvtárs-urakat . . .

A farkaslaki házban Tamási Gáspárhoz fordulok:

– Van még olyan, amit nem írt meg a *Vadon nőtt gyöngyvirág*-ban?

– Még elég van a tarisznyámban, de nem akartam egyszerre kibontani.

– Nem is írt a könyv óta?

– De bizony írtam. Télen, amikor a magam csendességében vagyok. A folytatást! Ebben a falum életét írtam meg. A címe: *Miénk a föld, melyen élünk és meghalunk*. Azért írtam ezt a füzet fedelére, mert eszembe jutott, ami régen a kocsmában ki volt írva: „Ma pénzért és holnap ingyen.” Meg persze holnapután is ingyen . . . De a föld mindig azé, aki naponta megdolgozik érte . . .

– Megnézhetném a kéziratot?

– Januárban adtam át Kolozsváron. Még nem döntöttek . . . Az első oldalt könyv nélkül el tudom mondani: „Romániában, Észak-Erdélyben, a Hargita hegységtől nyugatra nem messze van egy Gordon nevezetű hegy, és ennek a lábainál van az a falu, melyben én is és sokan mások születtek, hiszen immár közel kétezer lélekszámot számol. És ennek a falunak a neve Farkaslaka. De nem azért kapta ezt a nevet, mivel itt az emberek ragadozók lennének, mint a farkasok, mert itt is szelíd természetű emberek laknak, ha meg nem haragítják őket. Én azt hiszem, hogy ez egyebütt is így van, városban és falun egyformán. Máskülönben munkára szorgalmas nép és vendégszerető, amit az is bizonyít, hogy aki idejő idegen falvakból vagy városból, s itt teljesít szolgálatot, az mindegyik ide akar letelepedni . . .”

Tamási Gáspár kétfelől megsimítja bajuszát, és átkísér az emlékszobába. Fényképek, újságok, könyvek vesznek körül. Belelapozok a fényképalbumba. Megérintem az egykori használati tárgyakat. Aztán kimegyünk a tornácre. Átnézek a házak fölött a Nyikó túlsó oldalára, a falut körülvevő dombokra. A szülői ház tornácáról éppen a farkaslaki temetőre látni.

MÉRTÉK ÉS MŰ

Tüskés Tibor kritikái

„Szeretném remélni – írja Tüskés összegyűjtött bírálati elé írt *Bevezetőjében* –, hogy a kritikákból éppen úgy kirajzolódik egy kritikus érdeklődése, sajátos arcképe, ahogy irodalmi tanulmányaimban, bírálataimban mindig arra törekedtem, hogy művekről szólva az alkotó személyiségét, alkatát és tehetsége »természetét« is sikerüljön megéreztetni.” Reménye teljesült, a kötetből csakugyan markánsan kirajzolódik a kritikus Tüskés karakterisztikus arcéle. Jelen recenzió mégis nem erről vagy elsősorban nem erről kíván szólni; talán azért sem, mert ez a határozott vonalakkal meghúzott önérzetes arc (ami recenziót valamiképp mindig a Zrínyiek arcképeire emlékezteti), ezek a bizalommal és gyanakvással tekintő, megbízható szemek, az orr jó szimatára valló ívelése, a meglehetősen nagy száj mosolyra és sértődésre egyaránt könnyen hajló szegletei, még a hang – legalábbis hortobágy-széli fülnek – furcsa dél-dunántúli zs-zése is túlságosan kedves ismerősöm ahhoz, hogy kellő mértékkel írhassek róla. Hiszen az ember a barátjához (csakúgy különben, mint az ellenségéhez!) vagy elnézőbb, vagy szigorúbb a kelleténél, s a recenzióknak – és a recenzióknak – egyik se használ. Nem kíván persze jelen recenzió holmi objektivitást és elfogulatlanságot mimelni; nyíltan megvallja baráti elfogultságát sőt elfogódottságát. Nézzük tehát a kritikus Tüskés arca helyett vagy mellett – inkább azt az irodalmat, amit a kötet írásai az ötvenes évek végétől két évtizeden át szolgáltak.

Köztudott, sokszor leíratott, hogy ez a két évtized valamiképp a magyar irodalom nagy korszaka volt. De miképpen? Erre már sokkal kevesebben keresték a választ, úgy lehet még a kérdést magát se igen feszegették soha. Tüskés kötete viszont többféleképpen, illetve többféle szinten válaszol éppen erre a kérdésre.

Az első a kötet ciklus-beosztásában tükröződő történeti szint, vagy inkább a folytatás és következőzés szerves dinamikája, ami így önmagában persze merő absztraktum, és csak a kritika szintjével kölcsönhatásban érhető tetten. Minden élő irodalom mesterek – elődök – nemzedéktársak – útnakindulók kényes egyensúlyából rendeződik organikus és folyton változó egésszé, és minden élő kritika szűkségképpen nemzedéke meghatározó élményeiből teremti magának – akár akarja akár se – mértéket. A művek legalább négy nemzedékre széthúzó kortárs-univerzumát tehát a kritika – bevallja-e vagy se – mindig egyetlen mértékrendszerrel méri. A mai magyar kritikában Tüskés vállalja legtudatosabban és legbátrabban ezt a nemzedéki mércét, és egyedül ő látja világosan, hogy ez a mérce a történelem kénye-kedve miatt semmiféle nemzedéki beszűkülést nem jelent; ellenkezőleg: az elmúlt két évtized magyar irodalmának annyiszor emlegetett nagysága nem utolsó sorban éppen az, hogy ezzel és csakis ezzel a nemzedéki mércével mérhető relevánsan és revelánsan. Szomorú és tragikus persze, hogy még ma is ezzel mérhető, hiszen ez a mérce a háborút gyermek-serdülő-fővel megélt nemzedék mércéje. A háború, azaz otromba gyilkolások és brutális borzalmak döbent gyermekszemekben tükröződő iszonyatával nézzük máig a világot, és a világ mind a mai napig reákszolgál erre a tekintetre. „Van nálunk egy nemzedék – írta Tüskés 1962-ben –, a mai huszonnyolc-harminckét évesek, akik a gyermekkor párás álmvilága helyett, tíz-tizenéves korukban a háború szörnyetegével találkoztak, s a »bombázás« a »deportálás« a »halál« szavakat forgatta a szájuk. Alighanem egyetlen író sem

kerülheti meg gyermekkorát. Erre a nemzedékre kétszeresen érvényes, hogy nem léphet tovább, amíg nem írta ki magából azt az élményt, azt a szörnyűséget, amit az étellel való első tudatos találkozásakor szerzett." S 1972-ben, öt első könyves költőről írva, még mindig megdöbbenet kell észlelnie, hogy „ha gyerekkori emlékeikről beszélnek, ők is a háború nyomait említik, a fronton elvesztett apát, a harcok következtében szétesett családot, a szenvedések emlékeit... Az irodalom természetes növekedését akadályozó-fékező évek ártalmát meddig kell még viselnünk?" Mindaddig, amíg a háború ocsmány fenyegetése realitás. S az irodalomnak s művészetnek mindaddig tiltakoznia kell, érlelni a háború ellenanyagait. A kötetnyitó Áprily-tanulmánytól az öt elsőkönyves költőről szóló befejező írásig Tüskés mindenütt híven regisztrálja, miként figyel és figyelmeztet a kortárs magyar irodalom a háború s következményeinek szörnyűségeire, veszélyeire. Rónay György „harmincas években írt verseinek nagy része a háború kegyetlen „káprázata”, zord látomása”; Mészöly Miklós „nem egy írása szó szerint is a nagy vízváltzó, a háború szorongó napjait idézi”; „Pilinszky költészetében központi helyet foglal el a második világháború témája, a fasizmus embertelensége, az üldözöttek szenvedése miatti panasz és fölháborodás”; Sánta Ferenc *Az ötödik pecsét*-je a háború szörnyű optikájában felnagyítva elemzi a választás kényszerét és köteleességét”; Hernádi, Gyurkó, Sükösd legjobb írásai a háború embertelen és embertelenítő borzalmairól beszélnek; „a világfölfedezés, mondja Kiss Anna, a háború volt számomra.”

Talán épp a háború szörnyűségei magyarázzák a kortárs magyar irodalom – s a kongeniális kritika – fogékonyságát a mindennapok poézise iránt. A háborút szenvedélyesen és köntörfalazás nélkül elátkozó Áprily egyúttal megteremti a kis dolgok költészetét, „pontosabban: arra figyelmeztet, hogy talán nincsenek is jelentéktelen és nagy ügyek, a létezés szempontjából mind fontos”. Gyergyai Albert *Anyám meg a falum*-jában is azt fedezi fel s becsüli meg Tüskés, hogy a könyv nem akar „leleplezni” semmit, és nem „önigazolás”; „Somogy messze szakadt fia egyszerűen visszatér a gyermekkor falujába és diákévei székvárosába, s tekintetét végighordozza a házakon, a falakon, a temetők besüppedt sírjain”. Az emberi létezés szemszögéből nézve megváltoznak és megemelkednek a dolgok; az írás megteremtheti vagy közvetítheti azt a varázst, amit „A javíthatatlan tanár”, Németh László vásárhelyi óráira emlékezve így fogalmazott meg: „Az órák szép üvegharangja alatt valóban úgy ültünk néha, mint nagy dolgokba belefeledkezett különb kis emberiség”. Jól látja Tüskés, hogy „a köznapok valósága, a nyers életanyag beáramlott az irodalomba”, de a köznapok valóságából csak úgy ahogy van, még nem lesz irodalom. Meg kell találni az üvegharangot, ami alatt író s olvasó mint nagy dolgokba belefeledkezett különb kis emberiség húzódhat meg, ha csak órákra is. Tüskés mélységes, gyerekkori eredetű vonzódása Tamásihoz éppen ezen az „üvegharang-szinten” válik árulkodóvá, hiszen Tamási Áronhoz foghatóan senki sem tudta „az apró, megfigyelt valóságok köré a mesék légkörét” teremteni, „mert egyszerre gígászti s egyszerre gyermeki” volt. Ezért lehetett a stílusa „szellem és lélek”. S ebben a stílusban eltűnik a különbség a „nagy” és a „kicsi”, a „jelentékeny” és a „jelentéktelen” között, mert a mérték itt nem ez, hanem a való élet, az emberi lét, az emberi existencia. A kritikus Tüskés az ilyen értelemben „existenciális” irodalom igényét és megvalósulását kéri számon a kortárs magyar irodalomtól, s ezt fedezi fel benne.

Ez az existenciális (és nem egzisztencialista!) kritika két iskolapéldát, mondhatni paradigmát talál Illyés és Weöres költészetében. Tüskés élesen szembeszáll az afféle egyszerűsítő szembesítésekkel, hogy „Weöres költészetének magja az ember és világ, Illyésé a nép és a történelem kapcsolata”, s nem vezetik félre az olyan divatos megállapítások, hogy „az előbbi a személyiség, az utóbbi a magyarság gondjain töpreng”. Ő az efféle felületes különbségek helyett a lényegét keresi, s a két poézis egymást kiegészítő, komplementer jellegét fedezi föl. S fölismeri, hogy ebben a komplementaritás keltette teljességben a mai magyar irodalom nagy lehetősége rejlik: „Irigyelyen bennünket a múlt századi olvasó, aki – mutatis mutandis – nem

vehette kezébe egyszerre a férfi Vörösmarty megrendítő vallomásait és Arany öregkori remekait. Mi egyidőben olvashatjuk a *Merülő Saturnus* és a *Fekete-fehér* verseit; egyszerre vagyunk Weöres és Illyés kortársa . . .”

Illyés és Weöres kortársaként egyéni s közösségi gondjainkat, félszünket, szorongásunkat, reményeinket, örömeinket s vágyainkat az emberi lét teljességét igénylő és reveláló irodalomban kívánjuk föltárva és oldódva látni. Ezen az egzisztenciális szinten derül ki igazában az irodalom – s az írók – felelőssége: tudnak-é, mernek-é felelni az élet, a való élet teremtette emberi kérdésekre. És ezen az egzisztenciális szinten Illyés és Weöres hasonlósága sokkalta nagyobb különbségeiknél. Mert műfajilag vagy irodalomtudományilag világok választhatják el egymástól a két költő művészetét, de ha a stílus „szellem és lélek”, akkor ez a két erősen különböző művészet mégis azonos szellemről és lélekről beszél. Mert „mit mond Weöres az emberről? Mindenekelőtt meg nem élt lehetőségeire figyelmezteti: az ember életét „fölfelé” és „lefelé”, a szellemiek és az ösztönök irányába tovább lehet tágitani. Föl kell emelkedni és le kell szállni, az istenek és az ösztönök szavát kell meghallani és kimondani. Hogyan? „Egy lépés önmagadban, befelé, / az eseményen és káprázaton túl / a változatlan ürbe, önmagad / kútjába . . .” A mélyebb, a tisztább emberségre int, a befeléfordulást, az elmélyedést ajánlja. Eszménye az elfogadó, a tisztának megmaradó ember, aki legszűkebb lehetőségei közt is megőrzi önmagát.” S mi mást talál és követel fundamentális lét-lehetőségként Illyés? „Dolgozni, működni, tenni kell; bátorság, erő, egyszerű tett szükséges: „nem hőstett –: napi mersz, köznapi, percnyi courage ment embert s honokat.” Tisztának megmaradni, megőrizni önmagunkat akár szűk lehetőségek között: ez az Illyés-drámák alapmotívuma. A *Tiszták*-é, de a *Bölcsek a fán*-é és a *Dániel az övéi között* meg a talányos *Dupla vagy semmi*-é is. Hiszen mind arról szólnak, „hogy végre szót kellene érteni az emberiségnek az olyan dolgokban, amelyekre a medicinát már az iskolában tanítják. Hogy még ma is az emberi faj megoldatlan kérdései a vallási, faji, nemzeti előítéletek. Hogy az egyének megmaradni, tisztább emberségre emelkedni egy szál magában sosem tud-csak a „társulás szálvetése”, a munka közös „fölvállalása” segíthet . . .” Az egyén egyének megmaradni, tisztább emberségre emelkedni egy szál magában sohasem tudhat; csak egy nép, egy nemzet, egy nemzetiség kitéphetetlen tagja- s tartalma-ként. Tüskés hosszan idéz Illyés 1947-ben íródott, befejezetlen *Vár a vizen*-jéből:

Allok a bástyán, nézve arra, honnan
a folyam, a szél, a harc, az ipar
s immár az est jó füst- és ködgomolyban.
A megtört jobbak zord gondoljaival
gomolyg az elme, e kis esti ég.
Vár, ország, nemzet s tartalma e nép,
újra és újra miért törmelék?
Mért e sok omlás? Mért e csupa fél
torony és tett? Mért nincs egyéni lét,
nincs semmi lét sem, hol nemzet nem él?

Az Illyés-drámák ezt az expozíciót bontják ki tétélesen, élet és történelem hús-vér képleteiben megfogalmazva. Tüskés az első, aki kritikusan fölismerte Illyés drámairói nagyságát, fáradozását történelmünk s benne magunk megértésére. S nem mondotta ezt el – éspedig többször, sokféleképp – a maga módján Weöres is? Az *elvezített napernyő*ben például – nem hiába szerette ezt a verset annyira Németh László – vagy a *Le journal*-ban:

gyűlnek a tenger foltjai
Golgotha árad óriás
keresztben függ Csokonai
kétoldalt Tóth Árpád s Gulyás

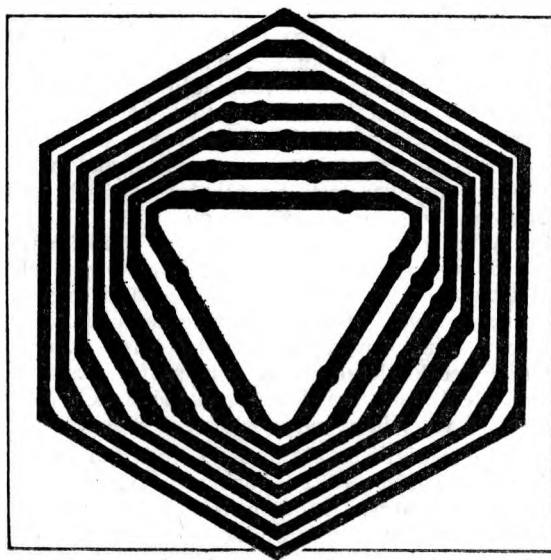
ó nem kell árkus az írásra
mert ha bőröm hullana
csontvázam hieroglifája
némán éppigy vallana

amit nem tudok arról szóljak
amit tudok hallgassam el
s majd ha nélkülem száll a holnap
kérdéznek s csontvázam felel...

Végtére mi más, ha nem ez a poézis képlete? Weöres és Illyés poézisével Tüskés mindenesetre releváns kritikai mértéket teremtett magának, amivel már könnyen tájékozódik az egész magyar irodalomban. Nemcsak a költészetben, bár láthatólag inkább a vershez húz a szíve; a kritikus szigorú orcája megett Tüskés Tiborban poéta rejtőzködik. Bizonyára ezért is fedezte fel már jókor (1959), egy vegyes értékű novellagyűjteményben Gulyás János rövidke négy oldalas írását: „Egyetlen pillanat varázsát adja vissza, azt a hangulatot, amit az új házas férj érez, amikor kikönyököl újonnan kapott lakásának ablakán. Inkább prózába oldott líra ez, mint elbeszélés. »Csak« stílusa van, ám ez a stílus – helyenként egyszavas, máshol tíz soron végigburjázó mondataival – elbűvöl; játékos, elringató, csupa zene. Gulyás János költő.” A stílus, láttuk már, Tüskés Tamásit követő értelmezésében „szellem és lélek”. S ilyen értelemben az ő kritikájáról is elmondható, hogy csúcsein »csak« stílusa van: Tüskés Tibor költő. Fodor András híven figyelő szeme jól észrevette már a Tüskés tájleírásaiban egymást követő, lakonikus megállapítások „versértékű” gondolatrítmusát; a kritikus Tüskés megállapításaiban s kérdéseiben gyakorta ugyanez a gondolatrítmus lüktet. Az ilyen helyeken leginkább megnyerőek kritikái s recenziói; meggyőzőek még akkor is, ha az ember a tárgyalt könyvről vagy íróról egészen másképp vélekedik. Nem mintha Tüskés kritikája megváltoztatná véleményét; ellenkezőleg, inkább még megerősíti. Nem ugyanarról beszél más-képpen, hanem megmutatja, hogy ugyanez másként is mérhető, még ha elfogadott mértékünk azonos is. Minden valamirevaló kritika alapvető tulajdonsága a messze-menő tolerancia, a másik vélemény szíves elismerése. A szellem dolgaiban ugyanis a mérés nem föltétlenül konyhamérlegen történik; az azonos mérték itt föltétlenül többértékű eredményre vezet. Ha valamire, hát inkább az interferencia-mérésekre hasonlítható a kritikus munkája: azonos állandójú rács csíkok egész erdejét vetíti az ernyőre, amiből tetszés szerint ki-ki válogathat. Mert a mérték nem a sávokat, hanem a hullámhosszúságokat méri. A kritikus Tüskés megbízhatóan méri a műveket, mert hüen és szerencsésen megtalálta a magyar irodalom hullámhosszúságainak mérésére alkalmas finom rácsbeosztást. Ez tükrözi végül is kritikus arcát, melyre kritikáiból, mint röntgendiffrakciós képből az előidéző kristályrácsra, következtetni lehet. A kristályrács állandói – háborúk gyűlölete, hétköznapi helytállás, emberlétünk értékei, hűség önmagunkhoz – garantálják a mérés relevanciáját. A kapott kép értelmezésében természetesen nem föltétlenül értünk egyet, helyesebben föltétlenül nem értünk mindig egyet, hiszen a kritika az ellenkezés művészete, és így definíciószerűen, eleve tiszteli és megőrzi másféle, másik vélemények jogát és lehetőségét. Egyáltalában a kritika létalapja is a másik, a másik ember elismerése. A kritikusnak nem elég tolerálnia a másik embert, elébe kell mennie, igyekeznie kell megismerni, törődnie kell vele, hogy elismerhesse a másik autonómiáját.

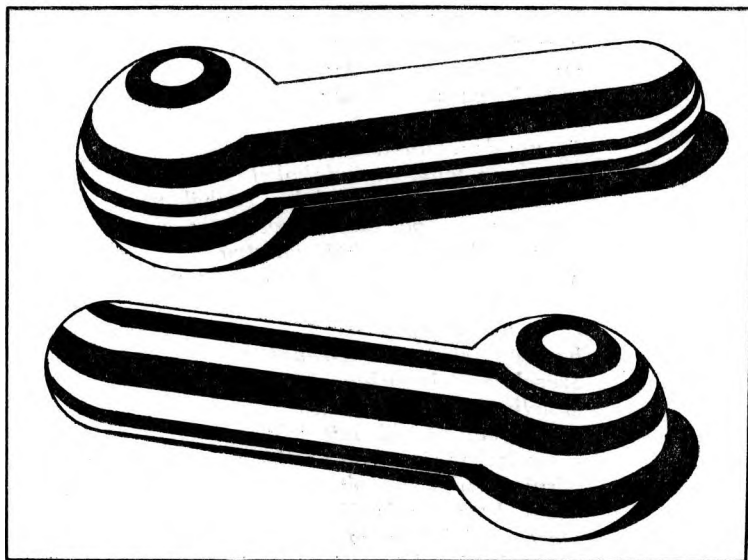
Mintaszerű, kritikus iskolapélda ebből a szempontból az öt első könyves költőt tárgyaló *Mai költők pályakezdése* (1972). Tüskés percig nem titkolja, hogy mekkora távolság választja el ettől a lírától: „A folyóiratokban csapatonstul jelentkező új nevek legtöbbjét nem tudom hová kötni, viselőjükkal nincsenek személyes kapcsolataim, sok versen kedvetlenül lapozok át, egy-egy antológiát csüggedten ejtek ki a kezemből.” De aztán kezébe veszi az öt kötetet, lelkiismeretesen elmerül benne, s megpróbálja a költőket saját szempontjaik szerint megérteni anélkül, hogy a maga vers-

eszményét kérné számon rajtuk. Az eredmény ennek az autochtonként elismert ön-
álló költői világnak meglepő közeledése a magyar poézis nagy hagyományaihoz;
de a mi szempontunkból most nem ez a lényeg, hanem a kritikus magatartás, a
törődés, a felelősség a fiatalok nehéz indulásáért, megkésettiségeért, gyötrődéséért,
tehetségéért, értékeiért. Az a metaforává sűrűsödő vágyakozás és ítélet a fontos,
ahogyan Tüskés a kritikája vége felé felsóhajt: „Alighanem Veres Péter volt az
utolsó magyar író, aki ha olvasott valahol – akár egy vidéki folyóiratban – egy
neki tetsző – vagy nem tetsző – írást, tollat vett elő, és legendás levelezőlapjainak
egyikén dicsérő vagy fejcsóváló sorokat írt az ismeretlen szerzőnek vagy a szerkesz-
tőségnek. Ezeknek a lapoknak az elmaradásában, hiányában valami jelképeset lá-
tok. A mi »felnőtt« irodalmunk – valljuk be őszintén – nem túlságosan kíváncsi
az utána jövőkre.” Folyóirat- és könyvkiadásunk egymással összeszőődve meg-
lehetősen stabilizálódott író-hierarchia érvényesülését szolgálja, s a kiméretlen siker-
keresésben a fiatalok még egymással sem igen érnek rá törődni. Rendszeresen ki-
ugrik egy-két „sztár”, nagymenő lesz, netán megfilmesítik, s a többi? Lényegében,
ha oldottabban s rejtettebben is, ezt mondja el ebben az írásában Tüskés. „Az egy-
időben jelentkezők nemzedéki tudatát hiányolnám? – kérdezi végül –. Nem. Sokkal
kevesebbel beérném. Azzal például, hogy a közös antológiában szereplők egysze-
rűen ismerjék egymást. Hogy a többé-kevésé azonos időben kötettel jelentkezők
tudjanak egymásról. Hogy a folyóiratok átgondoltabban és tervszerűbben segítsék
a valóban arra érdemes pályakezdőket. Hogy az egy vagy két nemzedékkel a fiata-
lok előtt járók érdeklődjenek és figyeljenek az utánuk jövőkre. Hogy a kritika ne
egybeomossa, hanem differenciálja az »első könyves«, az út kezdetén álló írókat...”
Ez a vallott és vállalt felelősség a mérték hitelessége mellé a törődés nélkülözhe-
tetlen vonását rajzolja a kritikus Tüskés szép lassan ráncosodó arcára. (*Szépiro-
dalmi, 1980.*)

„Önmegvalósítás”

*Ifjúkori tiltakozásaim,
öregkori belenyugvásaim;
öregkori tiltakozásaim,
ifjúkori belenyugvásaim;
szoritókból szökéseim,
törökből kitöréseim –
De oly messzire lehetett-e,
hogy ne markoljanak szívembe
a bennszorultak jajgatásai?
Amit a Sors-isten reámmért:
fordulhatott-e volna másként,
s nem korai e számadás?
És sikerülhetett-e jobban,
az, amihez, véltem jogom van,
s ami talán „önmegvalósítás”.*

JÉKELY ZOLTÁN RÓL, „AZ ÉG JÁTÉKAI”-T OLVASVA

*Két hant között heverészttem hanyatt,
akárcsak amazok a föld alatt.
Néztem az eget egy sírban is éber,
kékszemű pilóta szemével,
vagy mint volt tengerész, ki holtan is
hajóhozó látóhatárra kémlel.*

*A körista hegyében szólt a csiz,
egy tollhijas vén varjú fáradt
szárnyal vitt ételt a fiának,
főlötte egy csapat
kóválygó gurgyalag
meg-megcsillant a napban,
itták a lényt, emelkedének s hulltanak,
örökkévalónak vélt pillanatban.*

*És bámultam a zsenge lombokat,
az égre tapadó sok zöld tenyérkét,
melyek kétrétegörnyedt tuskók nevében kérték
jó záporért a magasságokat.
S egy pillanatra láttam odafent
a bicskaszárnyú vércsét –
jaj a cinkének, ha kifent,
öldöklő karmai elérték...*

*És mindenektőlött sokat
néztem a felhő-zarándokokat;
toldott-foldott, szürke-fehér csuhában
bandukoltak, porosan és soványan,
esőváró, bús szemektől kutatva,
míg Rómájukba nem érnek, a Napba.*

*Hát még az éjszaka
be szép lehet nyaratszaka!
Szerelmes pásztorlány hitével
álmélkodni a csillagokra,
találgatván: tűzük mit érlel,
s fohászkodni forrón, dadogva;
várni a Hold kelését,
nézni, hogy tündököl
százezer égi szépség,
s mindaddig bámészkodni föl,
míg egy szédítő pillanatban
azt nem érzem, hogy mindez már alattam,
földöntúli csillaghalas tavakban,
a mélyben zajlik és nem a magasban...*

*Lám, lelkemnek mily kapukat nyitottam,
 mihelyt szememet az égre fordítottam!
 Hát még ha földrenézést abbahagyva,
 szemem telhőkön túli lényt kutatna!
 De mit láthatnak ezek itt a sírban,
 ha szemük odvában humusz s gyökér van – ?
 1946*

Tizenöt évvel későbbi keltezésű ez a vers, *Az ég játéka*, mint a dátumosan könyvbe foglalva ismerhető első, az 1931-es *Ballada a kóbor kutyáról*, melyet az akkor tizennyolc éves Jékely „az ötszázéves Villon emlékének” írt. S ha az 1946-os égi és játékos – azaz földi és komoly – vers témaköreit, hangváltásait, sokszólamú szerveződését tekintjük, minden visszautal a korai nagy, teljes korszakra, mely világlírai magasokon indította el ezt a kivételes költőpályát. 1946-ban már olyan Jékely-versek tízévesek, mint a *Csillagtoronyban*, *A halál ünnepén*, *A Szépjuhászné elégiája*, a *Séták a Zugligetben*, az *Apátlan éjszakák*. (Legalább tízévesek!) Költészetünkben szinte páratlan, hogy valaki huszonhárom éves korára létrehozzon egy kimagaslóan élvonalbeli életműre való verset; s ezek a művek most, negyven-nyegenöt év után nemcsak ugyanolyan tisztán élnek, de ragyogásuk fokozódik.

Nélkülözhetetlenségük kiderül.

A Villon-versben az „én és ők” alaptémája, mely *Az ég játéka*inak szerkezetét adja, már jelen van. Ám az „én” csak valami pillanatnyi szerencsének vélt helyzet folytán válik el „amazoktól”, akik általában a szerencsétlenül jártak, a halottak, a kivetettek, a száműzöttek stb. Ez az általános gyengédség kozmikus magatartássá válik Jékelynél: s mert a legvégletesebb teljességet képes érzékeltetni egy-egy megoly egyedinek, esetlegesnek, múlandónak tetsző vonatkozásban is, megemeli a „csekély” dolgokat; a kóbor kutyák, a vadász-zsákmánya őz mind az „egy vérből való vagyok veled” ősi jeliségét tudja és tudatja.

„Két hant között” indul *Az ég játéka*; megpróbálunk mindenütt régi vershelyekkel felelni e költeményre; ám elébb még arra figyeljünk, hogy az ige: „heverészem” – a teljes elengedettségé. És nincs ellentmondás, vagy ha van, belső feszültsége Jékely fontos mondanivalója. Amilyen elfogulatlanul, s mint látjuk, mégis megrendülten tartózkodik *valahol*, olyannyira nem tartózkodik *semmitől* és *senkitől*, ami-aki odaadást vár vagy ihlet. Itt is megteremtődik a nagyobb kapcsolat: „akárcsak amazok a föld alatt”. A heverészés ígéje ezzel az azonnal lecsapó közléssel is feltétlenül *viszonyban* áll: Jékely teljes világának része a föld feletti és a föld alatti szint olyan rokonsága és azonossága, mely nem kényszerít ficamokra; természetes, mondhatni természeti jelenség, hogy a fenti lény, a még fenti (mert a Jékely-versek főszereplője nagy erővel és lenyűgöző árnyaltsággal hangsúlyozza mindig ezt a „még”-állapotot), a hantok közt töprengő személy fizikai valójában semmiképp sem alkalmazkodik tűnődésének tárgyaihoz legyenek azok ha égiek, ha rögök köztiek. Heverészik. Ám épp ez a laza, elengedett tartás teszi lehetővé az engedménytelen fességséget a versben, pontosabban: hozza létre ezt a hatást a vers sugárterében, az élményben.

„Néztem az eget egy sírban is éber, / kékszemű pilóta szemével”: szintén alapmotívum. Nem a pilóta; Jékelynél az emberi változatok foglalkozási ág szerint is nagy bőségben jutnak szóhoz, balett-táncostól filmkirálynőig, erdésztől pilótáig; nem ez a legfontosabb. Hanem ahogy az iméntieket igazolva, a felszín egy-két fokkal mélyül, a hantok köze sűrűdör lesz, ám ez korántsem a hagyományos romantika gesztusa, inkább afféle kishatárforgalom, bejáratosság, vers-eszközül használt legrövidebb út. A két hant közötti helyzet könnyed testtartása nem engedi, hogy a váltás – „le a gödörbe” – elnehezüljön, lehúzza a verset. Fájdalmasabb is az ilyen egység, mint ha a racionális hitellel nem elemezhető vonatkozásokat e sokféle mu-

atató költőiségtől megfosztanánk. A vers címében lelhető „játék” is választ és indoklást kap nyomban; sejthető, hogy úri szemle, égi nézgelődés következik, és feltehető, hogy a modern költő Baudelaire óta meghatározódott, szintén nem romantikus és fellegjáró „felhőnézése” határoz meg belőle valami alapréteget. Térben három szint képződik a vers három sorával: a földi, a föld alatti és az égi. Az ilyen leltáros teljesség igazán semminek se kívánalma vagy követelménye; említendő csupán azért, mert Jékelynél ez a hármas térképezés a világmélység kifejezésének, sok száz nagy telitalálatnak (rengeteg jelentős, számos kiemelkedő versnek) alapfeltétele.

Tartalma ennek a térjelenségnek az átalakulás; mint a *Körtefák csodája* című, 1932-es vers bizonyítja már: „Palánktalan, kihalt gyümölcsösök / alkonyi csendje csalt a tarka gyepre...” Ilyen teljes hangütéssel teremtdők meg az a költői hiteleség, melyben minden apró mozzanat fontos és valós; a költő feje fölött elkalimpáló levelek világában ő maga őrzi, teste „lassan átalóltözött... / fa voltam már a körtefák között, / s még most is ott vagyok boggá meredve”. Amit erről a jelenségről, esetleg újdonságként, még említeni érdemes: a „nagyobb nevű dolgok” átélésének hitelét feltétlenül csak az adhatja meg, ha csekélyebbek, a legapróbbak is így érin-tenek bennünket. Valamint, hogy a romantikus túlzás és az ironikus kívülállás között vezet az igazi nehéz út, melyen az efféle átalakulásokat (tehát: a világ minden, változónak tudott pillanatát) is valami véglegesnek kell érezni, tudni, s így érdemes felmutatni. Szándékkal mondtunk kétszer is tudást; kétféle tudomás fér meg itt együtt a világról; ez a korai – vagy a kései – Jékely költészetének egyik legfontosabb meghatározója.

Hantok, mint környezet; és eleven heverészás.

Hiteles helyzet a világban; mert a helyzetet nem a külsőleg leolvasható (vagy megteremthető; vagy manipulált) jegyek határozzák meg.

A kóbor kutyákhoz is közelít azután az *Elhagyott kutyánk elégiája*, ahol a költő kutyája már személyes elhagyatottságot testesít meg. A halál-motívum itt is helyzetképpel indul: „Fogy, fogy már a vigasz. / Hideg vackodban fel-felvonítasz, / ha álmodod, hogy nyugszol az ölemben.” Ez a nyugvás, ez a hideg környezetet átjáró vágyalom: ugyanolyasmi, mint a mi versünkben itt a tágas kitekintés az égre. Valami nemlétező jelent vigaszt, ám a valóság világa ettől még pontosabban rajzolódik ki. A kutya-elégiában is madarak népesítik be a tájat: „pelyhek nyomán szomorú varjúhad / lepi el a tarlókat s az utat / s vad károgást visszhangoznak a kertek...”, majd a *Levél-séták* során is „rigóbúcsút visszhangzik a medence”; édességekről már csak fanyar állapotukban értesülünk, s a föld mélyedései – fel kell figyelniük – maguk is metamorfózist hordozva kedves színhelyei a fiatal s a későbbi Jékely vers-szereplőjének. („Mint kőkoporsón ifjú kőkirály...”, írja a „kis gyenge test”-hez szóló versében; s a földet így említi: „Te földbe jutsz, hol madarak, királyok / s kutyák porladnak, mint a falevél...”) A mi versünk első szakaszában még a tengerész említettik; ám hogy az átalakulások több lehetőségűek, régóta ismert tünemény a Jékely-versekben.

A *Napfürdő a temetőben* (1934) azt kérdezi: „Kinek szivéből nőtt e satnya fű...”, majd megállapítja: „Mindig akad valaki, ki megérti, / hogy miről is hagyatkoznak a régi / gyökérfoglalató szívek s szemek...” Ez a motívum a Zrínyit és Frangepánt megidéző, a budai szobrok ásatásos fölfedezésére verset író, apja, édesanyja alakját árnyalatosan, elemi kapcsolatok fájdalmával közvetítő későbbi-mai Jékelynek mindegyre sajátja.

Az *ég játéka*i a második versszakban hozza a madár-képet. A tér tágasságát teremti meg egy-egy ilyen tárgyyszerű megállapítás: „A kőrísa hegyében szólt a csíz”. Figyeljük meg, a sor dallama, az a mód, „ahogyan le van téve a dolog”, mennyire azonos a fentebb idézett füves sorával. A „tollhíjas vén varjú” is folytat egy motívumsort. Madaras mozzanatok százai közül hadd idézzünk kettőt-hármat: „Csak arra kérlek, te madár, / minden percem tedd édesebbé, / s oly fuvolásan kiabálj, / mintha nem szólnál soha többé.” (A *kakukkhöz*) És: „Kék csillagát szikla-

szin bükk alatt / hetykén lengeti már a télizöld: / alatta nagy barlanglakó vadak / csontvázeit morzsolgatja a föld. / Egetverő vén bükkök gyökere / öles mélységben köréjük karolt: / ennyi azoknak minden öröme, / kiknek itt valaha vig násza volt. / S most csak azt várják, hogy fahegybe szálljon / s csirippoljon valamit egy madárka...'' (Séták a Zugligetben) Az 1935-ös zugligeti séták óta tizenegy év telt el, és a földben társak, fiatalon megölt költők, kitűnő szellemek nyugsznak – és Jékely nem tud belenyugodni a veszteségbe, ebbe sem tud; s a fájdalom hitelesítői a korábbi, nosztalgianál messze több érzést – világérzést – hordozó versek, ahol a világ jelenéseinek kettős természete, kibomlása és elmúlása, egyszerre érvényesülhet.

Az *ég játéka*i lassú, teret bontó második versszakának madár-vonulására így csukódik rá valami fedél: az „itták a fényt, emelkedének s hulltanak” igeidővel, időalakjaival, s hogy mindez nem bármikor történt, hanem egy „örökkévalónak vélt pillanatban”. Ez a kivételesnek érzett helyzet, a legáltalánosabb helyzeteknek is ez a roppant rendkívülisége hevíti Jékely forma szerint is telitalálatos képeit; de hogy a nézés, az átélés ereje adja a vers töltését, bizonyíték rá ez a szakasz, mely nem törekszik telitalálatra, hanem – szinte ennél is nehezebb feladat! – megoldja összekötő szerepéből eredő feladatát. Eszköze a nyelv lassúsága, az így megteremtett rímhelyzet; vagy ha úgy akarjuk, a „gurgyalag”-rímhelyzet vállalása; a lassúság eleme volt már a „szólt a csíz” is, mely az első versszakból a „holtan is” sorvégződésre felelt. Ezek az apró elemek kevésbé látványosan, de a nagyobb egészhez nagyobb türelemmel közelítve, ugyanazt az értéket hordozzák, amit a korai „tüneményes” Jékely.

Az általános gyengédség, mely mindig a természet valamely kis része iránti tiszteletben érvényesül, most a harmadik versszakban érezhető: „És bámultam a zsenge lombokat, / az égbe tapadó sok zöld levélkét.” Tömerdek helyen bukkannak fel Jékelynél a fák; s mindenütt gyönyörűségesen. Ám egészen különös értékű ez a vers-hely, ahol a fák között is gyengéd kapcsolat van, mert a levelek „kettégörnyedt tuskók” nevében (élve a Kosztolányi-stilizáció lehetőségével: „nevébe”) kéri „jó záporért a magasságokat”. Ennek a versszaknak itt megint számos rokona van Jékely költészetében, mégpedig ott, ahol a tartalmi stilizációval megtoldott világ mintha kérlelhető volna, rendben lenne. A kivételes pillanatokat körülveszi a térbeli szépség (emberi, tájbeli), majd ez együttesen kölcsönhatásokat hoz létre; lényegében – az élmény szempontjából – megteremti a vers erőterét. A jékelys hatás forrása mindig a kivételesnek elfogadható pillanat. (A harmadik versszak második fele: intermezzo csupán, bár fontos ellenpont.)

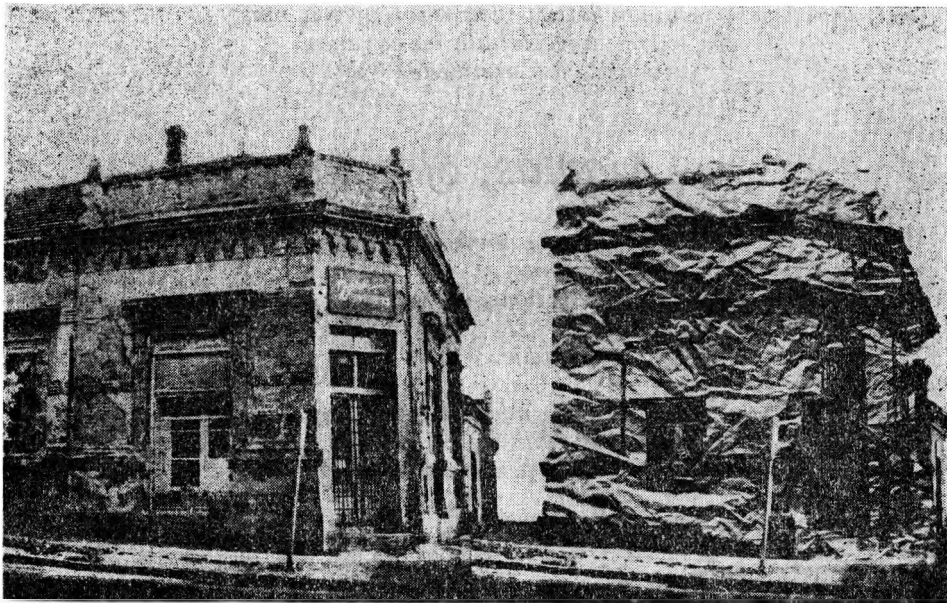
„És mindennekfelett sokat / néztem a felhő-zarándokokat”: így indul a negyedik versszak. Eszünkbe jut a *Csillagtorony*ban; ahol az embersors végtelenjét és az űrt szemlélő költő, záradékol ezt a néhány sort formázza meg „felhőanyagból”: „Szívünk felé még égi kéz sem intett, / pedig maholnap leskedő, falánk / felhőbálnák falják fel lelkeinket, / ha a halál sunyin a mélybe ránt / – vagy a magasba, már kit ahogy illet...” Másutt, a *Szép nyári zenekar* című 1934-es versben „az álom hűsében oázisába / cammognak már fáradt felhő-tevék”. Ám ebben a negyedik versszakban ismét feleslegessé válik a telitalálat keresése. Ez a vers olyan határozott szelídséggel, olyan kérlelhetetlenül halad, hogy a részletek csak az említettés okán fontosak: mintha a szemlélődés lassúsága a végső, életen túli ráérősséget jelezné. Kevés elem utal rá itt még, de tudnunk kell: az „én” és az „ők” („amazok”, a föld alatt nyugvók) azonosulása történik meg e szemle által. És Jékely vers-szereplője mintegy felsorolja a nyugalomra-készülés stációit: a madarak szavának hallgatását, életük figyelését, a felhők nyomkövetését; a vers szerkezetének mintha nem lenne különösebben fontos alkotóeleme az esővárás, mely mind a fákról, mind az emberi szemekről elmondatik; lényegesebb a „teljes rend” képe, az utalás a világ elképzelhető eszményi állapotára, melyben minden a helyén van, s mintha a költői képek hibátlanságának is ezt kellene példázni (a költészetben mindig!), így vonulnak a felhő-zarándokok „Rómájukba... a Napba”. A parányi földi történések feszültségét adja meg Jékely ezekkel a gyönyörű nagy gesztusokkal; általában a versek végén találunk rá-

jük, s még az is széles ívet ír le, ha csak valamely egyszerű tárgy indul – a versbeli személlyel vagy másképp – égi útra; a *Barátkozás a Nappal* végén: „egy perc, s repülök a Duna felett / s velem jön ez a rossz fapad”. Élet-halál, mélység és magasság: egymás kiegészítő példái; közvetlen tartalmukon túl – s főleg úgy! – az ilyen képek, trouvaille-ok azt célozzák egészen földközeli, hogy a pillanat bonyolultsága kibomoljon, megvillanván visszazáruljon, vagy ha úgy akarjuk: érezhető legyen. A nagyon pontos költői kép még mindig csak sejtés-félet ad, ám ezeknek a sejtéseknek a rendszere (a sok képpel gazdag Jékely-vers) már az egészről is pontos elképzelést tesz lehetővé. Így az *Új évezred felé* a mélybe mutat nagy gesztusával („Tovább lóbálja felettünk az égen / az idő a napot, e lassú ingát, / s úgy alszunk már, mint földünk más felében / a kőbepólyált, hosszúcsontú inkák”), az *Éjtél*-ben a magasba (itt a másik lény füstté, majd újra élővé válik, így „lebeg a parkon át, / városon át s künn egy domb hajlatán / lelkem csak utána veti magát, / akár a nagy lepkék egymás után”); közös elemük a stilizáció, ez az egyik esetben nagyszabású – ám ott játékosabb –, az *Éjtél*-ben kamarazenés, benne mégis itt súlyosabb a tartalom. (Az *évezredes* versé is súlyos, persze. Általában megvan ez a fordított arányviszony Jékelynél: minél apróbb mozzanatra bizza az „emberi mondanivalót”, annál többet mer megvallani.)

Az *ég játéka*i az ötödik versszakban mintha tovább „mesélne”. Ez a *parlando*-stílus, melynek helyi ízei („nyaratszaka”, mely ritkaságával még a korábbi két igealakon is szépségesen túltesz) és beállításai („be szép lehet”; kiemelés tölem, T. D.) a különösséget is érzékeltetik, a Kosztolányi-stilizáció további bátor vállalásának jegyében teremtődik meg. Jékely az egyetlen, aki ilyesmit merészelhet. Ő, aki... nem, nem is aki *A halál ünnepén* szerzője, „In memoriam D. Kosztolányi”, hanem aki a látszólag szerényebb *Itt lakott* című verset írta, s ott ezt: „Bimbóznak udvarán a fák / s egy-két kesernyés orgona. / Milyen hálátlan a világ: / nélkülünk is így forgana, / tavaszán lendülve tovább.” Jékely szinte mindenkinél erősebben hordozza ezt a „tavaszán-tovább”-ot, ezt a természeti lendülést, ám ez azért ily teljes, mert tele van ólom súlyokkal, a létezés mély rétegeinek moccsanatlan tartalmaival (hogy kortársát, a másra, másképp érzékeny Ottlik Gézát idézzük; kettejük teljes harmóniája jegyében itt). Így mondhatja szerelmesének, Kosztolányi házához zarándokolván, vagy csak ott sétálva épp (mert Jékely a „kapásból adódó” dolgokat ugyanolyan ünnepeknek véli, ugyanolyan törvényszerű mélységekig tárja fel), hogy a halott költő kutyája érzi, hogy „éjfél körül egy könnyű, fonnyadt / kéz megsimítja bús fejét; / s hangot hall, de nem tudja honnat, / hogy iszonyába égre ordít: / Ő jár akkor háza körül, / – hány búttas éjfele volt itt! – / benyit, bemegy, asztalhoz ül, / de sosem ír többé, ő, sose fordít!” Jékely szinte mindent ugyanilyen azonnali végletességgel él át s ad tovább: nemcsak saját búcsúzásait, de rigókét, őszi napfényekét, szarvasbogarakét: és a szellem búcsújáról is eképp tud, sőt, olyan roppant fontosnak érzi, hogy ebben a szerelmes versnek induló (ilyen indítékú) költeményben is fő helyre keríti. Az elmúlás: csak egy leheletnyi falat von élő és halott közé, de hogy ennek borzasztó jelentőségét érzékeljük, Jékely az írás, mi több, a fordítás örök befejezettségét, nagy hiányát hangsúlyozza; az eszközöket is belülről éli át, nem szükséglet szerint él velük. Főnt és lent csillagtornyos változatának „verset szolgáló” továbbfejlesztése csakígy az a gyönyörű részlet, mely az ötödik versszakot zárja (igen egyszerűen): „úgy... érzem, hogy mindez már alattam, / földöntúli csillaghalas tavakban, / a mélyben zajlik és nem a magasban...” Válaszol, mintha azt mondaná, van „tovább írás”, a *Hajnali részegség* látomására; melynek egyéni változatát már rég megteremtette; amikor a mindenség áramába, bekapcsolódik egyben a magyar költészet egyik nagy hagyományába is. Ez a révület Rilke szökötkutas verséig vezet vissza, a főnti s lenti világok reménytelen elcsúszásának képét idézi.

Hanem itt nem az elcsúszáson, itt az azonosuláson marad a hangsúly. A versbeli személy a holtakkal érzi közösségét, de így – magával a földdel. Ez a nagyformátumú természetiség határozza meg az utolsó versszak elbeszélő-modorát. Holott épp itt várnánk a csattanót, a nagy föllendülést, a „választ” a lassúság által ki-

rajzolt kérdésekre. De hát miféle kérdés van itt, ahol minden elvégeztetett, kérdi a részlet-kérdések helyett a vers. Ha a költeménybeli személy valóban azonos mindenekkel, nincsenek részletezendők; és a szinte eszköztelenül építkező vers (az idézett példákából is láthattuk: Jékelynél egy ilyen vers – eszköztelennek számít!) a belső azonosságot is megteremti. „Lám, lelkemnek mily kapukat nyitottam”, kezdődik a záró versszak, „mihelyt szemem az égre fordítottam”. Nincs fent és lent, nincs élő és halott, jelen és múlt; vagyis a vers azt az állapotot szolgálja, amelyikben nincs. S akkor a találkozások képzetes lehetősége is adva van. A két befejező sorpár a legsúlyosabbak közé tartozik, ami csak Jékelynél lelhető; a játék komorságra vált, és megszólal a tündökletes felszín alatti hang. Másutt is a legszebb képek közé tartozott nála a föld alatt pihenő koponyák sorsát részletező látomás. („Tücsök füttyül koponyád hűvösében”). Itt nem a kifejezés szépsége a fontos. Két sor visszahozza az első versszak alaphelyzetéből a leglényegesebb mozzanatot: míg a költő „mintegy” gödörben, két hant között hever, lent ott nyugosznak igazi halottai, akik miatt ő maga nem nyughat; de mintha a világ egységének gondolata (amit fizikailag átél, átment magának, az égbe bámulva) vigasztalna valami eséllyel; s ha nem tekintjük – mert nem az! – romantikus képnek a vers helyzetképét, tudhatjuk: a világ rendjének esélye számít itt, a kivételes pillanatok aranyfedezetét keresheti talán Jékely, s mert ez csak akkor valódi, ha legalább költőileg átélhető, köteles megvizsgálni lehetőségeit. Igen, a vers világában (világa által) csakugyan gondolható ilyesmi; a valós állagú föld (Föld) mégis más; ott a holtak szemében humusz s gyökér van: és a vers itt nem csinál szépséges vargabetűt a füvek lengését követe, az üzenet (a füveké) itt más, itt egyszerűbb: komolyabb és vigasztalanabb. Belső kötődéseivel a vers anyaga enged mindazonáltal kiterjedést a feltétlenebb, bizakodóbb ifjúságra: határpont ez a „játék”, s nem az égé hanem az emberi szemé, az emberi „léleké” és elméé, mely a sokfelől érkező sugarakat egy pillanatra összegyűjti, és ezt a pillanatot végső erejűvé teszi, így fogadtatja el, bár nem állítja róla semmilyen elemével, hogy – kivételes.

Hova

*Merhetetlen vagy,
olyan néma, akár a tű,
bújkálsz rosszalvó izmaimban,
nem hajszál-édes erecske,
csak hideg célszerűség,
csontra írod a fájdalom
csöndes haditörvényeit*

*szeretnék kortyolni belőled,
mikor érzelmeim
töredeznek már, sivatagi száj,
de te az oázis körén
legfőljebb gúnyos szikla vagy,
legfőljebb tövéig bezárult
kerek, illő fa*

*hova induljak nélküled,
se maradás, se megporlott útravaló,
vedd vissza legalább
azt az álmot, tiszta menlevelet,
minek láttán még ajtót nyitna más,
legyen egyértelmű, ha egyenes
a végre vivő szenvedés*

Ajánlás, éjszaka

*Halott vagy; növő hajszálrepedés
gondolataimon –
beszivárog hozzám egy téli
másvilág
testőrlő hidege.*

*Úgy elleng: mint huzat ágyam előtt
emlék hó köntöse –
mélyülsz; átnézek rajtad,
messze föl,
kerül-e csillagom?*

Mértantöredék

W. Blake és Kondor B.
 boldogságtöredékeihez úgy fűződnek
 ül-platonikus idilljeim, idétlenségük báját
 vaskosságnak álcázva úgy somolyognak néha,
 hogy bujkálva köztük és egyikből
 a másikba zuhanva, szerepköreik
 kacskaringóiba gabalyodva – rejtőzésem
 és exhibicióm színjátékait összezagyválom:
 visszakacsázva ama görög éjszakába,
 hol a fuvolás lány meg a bor csak szegény
 Sokrates agyát nem tudta párába vonni.
 Sokféle boldogság létezik persze
 s mint közönséges halandó, hozzájuk
 mérve tán kontár, meglehet:
 az én töredékeimet
 a pepecselés és a bóklászó ki-be-kukkantás
 élteti éppen; kajla rokonfülekben
 ismerős ez a hangkör: alany és állitmány egyezik.
 S ha nem egyezik tán levelek, rostok, csészék
 és szóközök csendjéig, van köztünk mégis
 azonosság; a fentemlített urak tragikus
 mámorában, józan gyönyörében és a mi
 bohózataink loncsos szürkeségében egyes örökéletű
 árnyfigurák és a mondatfűzés meg a kép-
 ragasztás gesztusa megfelel egymásnak és
 kiad egy nem euklydeszi mértant;
 tartozni ehhez, támasztani hozzá
 kéz-láb- és szellem-ujjhegyeket
 – no lám – ez mégis valami.

Gyia!

egy alattomosan elheverő
 szemüveg a „hetvenes évek” utolsó negyedén
 dinnyehústól ragacsos késpenge
 és légymászta üvegpohár között
 melynek mélyén hideg lávaként
 alszik az egykori lekvár

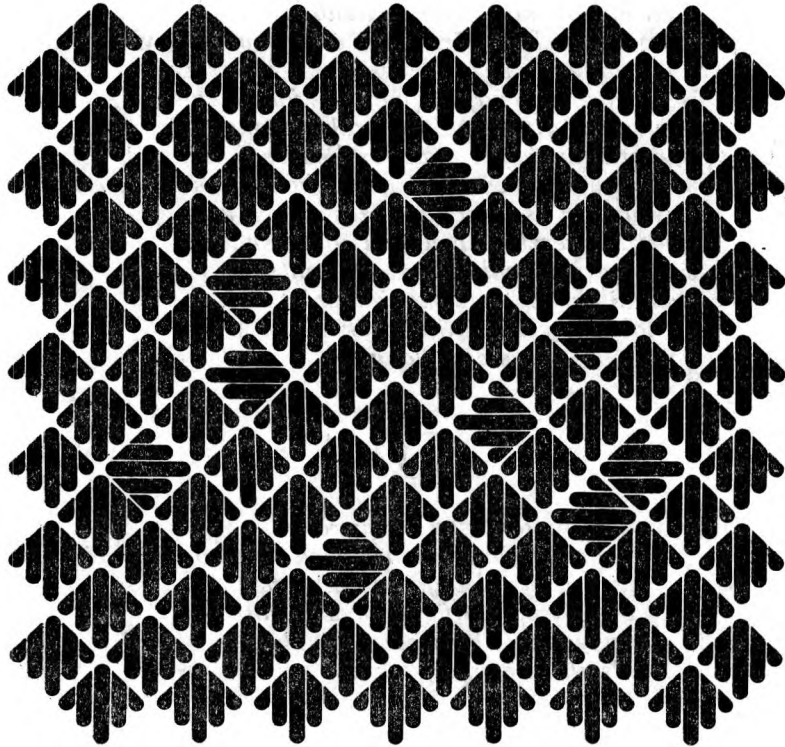
*milyen hosszan és ábrándosan
repdeshetne fölötte egy sötét szempár
az érzékeny ujjak milyen kéjjel
szánkázhatnának efféle apróságokon
a rejtett járatokat kitapintván*

*túl sok a feltételezés és a macskaköröm
ezen a csendéleten mit szeressek
tárgyak a tájban elárvult testek
mohó szájával szél tapad rám
vékony ajkai között morzsol gyöngyöket*

*suttog az évszak ijedt lombzsolozsma
béleli belül buzgó hallgatásomat*

ti tartsatok meg pánik közeledtén lepke-kezek

*csörömpölnek fejem földjén a hetvenesek
évek osztaga egész évtized álnokul
grimaszolja és iszonyodva most vonul
háttal ülnek a hősök a ló fejének gyia!*

Alterego

A feladó neve: Baranyai László. Csapatteste: 2. század. A tábori postaszáma: 241/74. Cím: Baranyai István úrnak, Budapest VIII. Baross u. 109.

jún. 19. Kedves Szüleim! Kár, hogy Apa nem maradt kinn az állomáson. A búcsúztatás igazán nagyon szép volt. Szép lányok osztogatták a virágot és a cigarettát. Sikerült nekem egy szál piros rózsát és egy fehér szekfüt összeharácsolnom. Anya hogy van? Remélem, már nem beteg. Nekem nincs semmi bajom, eredményesen kúrálom magam. No persze nem tablettákra gondolok, hanem a cseppfolyós orvosságokra. Anya nagyon vigyázzon magára, amíg beteg ne keljen fel. A pénzem még mind megvan, el sem tudom költeni. Sajnos tábori lapot nem tudok sehol venni. Sokszor csókolok mindenkit, Anyának jobbulást. Laci.

Az anya, Kukucska Júlia 1892-ben születik Környén. Tízéves korában Pestre kerül szolgálónak, később házmester lesz a Baross utca 109 számú házban. Az apa Baranyai István hivatalsegéd, 1947 elején tudóvész viszi el három nap alatt. A szülők telket vásárolnak Érden, házat építenek rá és 1943-ban végleg kiköltöznek. A 23 esztendő Lászlónak egy testvére van, a nála négy évvel idősebb Ferenc, aki 1974-ben hal meg rákban, apjukhoz hasonló hirtelenséggel.

*

Baranyai László, Baranyai István úrnak.

VI. 23. Kedves Szüleim! Remélem, mindnyájan jól vannak. Olyan sokat gondolok magukra . . . Nekem nincsen semmi bajom, jól érzem magam. Anya vigyázzon magára, ha beteg, még ne keljen fel. És főleg ne aggódjon értem, mert rossz csont nem vész el. Sokszor csókolok mindenkit, Laci.

Negyvenegyötől tényleges katonaidejét tölti, repülőgépszerelő lévén – műszerészként szabadul – könnyű és kényelmes a szolgálata. Mégis, egy évvel később a 2. magyar hadsereg 1. gépkocsizó zászlóaljába kerül golyószórósként. Mozgósítása nem véletlen. Még családtagjainak sem szívesen beszél ennek okáról, a háttérben bizonyos mérőműszerek hiánya, illetve e hiány feltétele áll. Tehát golyószórókezelő. Második magyar hadsereg, Első gépkocsizó zászlóalj.

*

Baranyai László, Baranyai István úrnak

942 VI. 26. Kedves szüleim! . . . Holnap lesz a névnapom, kívánjanak Anyáék sok szerencsét nekem, nem baj, ha később jut el hozzám, mégis nagyon jól fog esni nekem . . . Sok csókkal, Laci.

*

Baranyai László, Baranyai István úrnak

942 VI. 28. Kedves Szüleim! El sem hiszik Anyáék, hogy milyen nehéz minden másnap egy ilyen lapot kitölteni. Hiszen nem sokkal többet írhatok, mint hogy jól vagyok-e vagy sem . . . Sok csókkal, Laci.

*

Baranyai László, Baranyai István úrnak

Kedves Szüleim! . . . Én jól vagyok, nincs semmi bajom. Remélem, odahaza sincs semmi baj. Az a baj, hogy egy kicsit messze estünk egymástól . . . Írtam a Kukucska Gyurinak egy lapot . . . Ferit és Máriát üdvözlöm, Anyáékat csókolom, Laci.

Kukucska Gyuri az unokaöccse. Az esetek zömében datálja hazaküldött lapjait, de némelyiket, mint ezt is, csak a postabélyegző segítségével lehet a többiek közé besorolni. Ez a lap az egyetlen, amelyen „A felvevőhivatal keletbélyegzője” helyén nem valamelyik tábori postahivatal pecsétje, hanem német nyelvű bélyegző van: „FELDPOST – b – 28. 6. 42”, s a számok alatt egy kiterjesztett szárnyú sas, horogkereszttel.

*

Baranyai László, Baranyai Ferenc úrnak, Érd Tuskulanum

jún. 29. Kedves Mária és Feri! Úgy gondolom, hogy illik már írnom nektek . . . jól vagyok, pénzem és cigarettám van, szóval nincs semmi baj. Anyát vigasztaljátok meg, remélem már megnyugodott kissé. (A Manyit nem kell megvigasztalni.) Írjatok, amint megkaptátok a lapomat, olyan jól esik itt levelet kapni. Sokszor csókollak benneteket – Laci.

Manyi – a Baross utca 109-es számú ház viceházmesterének a leánya. Laci egy ideig komolyan udvarol neki, de még bevonulása előtt szakítanak.

*

Baranyai László, Baranyai István úrnak

942 VII. 4. Kedves Szüleim! Most nagyon sok időnk van, mert pihenőben vagyunk. Úgy élünk itt, mint a cserkészek. Egy kis patak mellett táborozunk, ha lenne horgom, most halászhatnék. Próbáltunk gombostűből csinálni horgot, de nem jó, mert lecsúszik róla a hal. Nagyon kérem Anyáékat, hogy küldjenek nekem egy-két kis horgot, csak pár fillérbe kerül és én itt a hat hónap alatt még sok hasznát vehetem. Ha csomagot küld Anya, szaharint is lesz szíves beletenni. Kár, hogy ilyen kis dolgokra nem gondoltunk, amikor eljöttem. Csak egy kilós csomagot lehet küldeni. Egy gombolyag erős keki cernát is kérek. Sok csókkal, Laci.

*

Baranyai László, Baranyai István úrnak

942 VII. 5. Drága Szüleim! . . . Én még nem kaptam meg a postám, de talán ma vagy holnap megkapjuk. Mindenkinek úgy hiányoznak az otthoni levelek . . . Csókolom, Laci

*

Baranyai László, Baranyai István úrnak

942 VII. 8. Kedves Szüleim! Még mindig nem kaptam meg az otthoni postát, pedig úgy várom már, de csak nem akar jönni. Pedig úgy irni is könnyebb, ha az ember válaszolgat . . . Sokszor csókolok mindenkit Laci

*

Baranyai László, Baranyai István úrnak

942 VII. 10. Kedves Szüleim! Most napok óta gyönyörű napsütéses az idő, viszont jó nagy a por, ha megyünk a gépkocsin, olyanok vagyunk utána, mint a kéményseprők. Már úgy tudok mosni fehéreneműt, hogy egy vizsgázott mosónő se különben . . . A Feri leszerelt már? Írjanak Anyáék sokat, biztos több idejük van, mint nekem. Sok csókkal, Laci.

*

A feladó neve: Baranyai Ferencné. Foglalkozása: htb, címe: Budapest, Baross u. 109. Cím: Baranyai László 2. század A tábori postaszáma: 241/74 (Az érkezés dátuma: júl. 10.)

VI. 22. Édes Lacikám! Lapodnak nagyon megörültünk, én is éppen bent vagyok Nátatok, mikor hozta a postás. . . . A múlt héten lakásfestés volt nálatok, ez azt jelenti, hogy anya agyon dolgozta magát. A Feri még katona és szó sincs a leszerelésről . . . Mária.

*

A feladó neve: Baranyai István, foglalkozása: pénzbeszedő, címe: Bp. Baross u. 109. Cím: Baranyai László honv 2. század, A tábori posta száma: 241/74. (Érkezés: júl. 10.)

942 VI. 25. Kedves fiam, a tizenkilencedikén feladott lapodat megkaptuk, amelyre a Mária azonnal válaszolt is. Sajnos azóta még nem kaptunk, remélem nem azért, mert a muszka mindjárt lakodalomba hívott benneteket. Mi jól vagyunk, amit neked is kívánunk, csak a mamának fáj a feje, mint rendesen. Írjál sokszor mert az is hozzátartozik a fejfájásához. Vigyázz magadra és írjál ha lehet minden nap, akármit, csak írjál. Én szabadságon vagyok, a Feriék is jól vannak. Sokszor csókolunk Szüleid.

*

Baranyai László, Baranyai Ferenc úrnak, Érd, Tusculanum

942 VII. 11. Édes Mária és Feri! . . . Én jól élek most, főzünk, sütünk, ennivaló van böven. Szóval nincs semmi baj, és ezt magyarázzátok meg Anyának is. Mindenkit üdvözlök, csókollak benneteket, Laci.

*

Baranyai László, Baranyai István úrnak

942 VII. 11. Kedves Szüleim! . . . Nagyon örülök, hogy Anya már meggyógyult, de még a feje se fájjon énmiattam, vigyázok én magamra. Sok csókkal Laci.

*

Baranyai István, Baranyai László honv-nak (Érkezés: júl. 12.)

942 VII. 3. Kedves fiam. A 23.-án bélyegzett lapodat megkaptuk, aminek nagyon megörültünk, mert már nagyon vártuk. Írjál fiam, ne sajnáld se a lapot se a ceruzát. Mink jól vagyunk, amit neked is szívből kívánunk. A lift már egy hete nem jár. A Feri leszerelt, más újság nincs, szeretettel sokszor csókolunk, Papa, Anya.

A hozzá intézett leveleket érkezési sorrenddel látja el, ezekből megállapítható, hogy a tábori posta – nyilván az előrenyomulás ütemétől függően – 5–18 nap alatt, igen rapszodikusán juttatja el a címzettekhez a küldeményeket. A levelek sorbarendezésénél az ő időrendjéhez igazodunk; nem az számít, hogy mikor írják, hanem hogy mikor kapja őket.

*

Baranyai László, Baranyai István úrnak

942 VII. 14. Édes Szüleim! Ma megint vasárnap van, nagyon melegen süt a nap, ha otthon lennék, most biztos egésznap a strandon lennék. De azért itt is elmegyek fürdeni délután, van itt egy folyó, nem nagyon mély, fürdeni nagyszerűen lehet benne. A raj egybehangzó véleménye szerint kezdek hizni. De nem is csodálkozom rajta, hiszen annyit eszem, hogy csoda. Kezüket csókolja, Laci.

*

Baranyai László, Baranyai István úrnak

VII. 16. Drága Szüleim! Felcsaptam asztalosnak. Ez elég meglepő, tekintve, hogy idáig halvány fogalmam sem volt arról, mi fán terem az asztalosság. Egy emlékműhöz csinált a raj kerítést, jó kemény tölgyfából vágtuk ki a léceket . . . sok csókkal Laci.

*

Baranyai István, Baranyai Lászlónak (júl. 20.)

VII. 11. Kedves fiam . . . hála Isten jól vagy, nagyon remélem, hogy ebben a pillanatban is jól vagy még. Az újságok nagy harcokról írnak, adja Isten, hogy szerencsésen befejezzétek. Mi jól vagyunk, a Feri most jött meg a Bácskából, már írtam hogy leszerelt? Anya ma kimegy Érdre meggyet szedni . . . csókolunk, anya, apa.

*

Baranyai Ferencné, Érd, Tusculanum Báthory utca 4 sz. Baranyai Lászlónak (júl. 20.)

VII. 8.-án Édes Lacikám! A Feri leszerelt egy hete, tegnap a Bácskába utazott üzletileg. Szóval én most már majdnem mindig egyedül vagyok. Sajnálj egy kicsikét. A Manyi nem tudom, hogy hogy van, de azt hiszem, nem szorul a mi vigasztalásunkra, biztosan van neki, ki megvigasztalja. A süteményt mind én eszem meg, de azért terajta nem tudok túltenni. De mire te hazajössz, fölveszem veled a versenyt. Mindnyájan szeretettel csókolunk, vigyázz magadra, Mária.

Baranyai Ferencet 1937-ben háromhónapi tényleges katonai szolgálata után „szivrepedés” diagnózissal leszerelik és hátországi szolgálatra alkalmasnak minősítik. A szakács érdi fiú, a felülvizsgálatok előtt pohárszámra kapja a te-

ketekávét, s az utolsó percben kikéredzkedve, a végében minden alkalommal megtornáztatja magát. (A tortúra mitsem árt a szívének; mikor a rák rátör, éppen túl jól funkcionáló szíve tartja életben, hosszabbítja meg szenvedését.) Fonaltelvásárlással toglalkozik, 42-ben irnoknak hívják be Aszódra. Innen is három hónap múlva szabadul, két vég textília árán.

*

Baranyai László, Baranyai István úrnak
942 VII. 21. Drága Szüleim! . . . Én hála Istennek jól vagyok, nincs semmi bajom. A Máriától is kaptam tegnap két lapot, úgyhogy egyszerre három levellem volt, ez itt a legnagyobb boldogság. Sokszor csókolok mindenkit Laci.

*

Baranyai László, Baranyai Ferenc úrnak
942 VII. 21. Édes Mária és Feri! Tegnap kaptam Tőled két lapot édes Máriám, nagyon örülök, hogy a Feri újból otthon van, remélhetőleg most nem hívják be egyhamar . . . A süteményevésben meg szorgalmasan gyakorold magadat, mert ha hazamegyek, nagy formában kell lenned, hogy győzhess. Csókollak mindnyájatokat, Laci.

*

Baranyai László, Baranyai István úrnak
942. VII. 22. Drága Szüleim! . . . A hajamat rövidere vágattam, nem volt elég lelkerőm kopaszra vágatni. Egyébként idővel majd férfias megjelenésem lesz, mert bajuszt növesztek, már van kilenc sorban három szál. (Ritka szép.) Mindenkit csókolok, Laci.

*

Baranyai László, Baranyai István úrnak
942 VII. 23. Drága Szüleim! Nem tudom, megkapták-e azokat a lapjaimat, amelyekben csomagot kértem. Habár leírtam három lapra is, most újra leírom. Anya legyen szíves küldjön nekem egy egyenes szárú pipát, cukorpótlót és egy pár cigaretta papírt is lesz szíves beletenni. A többit Anyára bízom, de csak egykilós csomagot szabad küldeni. És csak havonta egyszer. Süteményt ne küldjön Anya, mert mire ideér, úgyis összeszárad. (azt meg hagyom a Máriának.) Egyébként jól vagyok, csókolok mindenkit, Laci.

*

Baranyai István, Baranyai Lászlónak (júl. 24.)
942 VII. 13. Kedves fiam. Mára megint jó napunk van, mert három lapot is kaptunk . . . Sokszor csókolunk és gondolunk Rád apa, anya

*

A feladó: Baranyai Istvánné, foglalkozása: háztartás, Baranyai László honvédnak (júl. 24.)

július 14. Kedves Lacikám máma megkaptuk VII 5-én írt lapodat, nagyon boldog vagyok, hogy ilyen gyakran írsz. Itthon különös újság nincs, a lift áll már 3 hete, már egészen megszoktuk, rossz lesz megint elkezdni. Lacikám, mikor elmentél, azután vettem észre, hogy te nem vitted el a harmadik alsónadrágot, írd meg ha köll, csomagban elküldöm, a Jóisten óvjon meg téged, sokszor csókolunk Papával együtt.

*

Baranyai László, Baranyai István úrnak

942. VII. 25. Drága Szüleim! Tegnap este kaptam négy lapot egyszerre. Úgy látszik, ott is úgy van, mint itt, sokáig nem jön levél és akkor egyszerre jön három-négy. . . . Az alsónadrágomra nincs szükségem, nem kell elküldeni. A lift remélhetőleg még mindig rossz. Az érdieket üdvözlöm, Anyáékat sokszor csókolom, Laci.

*

Baranyai Istvánné, Baranyai László honvédnak (júl. 30.)

VII. 20. Kedves Lacikám, máma nagyon boldog vagyok, három lapot kaptam egyszerre, 8, 10, 11-ről dátumozva, hála Isten nagyon jókat főztök, örülök, hogy már kaptál tőlünk postát, mink nem írunk annyit, mint te, mert én keveset írok, a Papa meg amit ír, az is üres, de a fontos, hogy te írsz . . . Itthon nagy készülődés van, augusztus 9-én lesz a Manyi esküvője, fiam, egy csöppet se búsulj, mert mindig jobban látom, hogy nem az a lány volt, ami neked kell. Csókolunk mindketten, Anyád.

*

Baranyai Ferencné, Baranyai Lászlónak (júl. 30.)

942 VII. 21. Édes Lacikám! . . . A Feri megint nincs itthon, utazik, ilyenkor aztán ráérek írni, a múlt héten azért nem írtam, mert itthon volt, és azt Te is tudod, hogy énnekem akkor mindig körülötte kell lennem . . . Mindnyájan szeretettel csókolunk, Mária.

*

A feladó neve: Baranyai Ferenc, foglalkozása: -, címe: Mohács, Cím: Baranyai László honvéd (júl. 30.)

VII. 21. Kedves Öcsém! . . . Látom, betartottad a szavad és írsz Anyának. Kérlek, írsz csak így tovább is neki, mert az élete egy állandó rettegés, hátha még nem kapna lapot tőled. Állandóan sir, ha nincs elfoglalva és az eszébe jutsz. Vajon hogy vagy? Olvasom, hogy horgot kérsz, hát még pecázni is ráérsz? Amint lehet, rögtön küldünk csomagot. Pipát azt meg pláne! Csak nem a muszkákat ijesztgeted vele? . . . Milyen nők vannak ott? Nem lehetnek

nagyon paradicsomiak. Vigyázz, nehogy megajándékozzon valaki valamivel...

Sokszor csókolunk, bátyád, Feri.

*

Baranyai Istvánné, Baranyai Lászlónak (júl. 30.)

VII. 25. Kedves Fiam, már megint két nap múlt el és nem jött tőled hír, ilyenkor olyan nehéz a nap, most amint itt ülök és írok, hanglemezek vannak a rádióban, persze a kedvenc lemezeid és még jobban fáj a szívem. Holnap vasárnap kimegyek Érdre egy kis sárgabarackért, már annyi lekvárt főztem, na de ha nem jössz haza soká, nem tudom ki eszi meg, Lacikám, nagyon vigyázz magadra, én minden nap kérem a jó Istent, hogy visszajöhess, csókolunk sokszor, Mamád.

*

... (olvashatatlan vezetéknév), Eszti, foglalkozása: kisasszony, címe: Kesztlőc Esztergom megye, Kovács (?) völgyút 93. Baranyai László honvédnek (júl. 30.)

Kelt Kesztlőcz VII. 25. Kedves Laci! ... azóta olyan nyugtalan vagyok, amióta elmentél, semmi kedvem sincs soha, akkor, mikor itt voltál, te mindig megvigasztaltál, de most nincs, ki vigasztaljon, tudom, hogy te csak bolonddát tartottál engem, Kedves Lacikám, ha megkapod a lapot rögtön válaszolj, mert igen várva várom a válaszod, mert a te válaszod tesz engem boldoggá, sokszor csókol: Eszti.

A levelezés – Baranyai László fronton töltött idejének egyfajta dokumentuma – véletlenül, egy fiók mélyéről került elő. A hozzá intézett leveleket ő maga, az általa irtakat a család gyűjtötte össze: ezek később együvé kerültek, s az idők folyamán csaknem teljesen ellefejtődtek.

*

Baranyai László, Baranyai István úrnak.

942. VII. 30. Drága Anya és Apa! Ma nekem is nagyon jó napom van, 10, azaz tíz lapot kaptam egyszerre. Ritka nap az ilyen. Most legalább van mire válaszolni, beosztom. ... Írja Anya az egyik lapjában, hogy nagy az esküvői készülődés. Hát ugye ez előrelátható volt, és egy cseppet sem lep meg. És kár engem vigasztalni. Kérde Anya, hogy dohányt, vagy mézes tésztát küldjenek-e. Hát dohányt mindenesetre tegyenek bele, az nagyobb életszükséglet itt, mint a mézestészta. Mi itt néha német cigarettát kapunk, de az olyan gyenge, hogy nem tudom elszívni. Összegyűjtöm őket és hazaviszem a Körösztapának ... Sok csókkal, Laci.

*

Baranyai László, Baranyai István úrnak

942. VIII. 5. Drága Szüleim! Úgye én ellefejtettem Anyának olyan igazolmányt hazavinni, hogy hadba vonult van a családban. Drága Anya, ha szük-

sége van ilyen igazolványra, vigyen el egy-két tábori lapomat oda, ahol kiadják az élelmiszerjegyeket, és ott adnak olyan igazolványt. . . . Én jól vagyok, nincs semmi bajom, illetőleg csak az, hogy olyan lassan jár errefelé a posta. Csókolom mindnyájukat, Laci.

*

A feladó: Kukucska György, foglalkozása: szkv., címe: Székesfehérvár, Honv. csap. kórház Belgyógy. 46. szoba. A cím: Baranyai László honvéd, 2. század (aug. 6.)

Székesfehérvár, 1942. VII. 18. Kedves Laci Bátyám! Ne csodálkozz, hogy írok. Ráérek erősen. Kórházban fekszem, nem éppen a legegészségesebben. Mellhártyagyulladás és tüdőhurut, valamint egy kevés hastifusz. De úgy érzem, kezdek kilábalni belőle. Már több mint két hete, hogy állandóan nyomom az ágyat. S így van ráérő időm, írhatok. . . . Szeretettel ölel és csókol öcséd: Gyuri.

*

Baranyai István, Baranyai Lászlónak

Bp. 1942. VII. 31. Kedves fiam, reméljük, nem történt semmi bajod, mink jól vagyunk, újság, hogy a Martiny doktort és a fiatal Marinovszkit, meg a Somogyi Pistát behívták munkaszolgálatba . . . sokszor csókolunk apa, anya.

Ez a hozzá intézett levelek közül az első, melyen nem szerepel a vétel napjának kézírásával hitelesített dátuma. Néhány napon belül, még több hasonló levél előfordul; vagy nem tartja fontosnak, vagy nincs módja a kronologizálásra.

*

Baranyai Istvánné, Baranyai Lászlónak (aug. 10.)

VII. 27. Kedves Fiam máma megint nem kaptunk tőled semmit, már elkeseredtem, az én életem csak várás. No de még mindig hálát adok az Istennek, hogy még várhatok . . . Lacikám, szoksz te imádkozni? Ne felejtkezz meg a Jó Istenről, sokszor csókol az Édesanyád.

*

A feladó neve: Szabó János, Foglalkozása: tanár. Címe: Budapest. VIII. Baross u. 105., Cím: Baranyai László honv.

1942. VIII. 1. Kedves Laci! Lapodat megkaptuk, azt kívánjuk, hogy még sokáig ilyen jó dolgokat legyen, s miután jól elporoltátok a muszkákat, egészségesen hazajöhessenek. Mi itthon nagyon jól vagyunk, az egész család egészséges. Nem csinálunk mást, folyton csak rátok gondolunk, értetek aggódunk és imádkozunk. Az egész család szeretettel gondol rád s Isten oltalmát kéri. Ha ráérsz, írj! Mancsi, Jancsi, Tercsi néni.

*

Baranyai Istvánné, Baranyai Lászlónak

VIII. 3. Kedves Fiam. Mára kint voltam a kaszárnnyában, a zsoldod miatt, de nem kaptam meg, még nem érkezett ide a pénz, talán a jövő héten, Fiam, már 10 napja nem kaptunk semmi hírt felőled, mindig olyan hosszú a nap másnapig. Itt nagy készülődés van a Manyi esküvőjére, ahogy én látom, hamar megérjük, hogy a Manyi otthagyja az urát, nem minden arany, ami fénylik, csókolunk sokszor, Mamád.

*

A feladó neve: Kukucska Mária, foglalkozása: –, címe: Környe Komárom m, Cím: Baranyai László, honvéd

942. VIII. 5. Kedves Laci Bátyám! Bizonytal meg leszel lepve, hogy írok neked . . . jól érezzük magunkat, sokat strandolok itt a környei strandon. Az ember jól érzi magát, különösen mikor egy-két fiatalember van körülötte. Írjál, ha van időd. Sokszor csókol és ölel: unokahúgod Mariska.

*

Baranyai Istvánné, Baranyai Lászlónak (aug. 14.)

VIII. 6. Kedves Fiam, nagyon kétségbe esve várom soraidat, már megint egy hét és semmi már olyan sok rosszat összeálmodok, mert egész nap csak rosszra gondolok, de Isten őrizz, hogy igaz legyen, máma jött a Kató Környéről, itt marad most, a Riedernénál fog szolgálni . . . sokszor csókolunk Mamád.

*

Baranyai István, Baranyai Lászlónak

Bp. 1942. VIII. 6. Kedves fiam, máma kaptuk meg 16, 17, és a 19-én kelt lapjaidat, már nagyon féltünk, hogy valami bajod történt, mert ott most nagy ütközetek vannak és bizony könnyen megesik a baj . . . A te kedves Manyikádnak vasárnap lesz az esküvője, ne fájjon érte a szíved, ha te látnád, hogyan viselkedik, hát akkor tudnád, milyen üres ő belül. Sokszor csókolunk Apa, Anya.

*

Baranyai László, Baranyai István úrnak

942. VIII. 14. Drága Szüleim! Azt írja Anya, hogy kétségbe van esve, amiért most egy darabig nem kapott tőlem lapot. Drága Anyám, vannak olyan napok, amikor nem érek rá írni, vagy ha írnék is, nem vinné el a posta. De ez nem jelenti azt, hogy nekem bajom történt. . . Örülök, hogy Kató megérkezett, legalább nincs annyira egyedül Anya. A Martiny doktor hova vonult be? Képzelem, hogy meg van ijedve a Márta. Pedig hát igazán nem veszélyes. Sokszor csókolok mindenkit Laci.

Martiny doktor – a Baross utcai ház egyik társtulajdonosa – sehova sem vonul be. Feleségével együtt öngyilkosságot követ el a légópincében.

*

Baranyai István, Baranyai Lászlónak

Bp. VIII. 7. Kedves fiam, én már többször írtam, hogy csomagot akartunk feladni, de sajnos a ti postaszámotokra nem vesznek fel egyelőre csomagot, ha majd lehet küldeni, többször is küldünk, már becsomagoltunk mindent, amit kértél . . . a Feri utazik, most írt Alsó-Lendváról, csókolunk Szüleid.

*

A feladó: Kristóf István, foglalkozása: Vill. szer. vál. címe: Fejér m. Erd. Cim: Baranyai László honvéd úrnak

Erd 942. VIII. 8. Kedves Laci! A lapodat örömmel vettük, de nem írod, hogy néha-néha benne-e vagytok olyan kis csete-patékban. Szeretnék én is ott lenni és egy-két muszkát elintézni. Ami a pókerozást illeti, most nem nagyon megy, a Feri állandóan utazik, tehát tartalékoljuk a tőkét, hogy mire hazajön, legyen mit elnyerned. Sokszor csókol szeretettel Kristóf család.

*

Baranyai Istvánné, Baranyai Lászlónak

VIII. 10. Drága Fiam. Tegnap volt a Manyi esküvője, a Papa ott volt, most jött haza, hétfő dél van, persze jó beállítva, a Komáromi Ernővel beszéltem, mert ő az egész banda józan képviselője, azt mondja, a Papa egész reggelig csudára húzatta a cigánnyal és persze elköltött egy csomó pénzt, nagyon jól érezte magát, de remélem ez már az utolsó pénz, amit fizetek érte, mert nekem már sokban van . . . itthon rettenetesen drága az élelem és mindent csak drágán veszek, mert másképp nem jutok hozzá, nagyon sokszor csókollak, a papa is fog írni.

*

A feladó: Kukucska György, foglalkozása: szkv., címe: Tata. 4. szd. Baranyai Lászlónak

Környe, 1942. aug. 11. Kedves Laci Bátyám! Ma délután bevonulok egészségügyi szabadságomról, de holnap estére újra itthon leszek. Kérek még nyolc napot. Ma este majd Tatán lumpolok, mivel Környén két hét alatt egyszer sem sikerült „züllenem”. S fogok Rád is gondolni. Majd valami „darab”-ot is fogok, s mondjuk: irány a pesti legénylakás. Hisz érted remélem, hogy mit gondolok. Sok szeretettel ölel és csókol öcséd: Gyuri. Csókol: Marika.

Ez az utolsó olyan, érkezési-dátum nélküli lap, amelyről eldönthetetlen (és utólag már soha ki nem deríthető), hogy egyáltalán a kezébe kerül-e.

Augusztus 18-án a század első bevetésén haslövést kap és néhány órán belül meghal. Még az éjjel eltemetik, a tejtáján ez áll: NAGYMAGYARORSZÁGÉRT BARANYAI LÁSZLÓ – honvéd – ELE: 1942 VIII 18. Nagyon valószínű, hogy a postát ezen a napon szedik össze, ebbe már nem kerül bele az ő 16-án megírt két levele. Nincs rajtuk bélyegző, s a hivatalos feljegyzések rovatban sincs ott az olvashatatlan aláírással ellátott ELLENO-RIZVE pecsét.

*

Baranyai László, Baranyai István úrnak

942. VIII. 16. Drága Szüleim! Megkaptam Anya levelét és nagyon köszönöm. Tudom, hogy milyen nagy áldozat volt Anya részéről ilyen hosszú levelet megírni, mikor mindig irtózott a levélírástól . . . Itt is beáll lassan az őszi időjárás, az éjszakák már kezdenek hidegek lenni. Sokszor csókolok mindenkit, Laci.

A család egyre kopó és korántsem pontos emlékezete szerint ő a század első halottja. Gyenge vigasz, de pusztulása előtt neki legalább nem kellett azt a poklot megjárnia, mint az öt követő százezernek.

*

Baranyai László, Baranyai Ferenc úrnak

942. VIII. 16. Kedves Mária és Feri! A jún. 31-i lapodra csak most van időm válaszolni édes Máriám. Azóta már lezajlott a nagy szertartás, asszony lett a lányból, és nekem csodálatosképpen eszembe se jutott aznap. Hiába is húzod el a szád, igen, ez így van édes Máriám . . . A Feri már azóta biztosan szabadságon van, remélem jól töltitek az időt, és remélem az időjárás se nagyon vacak . . . sokszor csókollak benneteket, Laci.

*

Akad egy harmadik, cenzúrázatlan levél is, 18-i kelettel:

Baranyai László, Baranyai István úrnak

942. VIII. 18.

*

Baranyai Istvánné Baranyai Lászlónak

VIII. 13. Kedves Fiam megint 4 napja nem kaptunk hírt felőled, a Jó Isten adja, hogy ne legyen valami bajod. Itthon nincs semmi újság, csomagot még mindig nem lehet küldeni, éppen máma mondta be megint a rádió, ahogy lehet, mindjárt küldünk. Fiam, mindig hallgatom az üzeneteket, de tőled csak nem jön üzenet, nagyon sokszor csókolunk, Mamád.

*

Baranyai István, Baranyai Lászlónak

VIII. 14. Kedves fiam, reméljük, jól vagy, nagyon félünk, mert azt olvastuk az újságból, hogy nálatok most nagyon nagy a zaj, azt hiszem most nem értek rá halászni, pedig ott a Donban nagy rusznik úszkálnak . . . sokszor csókolunk, Szüleid.

*

Kukucska György Baranyai Lászlónak

Környe, 1942. aug. 15. Kedves Laci Bátyám! Az egészségügyi szabadságom letelt már, de kaptam újabb 8 napot . . . Itthon van a bátyám is a feleségével, ő is ír egy pár sort. Ölel öcséd: Gyuri.

Kedves Laci! Meglepetéssel értesültem róla, hogy komoly katonásdit játszol. Aztán csak bátran, s ha kevesen vagytok, ne sz...k be, mert van remény arra, hogy mi is elmegyünk. Sokszor csókol: K. Feri.

*

A feladó: Kukucska Kató, foglalkozása: -, címe: Budapest, Baross utca 109. sz. Cím: Baranyai László 2. század.

Bp. 1942. VIII. 15. Kedves Laci! Ma ünnep van, rászánom magam egy pár sorra, hogy írjak neked. Hogy vagy? Én már itt vagyok Pesten 6. óta, igazán nagyon jó helyem van, nagyon sajnálnám, ha vissza utasítottam volna. Mert igazán még otthon sem volt jobb dolgom, mint itt... Maradok szeretettel: Kató. Most én vagyok a házmester egy 10 percre, mert Juli nénim elment a moziba.

*

Baranyai Ferencné, Baranyai Lászlónak.

VIII. 21. Édes Lacikám! Hogy vagy, mi jól vagyunk, ma bent vagyok Anyánál. A Feri még mindig vidéken van, de talán a jövő héten jön... Azért, hogy mostanában ilyen rossz levélíró voltam is, ne felejtkezz meg rólam. Vetünk szőnyegeket a szobába. A Feritől pedig egy éves házassági évfordulóra kaptam egy arany karkötőt. Édes Lacikám, nagyon sokszor csókolunk, Mária.

Szülei után a legtöbb levelet bátyja felesége, Mária írja neki. E levél megírásának időpontjában már három napja halott.

*

SZELVÉNY. Az utalványozott összeg: - 4 - P - 83 - f. A feladó neve: Szintai István. Rendfokozata: lelk. fdgy. Tábori postaszáma: 293/10. A felvevő tábori postahivatal keletbélyegzője: 93. Tábori Postahivatal 42. VIII. 19.

A másik oldalon: „Hősi halált halt Baranyai László hagyatékát igazolja és hazaküldését engedélyezi Szintai.” Bélyegző: M. Kir. 1. Könnyű Hadosztály Egészségügyi Oszlop Parancsnokság.

*

Személyes holniját és levelezését egy repülő barátja hozza haza a családnak. Köztük egy kisméretű, kétréthajtott naptárt, amely a

M. KIR. HONVÉD HADITUDÓSÍTÓ SZÁZAD AJÁNDÉKA

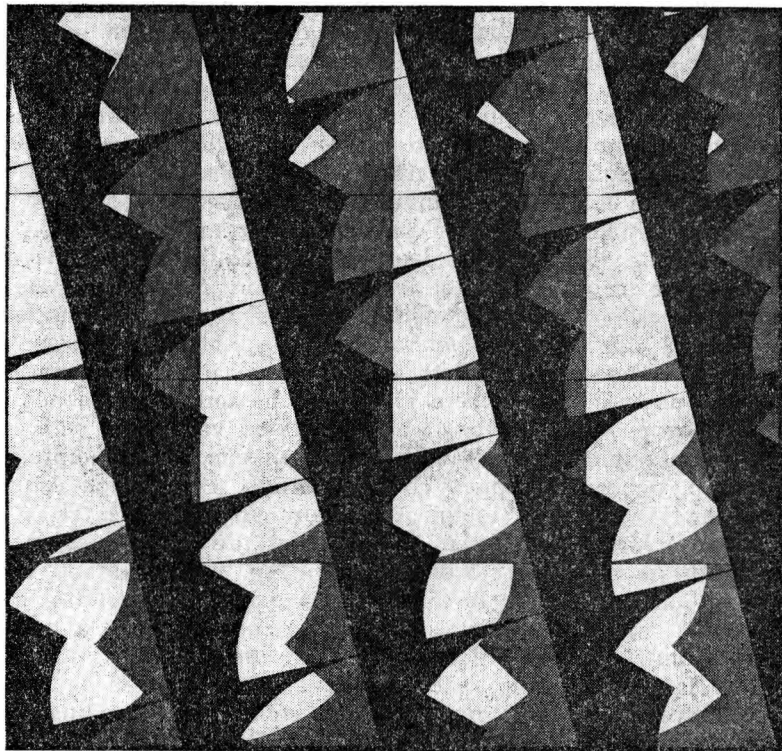
Miénk a győzelem s a diadal!
Bátrakon nem fog a szörnyű halál!
Pedig ott leszünk biztosan mindig,
Legelő, ahol bárkit megtalál!

*

A feladó: Szintai István, rendfokozata: táb. lelk. fdgy. A tábori posta száma: 293/10. Cím: Ngs Baranyai István úrnak. Budapest. Baross utca 109. Oroszország 1942. IX. 7. Kedves Atyámfial Megboldogult Fiáról való ér-

deklődésére a következőket közölhetem. A Don-vidéki harcokban kapott haslövést. Hozzánk hozták be. Itt műtétet hajtottak végre rajta, azonban sérülésebe behalt. Szenvedni nem szenvedett szegény, mert eszméletlen állapotban volt. Mellette voltam utolsó percéig és én is temettem el. Sirját lefényképeztem, október eleje táján, ha szabadságra hazamegyek, akkor majd elküldöm a címükre. Bizony ez a mostani háború, kulturánk élet halál harca mindenkitől nagy áldozatot kíván, talán az életünket is. Megboldogult Atyánkfia odaadta a legdrágábbat, kitartott a végsőig a becsület mezején. Isten vigasztaló kegyelme legyen Mindnyájójukkal akik szerették és a szívükbe zárták. Apolják emlékét úgy, mintha otthon halt volna meg. Isten áldását kérve mindnyájójukra maradok tisztelettel: Szintai István.

Baranyainé fájdalma elviselhetetlen. (Csak tűnik annak: az idők során valamennyi közeli hozzátartozójának haláltusáját rezzenéstelen arccal kell végigasszisztálnia.) Ferenc és Mária, nem kis áldozatot hozva ezzel, azonnal odaköltözik az öregek szoba-konyhás házmesterlakásába. Az asszonyt a leggyötrelmesebb időszakon Mária szolgálatkészsége és Ferencnek az üzleti életben elért sikerei segítik át. A fájdalom a testvért is lesújtja, egy hónapig nem közeledik feleségéhez. A halálesetet követő első együttlétükkor Mária rögtön teherbe esik. A születő fiúgyermek magától értetődően a László nevet kapja.

A sarokba nem megyek

(A kupében az ajtó mellett ült. Alig volt néhány csomagja, csupán kisebb-fajta, egykor fénylő lakkbőrönd a feje fölötti csomagtartóban, kitömött szatyor az ülésen, az ölében pedig az elmaradhatatlan női retikül. Nem ünnepi utazó, kiöltözve sem volt, inkább lomposnak látszott. A könnyű, virágos anyagból készült ruha elején egy gomb vagy hiányzott, vagy talán elfelejtette begombolni, a hátára vetett kardigánt megviselte már a mindennapos használat, és az évek a cipőjét is kényelmesre taposták. Egyszóval semmi ünnepi vagy flancos nem volt rajta, az öltözete pontosan illett az arcához. Hétköznapi, kicsit megtört asszony, olyan hatvanévesforma, nem öreges, de nem is fiataloskodó. S inkább riadt, mint közvetlen.)

– A. –

Később indul, mint szokott. Hét húszról hét harmincháromra tették át, de azért negyed tizenegyre benn leszünk. Ismerem jól, minden héten leutazom, ezeket a papírosokat viszem a minisztériumba. Ott már várják, és szombatunkint szabad a gép, délutánra kész is az egész könyvelés. Tíz éve megy már ez, igaz, azóta nálunk is vettek gépet, de úgy látszik, ez egyszerűbb. Azelőtt szegény férjem hordta fel, ebből volt egy kis mellékese, de öt éve váratlanul meghalt, akkor maradt rám. A fiam meg a lányaim mondták, hogy ne adjam fel, „kell az anyukának is valami elfoglaltság”, és igazuk volt. Most minden szombaton reggel felutazom és este már jövök is vissza. Nem mindig szokott ennyi lenni, néha még a szatyrom is alig telik meg vele, máskor meg a bőröndöt is megpakolom. Még rendszeren felöltözni sem tudtam, csak úgy tükör nélkül kaptam magamra. Minden szanaszét van nálunk, már ahogy ilyenkor lenni szokott. Tele vagyok vendégekkel, meg a málnát is le kellett szedni, annyi időm sem maradt, hogy kikészítsem a ruhámat. Szerencsére jó nagy a házunk, hatszáz négyszögöles kert tartozik hozzá. Az épület egy kis magaslaton van, most nem is öntötte el az árvíz, nem úgy, mint hatvanötben. Akkor sem előlről kaptuk a vizet, hanem hátulról, bekerített. Éppen ebédnél ültünk. Úgy jöttek értünk tutajjal és sátorban laktunk egy ideig. A lányaim ugyan bementek a városba, mi, a férjemmel kinn maradtunk. Öreg épület, de kibirta, és most, hogy egyedül maradtam, az is megfordult a fejemben, hogy eladom. Elcserélem valami városi lakásra. De olyan szép gyümölcsös van körülötte, málna, ribizli, nagy lugas, hogy maradtam. Meg aztán így van hely a gyerekeknek is, bármikor jönnek, nálam ellehetnek. Akár egész nyáron, az unokákkal együtt. Most is aludtak még, azért kaptam magamra ezt az öreg ruhát, mert a szekrényem benn van, nem akartam zavarogni. A málnaszedés idén elhúzódott, de a lányoméék sosem mennének máshová, csak hozzám. Ilyenkor átadom nekik a három nagy szobát, én meg a konyhából nyiló kicsi-

ben húzódok meg. Egész nap együtt vagyunk, közösen főzünk meg varrunk. Mert minden lánynak meg kellett tanulnia varrni. Ez nálunk természetes volt. Jártak iskolába, a nagyobbik főiskolát is végzett, de a ruháját mind maga varrja, ahogy én is. Nem adunk mi egyetlen fillért sem varrónőre, de meg is lehet nézni őket, mindig csinosak és mindig vidámak.

*

Most két napig teljesen egyedül maradtunk: én, a lányom meg az unokám. A vejem a szüleit vitte le Hévizre. Betegesek, szükségük van egy kis fürdőzésre. Nem is bántam, legalább jól kibeszélgettük magunkat. Gondolom, ő is jól érezte magát, és leugrott a Balatonra – mármint a vejem –, mert mikor visszajött, jó alaposan le volt sülve. Az arca tüzelt, de az is lehet, hogy a bortól, mert ahogy megérkezett, esik ám nekem, hogy ki járt itt. Mondom neki, hogy ki járt volna. Azt nem tudja, de hol tartjuk a lakáskulcsot, és hogy késő este ki járt nálunk. Csak ezt hajtogatta. Mintha az én lányom vendégeket fogadott volna, míg ő lenn járt Hévizen. Még hogy az én házam olyan lenne! Nem is volt soha, és éppen erről a nagyobbikról aztán igazán gondolni sem lehet ilyesmit. A kisebbik az eleven, mint a csik, lánykorában is szerette a szép holmikat, otthon is mindig szépen járt. Volt egy kékbabos fodros ruhája, nagyon csinos volt benne, mindig azt nyúzta. Egyszer is, hiába szóltam neki, azt vette fel, s mit ad isten, váratlanul becsöngettek. Egy fiatalember állt a kapuban. A modellje berepült a kertünkbe és azért jött, hogy megkeresse. A kislányom nyitott kaput, meg is találták mindjárt. Hát ez a fiatalember lett a másik vejem. De abba is beletelt pár év, pedig neki már akkor megtetszett a lányom, csak hogy elfelejtette, hol lakunk, a ruhára emlékezett egyedül, a kékbabosra, és azt kereste mindenütt. Annyira, hogy amikor találtak és a lányom másik ruhában volt, meg sem ismerte. Ez akkor történt, mikor tutajjal vittek el bennünket és egy ideig sátorban laktunk. A későbbi vejem is segített a mentésben, nem éppen nekünk, de ott tiplábolt mindig körülöttünk. A nagy sietségben minden összekavarodott, és a kislányomnak valahogy épp az a régi kékbabos ruha került a kezébe, és azt vette fel. Erről aztán mindjárt látta a vejem, hogy ez az a lány, akit keresett. De akkor nem szólt, csak előrukkolt, hogy ő a két lánynak tud szerezni valami rendes szobát benn a városban. A Múzeum vendégszobájába szállásolta be őket, ugyanis ott dolgozott, mint restaurátor. Igazán ügyes ember, mindenhez ért. Fényképezőgép, motorok, minden, ami a keze közé kerül. A két lány ott lakott, s mikor megjött a múzeumigazgató, mert az Pestről járt le hetenkint egyszer-kétszer, az sem haragudott, elment szállodába. Így melegedtek össze és hamarosan meg is esküdtek. Ripsz-ropszra, de nem bántam meg, azt hiszem ők sem, a fiam is jól kijön ezzel a sógorával, ha valamit meg kell javítani, az egész család hozzá fut. Nem mondom, a másik vejem is tud kedves lenni, ha akar, csak az a baj, hogy nemigen akar. Ha meg egy kis szesz van benne, majd hogynem durva. Még velem is, pedig én igazán nem ilyenhez vagyok szokva, nálunk nem hangzott el azelőtt egyetlen hangos szó sem. Pedig a férjem tengerész volt – persze nem közönséges matróz –, és azoknak rossz híruk szokott lenni. Legénykorában állandóan külföldön járt és onnan küldözgette a képeslapokat. Volt olyan nap, hogy négyet-ötöt is kaptam, máskor meg hetekig semmi, de tudtam, hogy hajón van, és ha módja lenne rá, küldene az ak-

kor is. Persze én sem ültem otthon, bálba jártam, jártam szórakozni az itthoni fiatalemberekkel. Hogyisne, gondoltam magamban, te ott kinn éled világot, én meg csak naphosszat ülök az anyám szoknyája szélén! Ő nem bánta, talán nem is gondolt rá, de bezzeg mikor eljutott Bécsbe a híre, hogy a legkisebb Csáry-lányt meg akarják kérni – egyik idevalósi barátja újságot adott neki –, azonnal szabadságot kért és egyszeriben itthon termett. Meg is kérte mindjárt a kezem, nehogy a Kormos fiú megelőzze. Eljegyeztünk, áthelyeztette magát, és többször nem ment el hazulról. Kinn laktunk a házukban, mert a hajósélet után – ezt mondta – városban ő soha meg nem tudna szokni. Az a vidék akkor még nem épült be, kinn volt mindentől távol, tartottunk két kutyát, és ott éltünk kettesben: én meg a tengerészem. Sosem bántam meg ezt a hirtelen házasságot, és mit ad isten, a kisebbik lányom is így ment férjhez, de annak is csendes ember az ura. Nem úgy, mint ez a másik. Ez aztán bőségesen rápótol. Ha belekezd, abba nem tudja hagyni. Most is csak hajtogatta a magát, hogy hol tartjuk a lakáskulcsot, meg hogy azért tesszük a virágok közé, hogy mások is könnyen megtalálják, mert ahogy ő kihúzza a lábát, abban a pillanatban megjelennek itt a férfiak udvarolni, szórakozni, mintha az én házam... majd megmondtam, mi lenne. Nem bírtam én ezt hallgatni, csak kimentem és elbújtam a lugasban. Mondta is a lányom, elüldözöd az anyámat, vendégségbe jövünk hozzá, kitérjük a három szobájából, és még békét sem hagysz neki. Én meg csak ott hallgatóztam a lugasban. El is kezdett keresni, de akkora az a kert és olyan sűrű a málna, hogy kereshetett volna órák hosszat. Rá is unt hamar. Én meg csak belopóztam a kisszobámba és reggel inkább ezt az ócska rongyot kaptam magamra, mint hogy bemennek hozzájuk. A kislány is itt van velük, de a vöm azzal sem törődik, képes a gyerek előtt is veszekedni, eszébe sem jut, hogy mit árt vele. Egyszer is elrobogott valahova – mert mindig auton jár a *főmérnök úr* –, és mikor visszajött, olyan hangosan ágált, hogy mindjárt láttam, szesz van benne. Még hozzá nem is kevés. Csak azt csudálom, hogy nem töri össze magát, meg hogy nem jön össze soha a rendőrséggel. De valahogy mindig megússza galiba nélkül, pedig hányszor láttam iszogatás után beülni az autóba. De akkor már nagyon sok volt benne, kiabált a részegségtől. Megint azzal jött elő, hogy kit fogadtunk, míg ő odajárt. Úgyhogy végül a kislány szólta rá, hogy feküdj már le apa, be vagy rúgva. Pontosan így, ilyen szeliden. Még hogy én berúgva, förmedt rá, és két hatalmas pofont kent le az unokámnak. A kislány odafutott hozzám és sírt. Ez meg csak randalírozott feszt, hogy ha még tovább jártatom a számat – mert persze nem tudtam szó nélkül megállni –, engem is kioszt. A következő nap délelőtt, mikor egyedül maradtunk, a térdem közé fogtam az unokámat és kivallattam. Nagy sírás közepette elmondta, hogy bizony az anyját is megverte már. Részegen, féltékenységből.

*

Pedig mindent tudtam róla régen, még azzal sem menthetem magam, hogy utólag derült ki. A hídon ment át a lányom biciklivel, mikor találkozott vele. A Herczegékkal jött szembe, és mikor a Herczeg fiú ráköszönt, a lányom leszállt és odament hozzájuk. Csak pár szót váltottak, éppen hogy csak bemutatták őket egymásnak, a lányom már szállt is föl, és biciklizett tovább. A későbbi vöm meg csak állt, utána nézett, és azt mondta, ez a

lány a feleségem lesz. Herczegné mesélte, de gondolom, mást is mondhatott. Nem tud ez úgy elmenni egyetlen nő mellett sem, hogy valami megjegyzést ne tegyen rá. Még ha én, vagy a felesége ott is van. Utána néz minden *csaj*nak, és hangosan, hogy a *csaj* is meghallja, füttyent egyet és mond valami közönségeset. *Csuda csöcse van! Hogy mozgatja azt a szép farát! Tutajos kis nő!* Meg ilyeneket. Ez a Herczegné, mikor meghallotta, hogy járni kezd hozzánk, váratlanul beállított és mindent elmondott. Hogy milyen ember a Pali, mert Pálnak hívják, és hogy ő már jó ideje ismeri, és nehogy hozzáadjuk a lányomat. Én akkor egy szavát sem hittem el. Örültem az udvarlónak és féltettem a lányom, hogy nem talál majd magának senkit. Hisz a kisebbiket már két éve elvitték. Az én vöm meg pontosan tudhatta, hogy Herczegné nincs valami jó véleményvel róla, talán az is a fülébe jutott, hogy járt nálunk, mert az mindennek elmondta. Hogy lépten-nyomon hazudozik, mások befektetésében leli örömét, de közben máson sem jár az esze, mint hogy melyik férfival fekdjön le, mert legszívesebben minddel kikezdene. Egyszerűen közönséges fehérmájú kurva. Ez persze se nekem, se az uramnak nemigen tetszett. A fiamról nem is beszéllek, az ki nem állhatta, de nem is csudálom, mindig fölényeskedett vele. De mit lehetett csinálni? Mégiscsak udvarló, ha idősebb is, mint szerettem volna, mert az a kerek tiv év bizony nem kevés. Tudom én azt, a magam bőrén tapasztaltam, hisz az én szegény, öreg tengerészem tizenötlet volt több nálam. De erről csak nem beszélhetek a lányomnak! Meg ilyenkor melyik egészséges lány hallgat az anyjára! A vőlegényjelölt pedig minden vasárnap megjelent, de gyakran még hétköznapokon is. Jön a *hapsi*, mondta a fiam, ahogy az ablakból meglátta. Neki csak *hapsi* volt. Ahogy a munkaideje leárt, ott ült nálunk, egy lépést sem tehetett a lányom nélküle, a bálban nem táncolhatott mással, szüntelen ott volt a sarkában, le nem lehetett vakarni. Így aztán a lányom minden régi ismerősét elmarta, hiába tette szövé neki az uram, hogy ne jöjjön minden nap, hogy nem lehet egy lányt ennyire lekötni. Mintha meg sem hallotta volna. Kétszer kiadtuk az útját, a lányom menekült előle, de én azért akkor is láttam, hogy tetszik neki ez az egész. Ha késett Pali, bizony oda-odapislantott az ablakra, ahonnan szemmel lehetett tartani az utat, és csak akkor kezdett rá, hogy ki nem állhatom, amikor biztos volt benne, hogy jön. De az udvarlás sem tartott soká. Egyszer váratlanul azzal állított be a *hapsi*, hogy Kalocsán állást ajánlottak neki, és lakást is adnak, de csak akkor, ha nős. Két hét alatt össze kell házasodniuk. Teljesen kétségbe voltam esve. Minek ezt elsietni?! De milyenek a lányok! Fogalmuk sincs, mibe ugranak bele, de mindenáron ugrani akarnak. A mi lányunk még hallgatott is volna ránk, de merhet ilyenben tanácsot adni a szülő? Hátha nem jön más? A kisebbik már két éve elment hazulról, s jól láttam, hogy ennek is férfi kellene, és most kosarazzam ki ezt a jól kereső mérnököt? Főmérnök, lakás is van, mit lehet tenni? Pedig még a szüleit sem láttuk addig. Mindig elodázta, hogy most ezért nem lehet, most meg azért, de mindig kitalált valamit, hogy miért nem jöhetnek el hozzánk. Aztán később megismertem őket.

*

De csak az esküvő után, mert – ezt mondta a vöm – nincs nekik olyan ruhájuk, amiben eljöhethének. Persze, hogy nincs, mert mindent megesszenek. Egyszerre két kiló májat vesznek, aztán két nap múlva bűdösen dob-

ják ki a felét. A gyümölcs is mindig ott rohad a nyakukon, mert telhetetlenek. Mikor elmentünk hozzájuk, szinte belebetegedtek. Ki kellett takarítaniuk, fel kellett mosniuk, de ezt úgy mondták, mintha valami óriási dolgot vittek volna véghez. Mi csak összenéztünk a lányommal. Nálunk minden héten van ilyen takarítás, sokszor még naponkint is. De takarítottak azok, így sem volt valami nagy tisztaság náluk, s el lehet képzelni, mi lehet máskor. Csakhogy a nagyságosasszonynak, meg a nagyságosúr-nak nem fülük a foga a házimunkához. És még ezek mondták a lányomra, hogy nagysága! Nem is ők, hanem a lányuk, az Edit. Csak minden nélkül beállított hozzánk – annak is mindene a zabálás, széle hossza egy – és kioktatott bennünket. Hogy kihasználjuk a bátyját, hogy a nyakán élösködünk, hogy most más világ van, befellegzett a nagyságosasszonyoknak, miért nem megy el a lányom dolgozni. Meg is mondtam volna neki, hogy miért nem, de a lányom csak tuszkolt ki a szobából, amit, utólag látom, jól is tett, mert csak összeveszés lett volna a vége. Mi köze ennek a felfújtt gömböcnek ahhoz, hogy a lányom elmegy-e dolgozni vagy sem. Az igazság az, hogy el is menne szívesen, de a vöm nem engedi. Állandóan gyötri a lányomat, pedig milyen vidámak voltak azok otthon. Míg együtt volt a két lány. Most meg? Veszekedés, veszekedés, veszekedés, – ez van náluk reggel, délben, este. Nem is szeretek hozzájuk menni. Amíg dolgozni járt, mást sem lehetett hallani, mint hogy miért szeretsz te oda járni, tetszik valaki, hogy olyan fontos? Kivel szoktál csókolózni, vagy talán már le is feküdtél valamelyikkel? Ilyen közönséges tud ám lenni. Ha a lányom új ruhát vesz fel, rákezdi, hogy kinek a kedvéért csíped ki magad, ha szép alsóneműt, kinek akarod mutogatni a csipkés bugyidat, ha fodrászhoz megy, kinek bodorítasz. Meg hogy majd egyszer bemegyek oda és megnézem a szeretőidet. De nem viccesen ám, hanem dühösen és piszkálódva mondja ezeket, és ha kicsit ivott, még az unokám előtt sem tesz féket a nyelvére. Ilyesmikkel kínozza mindig, és még akkor sem hagyott neki békén, mikor itthon volt nálam betegen. Haza kellett hoznom, mert már azt hittem, rámegy. Nem is csudálom, hisz gyönyörű kisfiú volt. Négynapos korában megfulladt. Benn a kórházban. Az ápolónő volt a hibás, de nem jelentettük föl. Sirt, könyörgött, hogy két évre bezárják, a vőlegénye sem várná meg talán. A lányom nem akarta, mi sem, de abban teljesen tönkrement, akkor még a kislányával sem törődött. Pedig milyen boldog volt, mikor megtudta, hogy kisfiú. Nálam aztán kicsit összeszedte magát. Meglátogatták a leánypajtásai, a régi fiú ismerősei, és az a fiú is, aki valamikor udvarolt neki. Nagyon rendes, csendes fiú. A vöm marta el tőlünk, mert az mindenkivel gúnyolódott, és lenézte azokat, akik nem kerestek annyit, mint ő. De most tudták, hogy a vöm nincs itt, hát beállítottak többször is. Mintha a régi boldog idők tértek volna vissza. Mondta is a fiam, hogy vajon az *aranyvő* – mert csak így hívta – mit szólna ehhez. De nagy kár volt emlegetni, mert az én aranyvöm akár tudott róla, akár nem, rögtön azzal kezdte, hogy kik jártak nálunk, mit csinált a lányom egész nap. Most már azt gondolom, bárcsak csinált volna, abban legalább talált volna valami örömet. Talán furcsa, hogy így beszélek, de csak látni kellett a lányomat, ahogy meghallotta a hangját. Egyszeriben lehervadt az arcáról a mosoly. Mondtam is az uramnak – mit beszélek, az még az első gyerek-nél volt –, már akkor mondtam neki, hogy nem jó ez a házasság. Szegénykém akkoriban már egyre gyöngébben volt, nem szeretett ilyesmiről beszélni, én meg nem erőszakoskodtam. A lányomnak sem hozakodtam elő,

inkább kivártam, míg elmegy az aranyvő. A kósza híreket is eleresztettem a fülem mellett. Pedig tudtam, hogy mind igaz. De az biztos, hogy jó szakember. Érti a mesterségét, ő a lelke a gyárnak, valami kiemelt főmérnök vagy tanácsadó. Nélküle nem csinálnak semmit, mindig szól náluk a telefon, ha meg nem megy be valami miatt, állandóan küldözgetnek érte. Hallottam én akkor is, míg a lányom itthon volt nálam, hogy minden reggel látják hozzá menni a gépíronőjét, hozza a reggeli postát, de nem csak reggel, hanem este is ott van, és azt is mondogatták, hogy ott is lakott nála. El is hiszem. Amilyen a természete. Minden eszpresszós lánnyal pertu van. Így Évike, úgy Mókuska! Csak a lányom olyan gyanútlan, vagy talán előttem nem akarja mutatni. Ő mindent elmond az urának, őt mindenről kivallatja, de az bezzeg semmiről sem beszélne. A gépíronőt is véletlenül érte ott a lányom. No, nem feküdtek már, de akkor is! Mit keres egy férfi lakásán kora reggel! Még hogy meghívta reggelizni. Ezt mondta az aranyvőm, és a lányom úgy csinált, mintha nem is látta volna, mikor Évike a szatyrába gyűrte a hálóingét. Akkor ezt el nem mondta volna nekem, még védte is előttem. Pedig hát mi az ilyen lány? A vőm meg olyan természetesen viselkedett, mintha csak egy bolhát pattintott volna el a körme között. De ez még semmi! Már legalább hatéves házások lehettek, mikor beállít hozzánk egy tízévesforma gyerekekkel málnát szedni. Nem is tudom már, mit mondott, miféle rokongyerek. Hetek múlva derült ki, hogy az ő fia. Akkor tudtuk meg, hogy elvált meg, és hogy tartásdíjat fizet a fia után. Erre aztán mi is nyomozni kezdtünk. A strandon a lányom összeismerkedett az első feleséggel. Nem látszott, hogy különösebben szomorodott volna a vőm után, hamarosan férjhez ment újra, van egy közös kislányuk. A férje szimpatikus ember – nekem is mutatta egyszer az utcán. A lányom azt mondja, jól elbeszélgettek, de hogy miről, azt el sem tudom képzelni. Talán a vőmről? De mit? Vagy csak úgy erről-arról? Azóta a kisfiú nyarankint eljön hozzánk, időnkint, iskolai szünetben az apja leviszi magukhoz. De hány ilyen titka lehet még! Abból is látom, hogy állandóan kutat. Minden szekrényt kinyit, minden fiókot kihúz, minden dobozba beletúr. Nálunk nem volt szokás a szekrényeket bezárni, és akkor sem zártam be, mikor átengedtem nekik. Hát az én aranyvőm nem előkereste a levelesdobozomat, végigolvasta az uram leveleit, és ebédnél rákezdí ám, hogy *kis fűrjecs-kém, arany vadvirágom*, ahogy az uram szólított a leveleiben. Először nem is értettem, de aztán annál inkább. Oriásakat röhögött hozzá, csapkodta örömeben az asztalt, és amikor rájuk vágtam az ajtót, még akkor is harsogott a konyha a hahotázásától. Engem csak kinevetett, de a lányomat kínozza. Mert megtalálta azokat a leveleket, is, amelyekben nekem panaszkodott. Ebből támadt aztán parázs veszekedés. *Mit adsz ki engem anyádnak!* A lányom meg csak azt hajtogatta – hallottam, mert oda-lopakodtam az ablakuk alá –, hogy mindent meg sem írt, hogy mit szólnak volna, ha kipakol. Mind a ketten hálóingben voltak már, én is csak egy pongyolát kaptam magamra, úgy mentem be hozzájuk. Nem bírtam elviselni. Mi egy újjal sem nyúltunk volna soha hozzá, ez pedig megüti a lányomat. De ahogy kinyitottam az ajtót, rögtön nekem jött. Hatalmas, száznyolcvankét centis ember, és csak jött felém. Beszorított a sarokba, és ha nincs ott a lányom, talán meg is ver. Így csak őt ütötte meg, aztán mint-ha kijózanodott volna, magára kapta a ruháját, be az autóba és elviharzott. Vagy egy órába telt míg a lányom úgy-ahogy megvigasztaltam. Az unokám meg a másik szobában aludt, de biztosan felébredt és az is hal-

lott mindent. Szegény csöppség, tizenkét éves és ilyesmit kell megérnie. Akkor mondta először a lányom, hogy nem bírja tovább, hogy valamikor szerette, de most már csak fél tőle. Nappal az állandó féltékenykedése, éjjel meg a szüntelen zaklatása miatt nem állhatja. Szerelem nélkül borzasztó lehet. És ebben is telhetetlen és erőszakos. Sokszor még napközben is hazarohan. Csak ezért. Meg hogy gyötörje a féltékenykedésével. A lányom meg mit tehet? Eltűri mind a kettőt.

*

Akkor mondtam neki először, hogy váljon el. De erre is csak sirt. Anyú, szégyenlek elválni és hazajönni. Szégyenlek. Inkább vele maradok, vagy az ország másik végébe költözöm, ahol senki sem ismer. De haza nem. Pedig, ahogy elnézem, mostanában már nem olyan nagy szégyen a válás. Ezt persze nem mondtam neki, csak babusgattam, mint régen, úgy-hogy el is aludt az ölemben. Egy ideig néztem az arcát, aztán hirtelen olyan fáradtság lepett meg, hogy gyorsan lefeküdtem. Hát reggel nem beállít hozzánk a kövér Edit. Hogy elüldözzük a bátyját, meg hogy a lányom mi mindent irogat haza, hogy ő is elolvasta, de annak a fele sem igaz. Több sem kellett az én lányomnak. Még hogy a fele sem igaz? Kétszer, tizszer annyit is írhattam volna! És te honnan tudod, hogy mi igaz? Szó szót követett, úgyhogy a végén Edit egy bőröndbe összepakolta a bátyja holmijait, és elvitte magával. Egy pillanatig sem hittem, hogy ezzel mindennek vége. Tudtam, hogy talál valamilyen ürügyet és visszajön az én vöm. Sajnos azt is tudtam, hogy akkor a lányom vele megy. Fél egyedül maradni. Nem akar úgy élni, ahogy az elvált asszonyok, egyedül meg már nem bírja, annyira megszokta, hogy mindig van mellette valaki, még ha az olyan is, mint amilyen a vöm. Inkább elnéz mindent. Mint azt az Ibikét is. Éppen náluk voltam, de a vöm sosem zavartatja magát, úgy viselkedik, mint ha ott sem lennék. Valamit tervezett ezeknek az Ibikééknek, valami épületet, talán garázst, és a rajzokért jött át a szomszéd városból. A vöm persze mindennel traktálta, mert olyan kikent-kifent modern nő Ibike, amilyenekért meg tud veszni. Hozott mindjárt bort, előszedte a whiskyjét meg mit tudom én. micsodát, a lányomnak meg kiadta, hogy készítsen vacsorát. De Ibike bizony nem akart enni. Akkor az én vöm falatonkint erőltette belé, hogy *itt röpül a kismadár, nvisd ki azt az aranyos pici szádat*, mert természetesen pertut is ittak az elkészült tervek örömeire. Ott cuncogott-muncogott vele a felesége meg az anyósa szeme láttára. *Egy katonát a csúnya bácsinak, egy nyalka huszárt a szép kislánynak*. Majd kifordult a gyomrom. Biztos, hogy igazságtalan vagyok vele, de ha csak ránézek, eszembe jut, hogy ez tette tönkre a lányomat. Vacsora után, míg a lányom kinn a konyhában mosogatott, az aranyvöm leoltotta a lámpákat, bekapcsolta a magnóját és táncolni kezdtek. De ezt már végképp nem nézhettem. Kimentem a szobából. Csináljanak, amit akarnak. Az én lányom meg úgy tett, mintha mi sem történe. Csak vártam, hogy mi lesz ebből még. Egyszer aztán elkezd ám sipítózni Ibike, hogy jaj-jaj, tíz perc múlva megy az utolsó vonata, most már nem éri el. Dehogynem, mondta a vöm, leviszlek kocsival. De hiszen ittál? Mit számít az, már rohant is ki, Ibike meg utána, mi meg várhattuk volna a vömet, ha várjuk. Mert bizony csak éjfél után háromkor vetődött haza. A lányom nem is kérdezett tőle semmit, nekem is csak annyit mondott, hogy lekésték a vonatot, haza kellett fuvaroznia Ibi-

két, a férj nagyon *rendes fej*, nem lehetett csak úgy faképnél hagyni őket. Primán összezelegedtek, iddógáltak, beszélgettek, azért jött ilyen későn. És a lányom mindezt elhiszi, vagy legalábbis úgy csinál, mintha elhinné. A békesség kedvéért. De hogy velem nem lehet így bánni, azt nagyon jól tudja. Mondogattam is neki azóta többször, hogy én nem megyek a sarokba. Bármilyen szelíden duruzsolhatja nekem, hogy *anyuka* – mind így hív –, *szeretnék beszélni az anyukával*, én csak azt válaszolom neki, hogy *a sarokba nem megyek*. Ha nem ivott, rögtön ért a szóból, ha meg részeg, jobb nem a közelében lenni. Mert hogy mindent elmondjak, azt követő napon, hogy a sarokba szorított, mindjárt reggel elmentem az orvoshoz. Láttelelet vetettem. Akkor éjjel ugyanis nemcsak a kezét emelte rám, hanem meg is ütött. Ijedtemben lehajoltam, ő meg a tarkómra ütött. Egy pillanatra el is szédültem. A lányom sikoltozására többször nem mert hozzám nyúlni. Kiengetett a sarokból, de többet nem megyek be. A sarokba engem többet nem fog beszorítani. Az orvosnak nevet nem mondtam, de máskülönben mindent bediktáltam. A nyakam lila véraláfutásos volt, az orvos biztatott is, hogy jelentsem föl az illetőt. Csakhogy akkor a lányomat is elveszteném. Ezentúl inkább jobban vigyázok, és nem megyek a sarokba. Az orvosi láttelelet jól eldugtam, azt akárhogyan is kutat az aranyvöm, nem fogja megtalálni. De hogy milyen erősen megüthetett, az abból is látszik, hogy időnkint még most is fáj a fejem, és azóta a jobb fülemre nem hallok tökéletesen. Kártérítést is megítélne a bíróság, de a lányomtól vegyem el? Így sincs soha pénzük, ezért nem tudnak soha elmenni nyaralni. Az apját meg az anyját persze mindig viszi, magnókat tud vásárolni, meg mit tudom én, mire megy el az a rengeteg pénz. Nem kérdeztem, hanem amikor panaszkodtak, hogy ötezer forintjuk hiányzik valami bútorvásárláshoz, fogtam és elküldtem nekik. Azóta sem kaptam belőle vissza egyetlen garast sem, és az én drága vöm egyetlen mukkot sem szólt róla. Rosszul lenne, ha kimondaná, hogy köszönöm. Pedig vártam, és elterveztem, hogy akkor majd megmondom nekik, hogy nem kell visszaadni, ajándéknak szántam. De hiába vártam, s ezzel is csak a másik két gyermekemet károsítottam meg az aranyvő kedvéért. Persze ez a *nincs pénz nyaralásra* is csak mesebeszéd. Nem tudja elviselni, ha valaki ránéz a lányomra. Pedig ránéznek. Harminckilenc éves, de még mindig kitűnő alakja van, sokan megfordulnak utána. Ő pedig ezt nem szívlelheti, csak ha ő foroghat a nők után. Nyaralás helyett betelepszik hozzám, aztán a kocsijával egész álló nap furikázik. Senki sem tudja, *hol*, merre jár, mit csinál, kiket fuvarozgat. De nem is vagyok rá kíváncsi, csak hagyja békén a lányomat. Az a pár hét, amit nyaranként nálam tölt, mindig rendbe hozza kicsit, nem is lehet összehasonlítani azzal, ahogy jött. Pedig én aztán semmi szórakozást nem tudok biztosítani az egy tévén kívül. De a kertben napozhat, még meztelenül is járhatna, olyan sűrű a bokor, hogy ott senkifia be nem lát, zuhanyozhat, mert még az uram egy benzines hordóból zuhanyozót is csinált, és sokat beszélgetünk, meg varrogatunk. Ilyenkor kiönti a szívét nekem, mert még a testvérei előtt is titkolózó, szégyenli, hogy annyi baja van. Előttük nem beszél, azok nem kérdik, pedig mindent tudnak ám az aranyvömről, még azt is, hogyan szorított sarokba, de hogy megütött, azt én sem mondtam el, a pénzekekről is hallgattam. Azóta mindig úgy adok, hogy a vöm ne tudjon róla, csak a lányom retiküljébe csúsztatom. Hogyne, hogy megint úgy járjak, mint azzal a köszönés nélkül hagyott ötezerrel, vagy a kombinált szekrényel. Nem sokkal a házasságkötésük után csináltattunk nekik egy szekrényt. Kombi-

náltat. Meglepetésre. Nem akármilyet ám, az árából is látszik. Az akkori pénzben hatezer forint volt, nem olyan hatezer, mint a mostani! És mit csinált vele az én vöm? Ahogy megkapták – pedig hogy volt az becsomaggolva, egyetlen sérülés sem akadt rajta! –, mondom, ahogy megkapták, azonmód eladta. Rongyos kétezerért. Sosem tettük szóvá, de szegény uram belesápadt, mikor meghallotta. Az apja, anyja is ugyanilyen, semmijük sincs, mert semmijüket sem becsülik meg.

*

Nagyon sokat gondolkoztam én ezen. Különösen olyankor, mikor nincsenek ott nálam. Hogy mi lesz ennek a vége? Hogy mindig így kell ennek lenni? Hogy jó-e ez az én lányomnak? Igazán nem tud meglenni nélküle? Újabban mindig csak az elvált asszonyokat nézem. Hogy járnak az utcán, hogy néznek a többiekre, és hogy néznek mások rájuk. Most azért már nem úgy van, mint régen. A lányom amúgy is dolgozni szeretne, és elhatározta, akár jó szemmel nézi a vöm, akár nem, visszamegy a munkába. Ott legalább megbecsülik, szeretik is, nem úgy mint otthon. Mondtam is neki, szóljon csak, varrok én neki olyan ruhákat, hogy mindenkinek megakad rajta a szeme. A méretét is tudom, még próbára sem kell eljönnie. Van a szomszédban egy asszonyka, annak az alakja pontosan a lányomé. Ami annak jó, azt mintha ráöntötték volna. Sose aggódjon, hogy ő már nem kell senkinek. Dehogynem, csak nem szabad elhagynia magát. A vömön pedig semmi sajnálnivaló sincs. Mit is szeretne rajta, pontosan látja, milyen, még ha nem is tesz szóvá semmit. De hogy igazánból milyen, azt csak én tudom. Ezt még soha, senkinek el nem mondtam. Akkor történt ez, mikor a lányom a második szüléssel a kórházban volt. Azzal, amelyik kisfiú lett, és az ápolónő hanyagsága miatt megfulladt. De akkor még csak befeküdt előre, mert valami nem jót is kimutattak. Ezalatt a vöm elhozta hozzám az unokámat és két napig ő is itt maradt. Nem volt ebben semmi különös, csak azon csodálkoztam, hogy miért azt a szobát választotta ki magának, amit kiválasztott. Rajtam keresztül kellett ki-bejárnia, pedig ha a másokban ágyaznak, egyikőnk sincs a másik terhére. De neki az a szoba kellett. Hogy miért, csak este tudtam meg. Már lefeküdtem, mikor átment rajtam a fürdőszobába. A villanyt nem oltottam el az éjjeliszekrényemen, mit botorkáljon nekem a sötétben. Kis, selyemernyős lámpa, alig ad valami fényt. Hamarosan jött is vissza, pizsamában, és megállt az ágyam előtt. Hogy anyú, maga így az ágyban egész jól néz ki, és ezzel már ül is le az ágyam szélére. Milyen csini ez a csipkés hálóing, és nyúl az ingemhez, de közben, mintha véletlen lenne, hozzáér a mellelemhez. Ijedtemben mozdulni is alig mertem, ez meg csak nyomakodik egyre közelebb. Sikítanom kellett volna, hogy a szomszédban felébredjen az unokám, és lássa, milyen az apja. Meg voltam dermedve, az meg csak eloltotta a villanyt... Mit tehettem volna... ha védekezem, talán meg is öl.

*

Most újra itt vannak nálam, és hiába bújok előle a kisszobába, már a lányom jelenlétében is próbálkozik. És ha azzal fenyegetem, hogy kiabálók, csak vigyorog. Miért nem kiabált akkor az anyuka – és olyan hangon mondja, hogy meghül bennem a vér. De nem engedtem hozzám nyúlni, ki-

rohantam és kinn a konyhában kaptam magamra ezt a házi ruhát is. Most biztosan megint dühöng, vagy kizárja az unokámat a kertbe és kibékülnek szegény lányommal. De mi lesz ebből? Hallgassak és tűrjek? Mert most aztán igazán beszorított a sarokba. Mit tanácsoljak a lányomnak? Hogy váljon el? És ha mocskolódni kezd ez az ember – mert kitelik tőle –, vagy megteszi, amivel fenyegetőzni szokott, akkor mi lesz velünk? Mi lesz a lányommal, az unokámmal és főként velem?

(A vonat lassít, az épületek ismerősként ölelik magukhoz. *Én még a maga nevét sem tudom.* Mindenki feláll, kezében a csomagját szorongatja, mint-ha abban őrizné jótéteményeit. *Valószínűleg soha nem találkoznak, de maga azért nagy jót tett velem.* A kijárat felé tülekednek, mindenki tudja, merre kell mennie, ismeri a járást. Az asszony egyik karját a gépi könyvelés papírjaival kitömött szatyor húzza, másikat a kopott lakkbőrönd, s kicsit kacsázva belegyalogol a pályaudvar forgatagába. Egy ideig még látni lehet enyhén lompos ruháját, ide-oda billegő fejét, aztán azt is elnyeli a tömeg. A vonat üresen áll, s csak néhány egyenruhás vasutas siet végig a peronon.)

– B. –

(NOSZTALGIÁK)

Miért garaszkodsz? Attól félsz talán, hogy valamit elmulasztasz? Egyedül szeretnél maradni, hogy szundikálhass és agyon untasd magad, hogy megint kezdhesd előlről, hogy mi lett volna, minek kellett volna jönnie, hogy lett volna jobb és miért rossz így? Ülj le békén, tedd ki magad mellé a könyvedet, ha olvasni akarsz, vagy bámulj bele a semmibe, ha azt akarod, hogy beszélni kezdjen, vagy kezd el magad.

*

Te is HÁZAT szerettél volna mindig, nagy HÁZAT. Apádban is a te kívánságod dolgozott születésed előtt, és ahogy nőttél, úgy nőtt veled együtt az emésztő vágy: HÁZAT kívántál, illatoslevelű diófát, amelyik alá leheveredhetsz és hanyattfekve órákhosszat nézheted a mozdulatlanul is örökké változó lombot, és arra gondolhatsz, hogy te is ilyen törzsből eredsz, hogy te is ág vagy, amelyik több ágra bomlik majd és levelekben leveledzel. KERTET szerettél volna, olyat, amilyen egykor volt, vagy lehetett volna. Mogyorófabokrot, mellette tüskés, csalános málnást, amelyiket szedni ugyan korántsem olyan jó, de elbújni benne annál inkább. Még sündisznót is nevelnek az ilyen sűrűségek. Csupa ijedelem sünöket, s ha a fűcsomók között finoman morzsolt földet túr a pocok, nem rohansz kapáért, nem átkozódsz, mert a veteményben amúgy sem tehet kárt, hisz nincs is vetemény, csak fű, föld és ég van, s talán fölējük boruló fa, amelynek nekitámaszkodsz, míg lélegzetfojtva figyeled az egyre emelkedő halmot, és közben szinte látod a szorgalmas simaszőrűt, a vak munkában megnyomorodott alagútúrót, ahogy a felesleget komótosan kotorja ki a járatok elé. KERTRE vágytál mindig, gyepes nagy térségekre, göcsörtös körtefákra, fügebokrokra, mézgát csurgató szilvafákra, melyeken langymeleg a gyümölcs és az ebéd utáni kábító hőségben szétolvad a nyelveden. Delenkint harangozzanak, az

óra üsse a negyedekeket és a padlás legyen tele poros limlomokkal, amelyek kincseket sejtetnek és talán sosem árulják el végleg titkaikat. Sötét zugok, ahol a gyermekkor meghúzhatja magát, cserépréseken beszivárgó fény, villogzó naprudak, különös, forró porszag. Ilyet szerettél volna mindig, nagy, oszlopos HÁZAT, sok-sok testvért, sógort, rokont, unokatestvéreket, lomhán elterpeszkedő folyót, nagyszemű, langyos homokot, amelyekben hasonfekve nézheted ahogy a cse...

*

Mit fitorogsz magadban? Végre el kellene döntened már, hogy ki vagy tulajdonképpen. Részeg, vagy részegeskedésre is képtelen? Talán az nem tetszik, hogy vastagon bebugyolált fejed (a kötésen itt-ott átüt a vér), felkötött karod, egész sinbe szorított életed semmi érdeklődést sem kelt? Hogy nem kérdezgetnek, nem hallgatnak áhitattal, hogy nem mondhatod el, hogy törted ki a szélvédő üvegjét, és hogy repültél fejfel előre tíz métert, és még szerencse, hogy ott legelészett a téesz hűsz sovány tehene, és nem fának, hanem egy meleg hasnak vágódtál neki – (és ha nem tehén a tehén, hanem mondjuk bika?!), nem tetszik az érdektelenség, ahogy a tekintetek átsiklanak számtalan batyudon, háló-, háti-, sátor- és egyéb zsákjaid halmazán, és egyetlen kérdés sem hangzik el, ami kiütné élményeid hordójából a dugaszt, és egyszerre (te úgy hiszed) szeszes nedűvel árasztaná el a kupét, és nem te hallgatnál, hanem téged, s elmondhatnád horgász vagy kajakos élményeidet, beszélhetnél Ásványráróról, vagy az ácsi aranymosóról, a beakadt horgokról, a kártyáról, az olajos vízről (egyől egyig izgalmas témák), vagy a gyújtásbeállításról, az új keszről vagy akármi másról, de mindig arról, ami éppen vagy, ami lenni szeretnél. Esetleg unod a hosszadalmas történetet, amihez hasonló már annyit hallottál, talán magad is teremtön közreműködtél, hisz kinek nincsenek hasonló történetei, kitalált vagy átélt, mert talán még nő is lehetnél, de akkor bizonyára más regiszterek szólalának meg benned, mások lennének az előjegyzések, a hangnem, az indulat. Talán bizalmasabb, talán tartózkodóbb, de mindenképpen más. És verekedtél már te egyáltalán? Érezted azt a felszabadulást, mikor kötelek pattannak le rólad, és talán ok nélkül is, de ütsz. Egyszerre könnyebb lesz, mintha nagyot lélegeznél, vagy kilépnél a friss levegőre, és megbánóan nézel a másikra, vagy pedig elragad valami félelemmel vegyes ár és nekivadulva ütsz, ütsz, ütsz, mert nem ütni nehéz, majdhogynem lehetetlen. De abbahagyni és szembenézni magaddal még nehezebb. Ez persze nem ilyen verekedés lehetett, mint ahogy a fejed sincs bebugyolálva véres gézzel, csak ülsz szemben ezzel az ismeretlen asszonnyal, és hogy érdekesebb legyen, saját *asszonyi* sorsodra gondolsz és próbálsz elképzelni a vőt, a házat, a lugast, a kislányt és a kert végében a sűrű málnást.

*

Csak a kesejarcúak rejtegetik anyjukat, azok, akiknek szemöldökük dárda, nyelvük fullánk, és a nyáluk merő méz. Csak a bársonybeszédűk tagadják meg apjukat, akik azt mondják *igen, igen*, s közben azt gondolják, *enyém vagy testestül, lelkestül*. Hát akkor miért félsz fecskét röptetni és sárkányokkal tanyázni? A homokfal tele apró fülkékkel, vidám kolumbárium. Ehhez tartsd magad, mert a szánalom még a szeretetnél is kegyetlenebb.

*

Érthetsz te ebből valamit is? Feküdt már melletted érzéketlen, vagy érzéketlenné vált test? Érezted már, hogy kihalt belőled minden, és ami megmaradt, az is az ellentétébe fordult? Láttál már földön fetregő, meztelen nőt, szájából kiáltás habzik, tépi a haját és az öklébe harap? Te pedig nem csinálsz mást, mint állsz felette és összeszorítod az ajkakat. Láttál vagy hallottál ilyesmiről? Vagy csak röhögtél rajta, mint az óriás napszemüvegeken, amivel eltakarta az éktelenkedő, lilás monoklikat, az éjszakai, kétségbeesett viadal nevetséges nyomait. Közösen röhögtetek, mikor karján felhúzta az inget, és mint Krisztus a sebeit, úgy mutogotta a kék foltokat neked, vidám, röhögő Tamásnak. Odafekszik melléd ruhátlanul, hozzád simul, és simogat, és mocorog, és ingerel, és nincs hova menned, legfeljebb elfordulsz, de utánad és rád fordul, és lassankint érzed, hogy akaratom ellenére is végigbizsereg benned valami. Röhögtök magatokon, de akkor hiába verekszel vagy verekszenek veled. Erőszakot követnek el rajtad, akinek hivatala lenne erőszakot elkövetni, és röhögtök, de ugyanúgy röhögnétek, ha felcserelődnének a szerepek. Vagy akkor nem? Melyik megalázóbb, melyik nagyobb büszkeség? Befogadni vagy befogadtatni? Kitarulkozni vagy bezárulni, összecsikordítani a fogadat, káromkodni, vagy ocsmány trágárságokat mormolni, de csinálni és hagyni, és közben másra vagy másokra gondolni? Hány éves vagy és hány-nak képzeled magad? Képtelen vagy arra, hogy nővé változz? És ha valakit nem szeretsz, mit kívánsz tőle? Miért nem kívánsz tőle *valamit* a semmi ellenében?

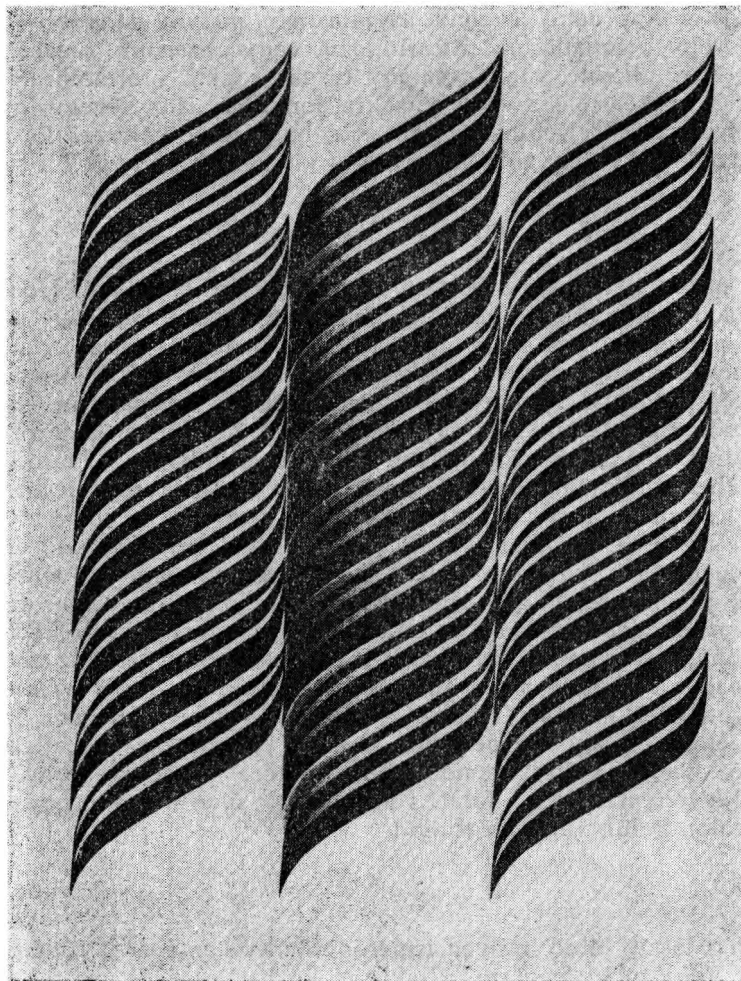
*

Most neked is alkalmas lenne néhány bűnödöt bevallani. Hogy szétverted az apósod kajakját és a sufni oldalát avval foltoztad be. Hogy az ajándékba kapott porcelán babát félig-meddig szántszándékkal összetörted. Hogy a családi kincsként számontartott olajképet egy festőnövendékre tukmáltad, hogy fessen a kép hátára. Hogy anyósod szöszmötölését a kamrában csak két andaxinnal tudtad elviselni. Hogy örvöngtél és szitkozódtál, ha letörölték a port az asztalodról és mindent ugyanolyan rendben raktak vissza (mintha *valamit* is vissza lehetne rakni *ugyanúgy*). Unalmas és megszokott történetek, elmondani nincs értelme, meghallgatni még annyi sem. De te jámboran ülsz az asszonnyal szemben, és talán nem is létezel, csak a teret foglalod el, oda sem figyelsz már ezekre a hatezer, kétezer, ötezer meg mit tudod te már hány ezer forintokra, a nem megyek be a sarokba, és hasonlókra, talán már a lassankint hervadó, egyre idegesebb nőt sem látod, ahogy ott napozik a KERTben, vagy varrja a ruháját és összerezzen, mikor fölberreg a kapu előtt az autó, de öszszeszedi magát, fölkészül a bármire, és valóban: akármi jön ugyanúgy viselkedik, egykedvűen, mintha láthatatlan plexi-fal venné körül, ami felfog mindent, nem engedi, hogy hozzáérjenek: a hang éppúgy beleütközik, mint a simogató kéz, vagy az ütésre emelt ököl. Végére mindenki idejut, mindenki megpróbálja fölépíteni ezt a falat, s aztán vagy sikerül neki vagy nem, vagy kibírja a falon belül, vagy megfullad.

*

A vonat lassít, látod, milyen ismerős minden: az épület éppúgy, mint ez a történet. Vagy talán mégsem? Csak ami közben eszedbe jutott? Régi boszúságaid, anyád és apósod, feleséged vagy férjed okvetetlenkedései, a ször-

nyű telefonálások melyekkel megkeserítették az életedet, a váratlan rajtaütések, mikor tetten akartak érní, és férfi- vagy női voltodban, egyszerűen emberségedben érezted megalázottnak magad. Vagy talán nem is gondoltál semmire, elfelejtkeztél egy időre a nagy Egérfogóról, csak nézted a süllyedő és emelkedő sürgönydrótokat, a tavakká szétterülő vizeket, az elforgó tájat, ahogy titkát hirtelen kiadja, hogy a következő pillanatban újra mindent magába zárjon, vagy a szemközi asszonyt figyelted, ahogy egyre gyorsabban beszélt, rád sem nézett és minél többet mondott magáról, a szájalom annál messzebb lökte, de abba nem hagyta volna, mielőbb túl akart lenni rajta, de hogy *min* és *miért*, csak félig értetted, vagy még annyira sem. A csomagját viszont segítettél levenni – hányan teszik meg? – és hosszan néztél utána az ablakból, míg belegyalogolt a pályaudvar forgatagába. Mire összeszedted magad, egyedül voltál a peronon és sietned kellett.

Az egy és a kettő

Gönczi János halála előtt pontosan három évvel – 1976. augusztus 14-én – egy elhagyott, útmenti temetőben vizelt Oroszlánnal. Ő egy ledőlt carrarai márvány – Oroszlán pedig fekete svéd gránit obeliszket választott. A tolnai domság szelíden hullámozott körülöttük, az égen bárányszél felhők úsztak, a völgybéli faluból harangszót hozott ugyanaz a szél, amelyik a bárányszél felhőket terelgette, s mi több, arra is maradt kedve, hogy a loppadt sírok közt ácsorgó akácok, fűzek, elvadult bukszusok leveleit birizsgálja. A magyar táj klasszikusan poros, szárazfű-szagát Oroszlán kölni rendszámú Fordjának benzinpárája színezte.

Oroszlán először tért haza kivándorlása óta. Öt éve indult el világhódítani. Úgy tervezte, hogy rövid idő alatt rendez tiz-tizenöt kiállítást Észak-Olaszországban, Németországban, Franciaországban, és két-három év múlva lábánál fog heverni Európa. A kiállítások barátja, Joachim von Steinburg, a kölni tanácsos jóvoltából meg is rendeződtek. „A Nyugat, az Nyugat, öregem, – okosította Joachim von Steinburg – Köln, München, Párizs, Milánó nem Budapest, ahol tiz-tizenöt valamirevaló galéria található. Ezekben a városokban egyenként több száz gyönyörű terem vár rád. A galéria-tulajdonosok, meg a városi tanácsok boldogok, ha egy jó művész kopogtat náluk!”

Oroszlánt és Joachimot valóban tárt karokkal fogadták mindenütt, ám olyan városokban, ahol háromszáz galériában évente tízezernyi kiállítást rendeznek, egy művész fölfedeztetésének esélye pontosan annyi, mintha három évente állítana ki egy tizenöt galériás városban. Amikor Gönczinek panaszkodott erről egyik levelében, barátja ezt válaszolta: „a világon egyensúly van.”

Szóval telt-múlt az idő, Európa nem hevert Oroszlán lábai előtt, inkább fordítva esett a dolog: Oroszlán hevert egyre többet az európai civilizáció alkotta ágyában, legalább délig, gyakorta délutánig elmélkedett, miközben a család – Mária és a kis Attila – a lehetőségekhez képest föltűnés nélkül próbált létezni körülötte. Mária akkor szokta ébresztgetni, amikor már elkészült az ebéddel. Előtte azonban gyönyörködött benne egy kicsit: „Nem fehér, zöldessárga. Biztos nikotinmérgezése van. Szerinte alkoholszegény. Azért így is gyönyörű.”

„Föl kéne fedezni valami nagy dolgot,” – ajánlotta éledés után feleségének. Mária a párnáját igazgatta, hogy nekitámaszkodhassék ebédelés közben. „Például tisztázni, hogy miért él az ember? Vagy legalábbis azt, hogy miért történt valami úgy, ahogy történt. Pontosán. Különben kapkodás az egész.”

„Mi nemigen kapkodjunk el a dolgokat – jegyezte meg szelíden Mária. – Szegény Gönczi levele is három hete vár válaszra.”

„Mit írhatnék neki?”

„Valami okosat.” – Mária leült az ágy szélére, kisimogatta férje homlokán a ráncokat, aztán a hajába túrt: ujjai elmerültek a göndör borzasságban, akár egy kesztyűben.

„Okosat könnyű. Igazat nehezebb.”

Mária megcsókolta, melléje dőlt, hallgatott. Oroszlán tárgyilagosan magához ölelte. „Valahol a jövőben kódorog a koncentrálokészségem, nem is sejtem, hogy találkozom-e vele valaha. Most csak firkálnék, kapkodnék. Pedig egyszerű lenne egyszer komoly levelezésbe kezdeni, tiszta gondolatsorokat végigvinni, amiben elmagyarázhatnánk egymásnak az életszemléletünket... Valami olyasmit, hogy mire megy ki a játék... Mi van odaát, ha van ilyen ugyebár... S jobb-e tetűmód cammogni oda, vagy az se baj, ha si-et valaki. Elképzelhető, hogy tudja, hová megy? Vagy éppen az elképzelhetetlen, hogy ne tudná?”

Ekkoriban tavasz volt. Kicsit benzinszagú, a szélcsönd miatt halványan szmogos, de a Nap süttött és a kerteket „fehér menyasszonyok, virágzó almafák” őrizték. Az első német tavaszuk. A magyarnál láthatóbban és szagolhatóbban civilizáltabb, bár néhány fokkal hűvösebb, mégis valódi, mérsékelt éghajlati tavasz, mely az égöv lakóit hagyományosan új reményekkel szokta eltölteni.

„A környezetváltozás az oka – vigasztalta Mária. – Ez nem csak egy másik ország; másik világ. Meg kell szoknod.”

„Ki akarom cserélni magam.”

„Dolgozz, a munka biztos segít.”

„Szerinted most mit csinállok?”

„Tudom, hogy dolgozol, de ha többet faragnál, festenél... a fa, a festék, a vászon talán ötleteket adna.”

„Mihez?”

Mária elhallgatott, Oroszlán folytatta: „nincs nagyobb bolondság, mint szó szerint kimondani a gondolatainkat.”

„Ne haragudj.”

„A bolondságnál csak az okoskodás szörnyűbb. Kifejezetten örülök annak, hogy képtelen vagyok mindenféle szellemi életre. Gyáva vagyok, minden szétesik körülöttem, semmi se nyugtalanít, ráadásul ez az állapot zavar a legkevésbé.”

Oroszlán általános tudatlanságának életképtelen állapotát hajszál választotta el általános tudásának ugyancsak életképtelen állapotától. Három évvel később – szintén tavasszal, amikor a kerteket ismét „fehér menyasszonyok őrizték, virágzó almafák”, ugyanabban a testhelyzetben így szólt Máriához: „Én most már mindent tudok. Az állapotok nekem már jobban mennek, mint a gondolkodás. Ez is egy állapot, és talán nem is olyan rossz, mint amilyen nehéz elérni.”

Mária mosolygott. Az elmúlt három esztendőben vezette a háztartást, megtanult szőnyeget szőni és eladni, veszekedett a háziúrral, aki sosem végezte el időre és jól a lakás hibáinak javítását, ellenőrizte Attila leckéit, szült még egy kisfiút; Zoltán lelkesen sirt odakünt a járókájában... Előbb vagy utóbb ki kell majd mennie hozzá, és két szobával odébb is ugyanolyan távol lesz a férjétől, mint most, amikor csak néhány ruhadarab választja el őket. „Egy férfi mindig magányos, ugyanazt egy nő sosem bírja ki.” Sokszor próbálta beérni magával, nem ment. Oroszlán olykor gyöngéden „özvegyemnek” szólította: ezen nevetni szoktak.

Oroszlán erre az időre úgyszólván teljesen mozdulatlaná vált. Estére ugyan rendszeresen fölkel, elindította a lemezjátszót a műteremben, föltette a kávé a konyhában. Ezután kissé fölgyorsult, mert a konyhából kijövet ál-

talában ottfelelte a gondolatait, vissza kellett mennie, megállni ugyanúgy a gáztűzhely előtt, ismét megérinteni a Magyaroszágról hozott kávéfőző bakeslitfűlét, másodszer is megszemlélni a gyatrán fölrakott csempe egyenetlenségeit: IGEN (Mintha a gondolat egy lebegő kalap lenne, amibe a zsonglőr beleigazítja a fejét.)

„Nem tudok semmit.” Sok tény zavarta. Néha kifutott a kávé, addig me-rengett a csempék, a csempéző munkás lehetséges történetén, a napi tenni-valók áttekinthetetlenségén, a kiállítászervezések homályos taktikai fogásain, Joachim von Stenburg mecénási buzgalmának apadhatatlanságán, Mária tökéletes őrangyalságán; mindent megad, megtesz, beoszt, elintézi az összes elintézzhetetlen ügyet, tárgyal a háziúrral, aki egész egyszerűen egy *nonszensz*. Oroszlán felbőszült a puszta emléktől: mi az, hogy háziúr és lakbéremelés és tetőbeázás és csörepedés és kóboráram az előszobafalban, és egyáltalán mért festi az ereszcsonna alatti deszkát kékre? Ráadásul saját kezűleg, foltosra, hitvány festékekkel, ami ősztől-tavaszig lepörög? Micsoda dolog így élni? Elherdálni az éveket parkettázásokra, vízvezeték-csövekre, pörösködésre* s közben észre sem venni, oda sem figyelni a *valóságos* történésekre? Hogyan képzelheti valaki háziúrnak magát, elsősorban és kizárólag attól, hogy házakat ad bérbé? És egyáltalán? Miért dobja ki valaki az életét az ablakon, netán a tulajdon házának ablakán? „Én mindig úgy éreztem és érzem, hogy van szerepem a világban. Nagyon nagy dolog, amire vállalkoztam, és ha nagy a ház, amit az ember épít, akkor lassan nőnek a falak. Beszarásra semmi ok: ami Európa lerochanását illeti, meglesz, sőt Amerikát is lerochanom és mindent**.”

A rohanás egyelőre sompolygássá lassúdott a Kék Angyal*** körül a műteremben, a fehér márványtalapzat sarkait illő távolságból kikerülve. Az Angyal öt hónapja készen állt, azóta nézegette, egyre kevesebb lelkesedéssel. „Nem feltételezem senkiről, hogy az angyalok szárnyának létezéséről gondolkodik. Én voltam az utolsó, aki ezzel a kérdéssel valóságosan foglalkozott. Középkor. Az a sötét, furcsa, vonzó. Különben szerintem nincsen szárnyuk.” – írta Gönczinek, amikor hozzáfogott a szoborhoz, és amikor a mélyen katolikus Gönczi elhatározta, hogy elválik részeges feleségétől, Angélatól: „azt hiszem, hogy az ördögöt vettem el. Nem elég, ha csak az angyalok természetével foglalkozol – valóságosan.”

Gönczi két évig fontolgatta a lépést. Reménykedett, például az elvonókúrában; Angéla gondosan becsomagolt magának másnaponként egy kis üveg bikavért, poharat, szalvétát, aztán zokogva ecsetelte, hogy milyen fájdalmas az injekció, milyen borzalmas utána a hányás, mennyire durva az orvos, meg az ápolószemélyzet. Gönczi szíve megesett rajta, elment a rendelőbe: az orvos nem ígért jobb bánásmódot, mivel az asszony egyetlen kezelésen sem vett részt... „Alattomos vagy, aljas,” – állapította meg Angéla. Ha Gönczi kitette a lábát hazulról, Angéla könyveket vitt az antikváriumba, szétszedte a gyerekek malacperselyét; nem kellett neki sok, egy konyak két Seduxennel lenyűgöző hatású koktéll! A gyerekek rajcsúrozhattak, verekedhettek, „Úgy kellett!” – kiáltott Angéla, ha a nagyobbik húzta a rövidebbet. „Megkaptad!”

* Az egyik szoba beázás miatt lakhatatlanná lett, visszatartották a lakbért, a tulajdonos fölemelte, a javítást nem végezte el, majd elvégezte, de rosszul, satöbbi. A tárgyalásokra természetesen Mária járt.

** Levél Gönczihez, részlet.

*** Diófa — márvány, 58x61x202 cm, Zürich, Kunstmuseum.

Márta sikított, Dini vigasztalta volna, mert nem akart akkorát ütni a játékkocka élével, de anyja a karjába vonta: „édes kicsi fiam, édes kicsi fiam!” Hempergett vele a szőnyegen, Márta nem bírt hozzájuk férni. „Mit bõgysz? Én nem az öcsémtől kaptam, hanem miatta! A nagyapádtól meg a nagyanyádtól. Nadrágszíjjal, fakanállal!”

Gönczi rettegve tért haza délutánonként a folyóirattól, ahol képszerkesztőként dolgozott.

„Nem firtatom, hogy a szüleid tényleg jobban szerették-e az öcsédet nálad. Ha így érezted, így lehetett, de miért csinálod ugyanezt a saját gyerekeiddel?”

„Nem akarom.”

„Akkor miért teszed?”

Az asszony gyönyörű zöld szeme mocsárszínű lett. „Soha többé, soha többé! Esküszöm az életemre! Dinike életére!”

„Ne esküdj, csak hagyd abba.”

„Szeress engem, szeress!”

Gönczinek nem ment. Angéla erőltette. Estére ugyan a koktél ledöntötte, elájult a kisszoba sezlónán, de éjfél után a halálfélelem és a szorongás beűzte férjéhez, letérdelt az ágya mellé, csókolgatta kezét-lábát, melléjébűjt, ölelte: „szeress! Szeress! Meghalok, ha nem szeretsz!” Szerette, szerette reggelig az összes lehetséges fogással, sirt-kacagott, amíg Gönczi lassan fölengedett, s úgy ölelt vissza, mint Dini születése előtt, amikor még mindenképp szerették egymást. Reggel Angéla frissen ugrott ki az ágyból: „maradj, drágám!” Reggelit készített a gyerekeknek, megcsókolta őket – nem csak Dini – , pénzt kért a bevásárláshoz, elvitte a gyerekeket az iskolába: „feküdj csak drágám, hadd hozzam neked ágyba a reggelit!” Aztán hozta: tök részegen végigzuhant a tálcával a szőnyegen.

Gönczi egy ilyen alkalommal belerúgott. Nem túl durván nem is valami érzékenyebb pontot keresve, hanem belső rüsszettel, és kívárva, amíg a különben – és akkor is! – formás almafenék alkalmas helyzetbe fetreng. Így bukott le a lelkiismerete előtt. Ha durva, ha nem válogat a célpontok között, ha csőrrel rüg... bárhog... sehogy... ha őszintén! Bűnösnek találta magát a számítás – keményebben: a hazugság – bűnében. Bezárkózott a szobájába, leült a kőrisfa-téglába vágott aszimmetrikus kereszttel* szemközt (elutazása előtt ajándékozta neki Oroszlán) és hamarosan tudta, hogy nem a régi érzés föllobbanása miatt engedett Angéla éjszakai csábításának. Hamarosan elesett a száanalom érve, aztán a házasság szentségének védelme, saját férfiúi esendősége, ingott az asszony nőstényi tehetségének elismerése, maradt az egyszeri paraszt válasza az egyszeri válóperes bíró kérdésére: „élnek még nemi életet?” „Azt nem, de amíg az én kenyeremet eszi az asszony, addig használom.” Angélával kényelmesebb és praktikusabb, mint szeretőt keríteni, hozzá időt, körülményeket, s netáni kínos helyzetet a válópörben. Aztán a kényelem és praktikum is kevésnek bizonyult a kegyetlenséghez képest: lehet-e ennél pompásabb bosszút állni?

„Nem szereted.” No, az igazság. Eddig is jelen volt, de természetéhez illően türelmesen várt a sorára. Ráért.

„Ő se szeret. A gyerekeket se szereti. Mártit utálja. Senki se túrt volna el tőle többet nálamnál.”

* Budapest, 4x11x18 cm, özv. Gönczi Jánosné tulajdona.

„Na és?”

„Könnyebb a pogányoknak.”

„Könnyebb?”

„Beérik az emberi igazságszolgáltatással.”

„Ők igen.”

Angéla öngyilkossági mókái Antal atyát is kiborították. Gönczi elhívta gyóntatóját. Az asszony mély megindultsággal hallgatta a szelid pap jámbor szavait: „az anyának méltónak kell lennie gyermekei szeretetére.” Lebörült elébe, töredelmesen meggyónt, Gönczi ezalatt főzött egy pompás gombapörköltet, és lefektette a gyerekeket. Antal atya sugárzó arccal sietett ki hozzá; jó paphoz illően egyaránt gondját viselte testnek és léleknek. Szakszerűen megkóstolta az ételt, majd a szakács engedelmével kissé utánfűszerezte. Aztán vártak. A pörkölt hovatovább elfőtt, az atya gyomorsavai kicsordulni készültek. Gönczi kiment Angélaért a kisszobába. A heverőn egy cédulát talált: „nincs jogom élni!” Átkutatták a lakást, körbecsöngették a szomszédokat, lerohantak a pincébe, ki az utcára. A mezítlábas gyerekek a hideg előszobában bögték. A pörkölt lekozma. Végül Gönczi egy öntudatlan mozdulattal főlhajtotta a heverőt: az ágyneműtartóból a legerotikusabb mosolyával ragyogott rá Angéla, kék habos hálóingében, kerek karján félig üres pálinkásüveggel.

„Mit vettél be?”

Angéla hangja bűgött. Nem fékezte, inkább ajzotta Antal atya tömzsi jelenléte: „mit vettem volna be és miért? Nem vagyok beteg. Édes.”

Gönczi megitta a pálinkát Antal atyával.

„El kell válni. Én se tudok egyebet.” – Szúrta le a tanulságot a pap.

„Lépni kell!” – Írta Oroszlán Gönczi keserű levelére. – Világos, hogy bűnös vagy. ITT kergetőznek körülöttem is a bűnök. Ma is egész nap azt csináltam, amire kértek. Bűn az egész. Hús, vér, gondolat. Zúzmara, fagyott madarak. Csilingelő szánok, lovak. Hó. Szánkőzés. Hegedű és tangóharmonika. Rumos tea. Rum. Uriel. Kérdezd meg felőle a gyanús papodat. Az élet bűn. Vagy nem bűn? Csupáncsak élet? Élet az egész Mindenség? És te vagy az élet, a szánkó, az Alfa Centauri, a zúzmara, meg Jézus Krisztus, meg a bűn, meg a tea a rumban és a rum a teában? Minden te lennél, mert minden Egy? Az Egy az Élet? Innen kell nézni a világot öreg barátom, mert máshonnan nem látszik. Te ne higgyed azt, amit a hülyék, hogy a részeken keresztül lehet eljutni az Egészhez, mert könnyen az ő sorsukra juthatsz, akik egész életükben a kutyaszart cincálják, és sose jutnak ötről hatra, hiszen a kutyaszar is az egy, tehát végtelen a végtelenedik hatványon számú titka van. A kutyaszart se fogod megérteni, ha az Egyet nem érted, mert a Részeket csak az Egészen keresztül lehet megérteni. Megérteni, és nem megismerni, mert megismerni semmit se lehet, lásd a kutyaszart. És ha nem érted, akkor iszonyú árat fizetsz. Nem fenyegetni akarlak, de jobb, ha tudod.

Különben Georg Trakl verseit olvasgatom, és úgy találok, hogy én írtam őket. Nézz utána könyvtárban vagy antikváriumban.

Enélkül Angéladat se fogod soha megérteni, tartozásod részleteit már vonja is tőled az Élet. Így megy ez. Osztályt fogsz ismételni Jánoskám, ha rá nem jössz. Mellesleg az Egészhez nem vezet el se az okosság, se a műveltség, se az ügyesség. Itt van például előttem egy gyönyörű rajzom. Bármikor eladhatnám százötven márkáért, vehetnék rajta egy-két magnót, ami otthon megér nyolc-tizezer forintot, ez megfelel két-három tonna Negró-cukornak, azért itt adnának . . . világos, nemdebár?

Amit tudsz, az semmire se jó azon kívül, hogy a lehető leghamarabb elfelejtsd, mert ahogy mondani szokás, az élet megy tovább, semmi se veszi a fáradságot, hogy a te tudományod alkalmazása, kipróbálása kedvéért újra megtörténjék. Lépni kell öregem, lépni.

Én az egereket mind kiirtottam a házból, mert Mária félt és utálkozott tőlük. Néha el tudnék viselni kisebb állatokat.

Lehet, hogy te vagy Krisztus? Vagy én? És sokan mások? Persze, ahogy gondolod, hús és vér. Marha nehéz az életeden változtatni, de ha már belefogtál, legyen erőd. Szeretettel: János."

Oroszlán és Gönczi leheveredett az elbeszélésünk elején említett temető kissé aszott fűvére.

„Könnnyű neked, – sóhajtotta Gönczi. – Fölepítettél magadnak egy otthonos kis rendszert, amit ha innen nézünk, maga a tökély, ha onnan, maga a halál.”

„Nincsen halál.” Oroszlán dohányzott. Finom, holland dohányból vékony cigarettákat sodort.

„Ide jutsz te is.”

„Honnan tudod?”

„Közhely.”

„És akár a többi: nem igaz.”

„Jó helyt mondod.” Gönczi megigazította fejét a párnának használt sirkövön.

„A mindenség nem hal meg.”

„Ennek is vége.” Gönczi egy üres csigaházzal játszott. A mellkasára tette, aztán mélyet lélegzett, és a csigaház legurult a hasára.

„Honnan tudod, hogy mi történt veled?”

„Látom. Ha akarnád, te is látnád.”

„Ha akarnád, te is látnád.” – Oroszlán cigaretta végen elgörcbült a vékony hamurúd, de egyelőre kitartott. Gönczi drukkolt neki. A parázs olykor sercent, ha a papír nyálasabban maradt részéhez ért, és apró szikrákat vetett. Jó lett volna, ha sosem ér véget a beszélgetés, heverésznének a tömör fűben, belémerülve, bámulva a báránnyelű, párafoszlanos ég réteges végtelenjét, esetleg hallgatva folytatnák a diskurzust, nem cáfolatokon töprengve, hanem átélve a másik szavait; tényleg, miből és hogyan áll össze a lét meg a világ, hogy a szellemről ne is beszéljünk. Ennek létét Gönczi közeli és távoli ismerősei elsősorban a „szellemi élet” szóösszetételben szokták elismerni, finoman elsikkasztva mindkét összetevő mélységeit. Életen jobbra valami „tökösét” értettek, például csontrészséget a Művész-klubban, hajráfradit a stadionban, némelyek erkélyen tenyészett marihuánát, kis nagy kurvákat, feleség- és szeretőhelyetteseket, a gyerek matekintőjét, hetenként egyszer kispályás focit csontzenével. Szellemen hasonlókat, jobb esetben (?) klikkharcot, ügyeletes zseni hozsannázását/csepülését, mozibajárást, könyveket, friss, alig ötven-hatvan éve meghaladott (Csontváry, Krúdy, Joyce, Picasso) királyokat, álinformációk robbanását, kulturálisnak nevezett eseményeket, vitákat a „vizuális nevelés problematikája”, „a regény válsága” címek alatt, stratégiát, fejtornát, a teljesség értését kivételképpen sem, legkivált taktikát... A taktika! Föflült, a csigaház legurult valahová. Zizegett a fű, szele eltörte Oroszlán cigarettahamuját.

„Ismersz sokat utazó embereket, akik olyan országokban is lefekszenek alkalmi nőismerősökkel, ahol a világ minden kincséért sem élnének...”

Oroszlán ismert ilyen alakokat, maga is sokat utazott, *szerette* az alkalmi nőismerősöket, imádott csókolózni velük, simogatni őket, mellük-hasuk illatában szundikálni. Mária sirt, ha rajtakapta, Oroszlán keserűen csodálkozott; még a felesége sem tanulja meg, hogy őt nem a szeretkezés érdekli, hanem a szerelem. Barátjától elvárta, hogy tudja.

Gönczi megkereste a fűben a csigaházat. „... Aztán a régi, meg nem is olyan régi rabszolgatartók, akik rabszolgánokat ejtettek teherbe, noha se neki, se anyagi nyomor nem kényszerítette őket, mégis rabszolgának adták, vagy hagyták a tulajdon gyerekeit, kibírták, hogy esetleg sose lássák őket. Rosszabbról nem is akarok beszélni.”

„Hogy jön ez ide?”

„Érdekes a Minden-Egy filozófiád. Utána fogok olvasni, a keletiek már biztos kitaláltak hasonlót...”

„Nem érdekel, hogy mit találtak ki a keletiek.”

„Engem a filozófiád nem érdek. Zaklathatnálak néhány kérdéssel; hogyha minden egy, akkor a tegnap is egy a mával, meg az ötszáz év előtti augusztus tizennegyedikével; aztán miként változhatna az Egy...”

„Természete.”

„Mitől?”

„Okos. Oroszlán lepöckölte trikójáról a hamuhernyót. – Ha te az okos fejjeddel nem érted, attól még igaz lehet.”

„Nem fogok belemélyedni.”

„A te bajod.”

„Legyen. Akarom, még ha bűnös is leszek a te vallásod, vagy az enyém szerint. Bevallo nekem, hogy én taktikus vagyok, vagy ha úgy tetszik: alatomos. Én kibekeltem Angéla mellett két olyan utolsó esztendőt, amilyent az ellenségemnek se kívánok.”

„Túl jámbor vagy.”

„Gonosz, öregem, gonosz! Gyűjtöttem a fejére a vádak, hogy úgy állha csak a válópörös bírónő elé – ez nálunk női szakma, teli nővédelmi elfogultsággal –, hogy eszményi apának látsszam, föl se merülhessen, hogy a gyerekeket nem nekem ítélik. Nem csupán azért, mert ő se nem akart, se nem tudott törődni velük, hanem mert egyszerűen nem bírtam volna ki nélkülük. Ezért nem érdekel a filozofálásod az Egyről. Képtelen vagyok átélni, nem is akarom, mert biztos vagyok benne, hogy legalább kettő lettem attól, hogy gyerekeim születtek, és ez nekem többet ér egy osztályisméltés kellemetlenségeinél. Neked való az elméleted, te méltázatsz rajta Mária mellett. De tudod mit? Nem irigyellek.”

Fölkászálódtak. Az autó felé menet Oroszlánnak egy elvirult margarétáról eszébe jutott egy régi jelenet: barátja dajkálta valamelyik gyerekét, Márti vagy Dini csecsemő volt még, pufók, guszthusos baba, Gönczi csókolgatta, nagyokat nyelt közben, de hiába, elcsöppent a nyála.

A szép zöld gyűrű

*Fölfújom egyszer magam, majd szégyellem.
Galaktika-lencse-lüktetés – nem milliárd
fényév ideje alatt, de percenként,
mintha kiszakadt volna vas-ideg-kötézetem.*

*Ó, mennyivel jobb lenne mágnes-kosár
szívemnek, egy erőter-kosár, ne ütődne,
hogy ne is ütne senkit oktalanul.*

*Ez a pulzálás egyszer már múltna el,
hogy úszva haladhatnék tér-időmben,
ahogy írták: „áll és odaér” a röpülő.*

*Tépem idegeimet, tépnek engem
idegeim, és őrzöngök, sírok, összerogyok,
„négykézláb mászok” – jön-e a perc,
amikor majd fűszálakból fonok magamnak
szép zöld gyűrűt . . . ?*

Egy fényképre

*Majd amikor ez az arc megmozdul,
vagy amikor elveszti végleg a mozgását,
az lesz az öröm újra – vagy a semmi
pihentető, visszabocsátó állapota.*

*A küzdéshez való erőmet, az élethez való kedvemet
visszaszerzem magamból, vagy egyszer valakiből.
Legutolsó agysejtemig fogom magamat kirabolni,
és lopok egy kedves és életvidám sejtecskét valakiből.*

*Az újra fölnövekedéshez, a végtelen
lánchoz, hogy a boldogság és kín szférái közt
villózzak, mint Világegyetem ostoros
him-ivar-sejtje – Emberiség-
méretű rajban, nyájban – így érdemes,
így lehetséges tovább megmaradni.*

*Levél Bertók Lászlónak
mely elodázható kétezeregyszázhuszonegyig*

Ha elképzelem e tájberendezést hol Edison
 Mozijában benépesült sok és csak rövidülésben
 Látható arc függesztett tekintetekkel e toronyház
 Ablakára akikre bármikor rázuhanhat egy
 Virágcserep akkor innen felülről egy szárítókötél
 Perspektívája ez mikor zárt ajakkal egyetlen
 Vonással horizontot jelöl a kéz s a bukó
 Madarak mintájára a szem – na most a
 Szemközi háztető sem lényegtelen ahol
 Fekve figyelnek és ha betekintünk átellenben
 A mindenről mit-sem-sejtők ablakán felfedezhető
 Hogy semmi sem takarja az esalakú s egyben
 Hasat kidomborító divatos testtartást
 És már úgy tűnik csak ez a három nézőpont
 S egyszerre testtartás létezik korpusz gyanánt
 Feltételezve egy a már meg sem volt harmóniát
 Egy lepecsételt tájban hol a horizonton túl is
 Lenyomatok tűnnek át vizsga szemünkben
 Hozzáteve persze e szűk ablakkeret adta
 Lehetőségeinket s míg így hunyorítunk
 Előre kétezeregyszázhuszanegybe kortársaink
 Kortársai magunk is megállapíthatjuk hogy
 Századunk mely egyszerre századelő és
 Századvég: meghúzott kötelünkön
 Kiterítjük ruhadarabjainkat s lengenek
 Kinek az alsója kinek az inge s az már
 Igazán lényegtelen hogy egyik-másik vizes-e
 Vagy száraz s hogy szabályszerűen csipeszelve vagy
 Csak úgy ráhajítva függ a kötélén
 De hogy ki ne zuhanjunk a már fölvezölt
 Utcasoron – értse úgy ki hogy akarja –
 Elvesztett gyerek volt a fiunk és szeretnénk rá
 Szőkén-göndören röhögni a fotelból kétezeregyszázhuszanegyben

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

Korniss Dezső kiállítása; Baranya megyei Tárlat

Régi tartozását rötta le a magyar művészeti élet *Korniss Dezső* kiállításának megrendezésével. Valószínű, hogy a nagyközönség előtt nem eléggé ismert a név, vagy ha igen, inkább a hatvanas évek közepén készült filmjeiről. A szakma az egyik legjelentősebb kortárs mestert tiszteli benne, Vajda Lajos egykori barátját és harcostársát, a modern magyar képzőművészet megújítóinak egyikét – s talán épp ez az oka annak, hogy sokáig nem lehetett látni képeit, hogy Budapesten az Európai Iskola megszűnése óta csak ritka alkalmakkor lehetett találkozni alkotásaival. Találón mondja Nagy László, hogy „... e képek alkotója a legnagyobb árvaink egyike, aki élete hosszán szenvedte értékeinek mellözését, eltakarását, majdnem-hogy elsikkasztását.”

Korniss Dezső művészi pályája a húszas években indult. A most 72 esztendő, erdélyi származású művész Podolini Volkmann magániskolájában kezdte, majd egy éves hollandiai tartózkodás után ott is folytatta tanulmányait és 1925-ben került a főiskolára. Erre az időre a magyar képzőművészetben teljesen felszámolódtak a Nyolcak, majd az aktivisták munkásságának eredményei és eluralkodott egy sajátos magyar impresszionizmus. Ellenükben léptek fel olyan baloldali gondolkodású művészek, akik újból megkísérelték magasra emelni az avantgarde művészet zászlaját, élükön az emigrációból hazatért Kassákkal. A „vissza a naturához” jelszó ellenében szerveződött az a főiskolás csoport is, melynek tagjai között ott találjuk Korniss Dezsőt, s amely eszközeit a kubizmustól, a konstruktivizmustól, a szürrealizmustól, a fotó- és filmművészet nyelvéből merítette. A műcsarnoki növendék-kiállításon a bemutatócsoport jelentős sikert aratott ugyan a képzőművészeti kritikusok között, de a „hivatal” illetékesei vizsgálatot indítottak a főiskola, a „bolsevik művészet” hajléka ellen, ahol ilyen – mint írták – „destruktív művészeti oktatás folyik”. A csoport tagjait, kit diplomával, kit anélkül, eltávolították – tanáraikkal együtt – a főiskoláról, s azok hamarosan elhagyták az országot is; volt, aki csak egy-két esztendőre, volt, aki végleg. Korniss egy évre Párizsba ment, közben néhány hónapot Hollandiában is töltött, s új élményekkel telítve tért haza 1931 karácsonyán.

Első jelentős alkotói korszaka, az „első szentendrei periódus” a harmincas évek derekán bontakozott ki. Ekkor jelent meg oeuvre-jében első ízben az egyik legtöbbet alkalmazott, legtöbbször visszatérő motívum, a fej. Kornissnál azonban csak igen ritkán – jobbára csupán a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején festett műveinél – nyer ez portré-karaktert: általában szimbólikus jelentésű. A képzőművészetben a fej az aktív hatás utáni sóvárgást, a kormányzás, az elrendezés, a világszűkítő ébresztés hatásossága utáni vágyat testesíti meg, másrészt pedig a szellemet; kőrfarmája után pedig – Platon szerint – az univerzummal vethető egybe, önmaga pedig mikrokozmosz. Korniss ebben az értelemben alkalmazza a képein és nyomatain. A művek előadásmódja is szembefordulás a korban uralkodó illúzionizmussal; mint Hegyi Lóránd, Korniss monográfusa megjegyzi, e művek többnyire „az „archaikus” görög-mediterrán ihletésű, Picasso, valamint Matisse hatásától is megérintett fejtipus feldolgozásai”, előadásmódjuk pedig nem térbeli, hanem a síkfelületet értelmezi bennük a színek segítségével. Az egyik legmonumentálisabb közülük az *Emlék*, amely már a *Szentendrei motívumok I–IV.*, e mikrokozmosz-sor után keletkezett, azoknál líraibb, személyesebb hangvételű, architektúrával kombi-

nált kompozíció, amely a személyes és az általános egysége, jól képviseli az elszigetelt, de közösségre vágyó művész világát.

A magyar művészet egésze szempontjából, de talán Korniss oeuvre-je aspektusából is a felszabadulás utáni esztendők a legfontosabbak munkásságában: ekkor születnek az olyan főművek, mint a *Kántálók*, a *Tücsöklakodalom*. (Hommage à Bartók). Ez az időszak egyben az, amikor a főiskolán megtalált, de a növendékiállítás után felbomlott közösség után magánosságra kényszerített, de kollektíva után vágyó művész ismét közösségre lelt az Európai Iskolában. Ennek célkitűzése, mely szerint „...végre összhangba kell hoznunk művelődésünket Egész-Európa művelődésével”, összecsengett a kornissi humanista Európa-felfogással, pontosabban avval, amit ő ez alatt értett. Ennek alapja voltaképpen a babitsi értelmezés volt az európaiság és magyarság egységéről. A „hazánk: Európa” gondolatban voltaképpen kettős értelmezés lappang: egyrészt az egyetemes és a nemzeti korrelációja, másrészt a tradíció és a megújítás egysége. Ez a magva a Vajda–Korniss-féle, sokat idézett gondolatnak is, melyet Vajda egyik leveléből ismerünk: „... abból indulunk ki, hogy tradíciók nélkül nem lehet semmit sem csinálni... visszanezünk a múltba, de egészen más célzattal, azért, hogy jobban megerősödjünk, és a múlt értékeit megmentsük... Törekvéseink arra irányulnak, hogy egy sajátos középkelet-európai művészetet alakítsunk ki a két nagy európai centrum (francia és orosz) behatásán keresztül... Hídépítők akarunk lenni. Magyarország hidat képez Kelet és Nyugat, Észak és Dél között.” A cézanne-i teljesség nagyszerű példája, Matisse képi világa, a kubisták képformalása az egyik oldalon, a konstruktivisták és a film, valamint a népművészethez való fordulás a másikon: ezen az úton haladt, ha más-más módon is értelmezve ezeket Vajda Lajos és Korniss Dezső.

Korniss új, „második szentendrei korszakának” kibontakozásához még egy hatás járult: az orosz ikonoké. Ez az időszak változást hozott nála a technikában is: míg korábban pasztellel dolgozott és az így létrehozott képek faktúrája puha, kissé elmosódó, most olajjal és zománccal alkotott, mindent keményen, határozottan „tett le”. A megszületett képekben Korniss merőben újat teremtett: még előfordulnak ugyan a szentendrei motívumok, de többségében új, szürrealis hangvételű, a népművészet szín- és ritmusvilágán alapuló képek születtek, nem egy köztük igen nagy méretű.

Az időszakot három, egymást váltó ciklus jellemzi. Az elsőt a Rimbaud után *Illuminációknak* nevezett monotípiák alkotják: hét motívum száz-száz változata, ahol a variáció a színek eltérésén alapul. A kisméretű fej szaggatott körvonalú, körre, háromszögre és ellipszisre írt alakzatból áll. Mindegyik kvázi filmkocka is egyben, s ennyiben időtöredéket is jelöl (ez visszautal a korai nagy élményre, a szovjet filmre és montázsra, és előreutal a hatvanas évek filmjeire). Ugyanilyen átírás jellemzi két képsíkra osztott lakkfestményeit is (*Kulcsos*, stb.). Ezek a művek a testes és tiszta, élesen és körülhatároltan (de kontur nélkül) megjelenő színek jelentéshordozó értékén alapulnak. Kiemelkedik közülük (a gyűjteményes kiállításán nem volt látható, mert a Múcsarnok „Művészet és társadalom” kiállításán szerepelt) a *Kántálók*, melyet Körner Éva Picasso Három muzsikusával vet egybe, mert „a meg nem határozott, tehát sokféleképpen értelmezhető háttérből három figura, a mesék és mondák mítikus hármasa, mintegy transzcendens realitásból lép a jelen realitásába, a két szférát egybekötve.” A figurák hazai előképét a kopjafákban találhatjuk meg. A kompozícióban jól elemezhető a bartóki hatás: a tömeg- és színharmóniák komplex együttese; az aranymetszés, a hármasszítés és a harmónia más szabályai egyaránt jelen vannak.

Viszonylag kevés mű szerepelt a kiállításán a korszak másik ciklusából, a „bogárképekből”. Ezek a kompozíciókon a mikrovilág lényei a makrovilág perspektívájába kerülve, antropomorfizálódnak. Az ihlető élmény kétségkívül a lövészárkok: a beásott ember szeme egy magasságba kerül a földön mászó rovarral. A magyar piktúrában egyedülálló e mesészerű képi világ, amelyben Korniss képzeletét szabadon engedve, ösztönös vidámságát, muzikalitását fejezte ki. A sorozat össze-

gező műve a nagyméretű „joire de vivre”, a korszak magyar piktúrájának legnagyobb szerűbb alkotása, a *Tücsöklakodalom*. A két síkra osztott képmező az ábrázolás szándéka nélkül is a földet és az eget idézi. Ezen jelennek meg a maszkszerű, pajzs- és fejalakú figurák, a lakodalom szigorú-nemes, komoly-kedves vendégei. A lakodalom interieurjével szemben a fehér ház és a kék ég az exteriőrre utal, így e mikrokozmosz kompozíción is a Korniss munkásságára jellemző dualitás jelentkezik. Ugyanakkor a figurák szinte életnagyságban jelennek meg, mint valami kollázson: ezzel a megoldással Korniss a filmre jellemző identifikációs hatást ért el. *A másképpen*, a szokásos ábrázolástól eltérő méretben bemutatott szereplők megszüntetik a mű és közönsége belső disztanciáját, s a nézőt is belevonják a mű világába.

E sorozattal egyidejűleg készültek a harmadik ciklus képei: rajtuk áthatol az alap az áttört figurákon és mintegy magába olvasztja őket. Korniss tehát ezúttal a megszokottól eltérő módon épít képet: az „alak és környezet elvének” értelmében a konvexként érzékelt alak és a konkávként érzékelt háttér feszültségét a mozgalmas formák összecsapásává alakítja át. A kétalakos *Sziluett (Háború)*, a *Boszorkánytánc*, valamint a Lautréamont-strófák ihlette háromalakos *Küzdelem* két képsíkra redukált tere előtt sorakoznak fel az alakok. Az illusztratív utalások mellett az áthatások bonyolult, komplex térisége a múlt időt idézi fel.

Ezek mellett a ciklusok mellett már ebben az időben készültek olyan alkotások, melyek már átvezetnek bennünket Korniss poszt-szentendrei korszakába. Olajalakra csurgatott zománctot: a kompozíciót saját érzései és az anyag mozgásának automatizmusa határozza meg. Ennek indítékáról így emlékezett a művész: „Több – egészen kisméretű képen keresztül eljutottam az informel „komponáláshoz”, vagyis a tasizmushoz, a kalligráfiához. A feszültség olyan nagy volt bennem, hosszú ideig, hogy így magyarázható – bármilyen ellentmondásnak tűnik – a technikájuknál fogva „személytelenül” festett képek születése.” Ezek az 1957-ben kezdődő periódusban teljesebben ki: ekkor keletkeztek kalligráfiái, amelyekben azonban mindig megőrzött egy szigorú racionalitást. A festékfoltok játékos, mégis elhatározott rendbe sorakozó áradása csak látszólag rokon a Pollock-i akció festészettel. Míg ennek vázsnain a transz, vagy éppen a bódulat állapotában létrehozott művek ritmikus, labirintushoz hasonlatos egymásba fonódó színezvények, egy „pszichikai improvizáció” középpont és struktúráltság nélküli nyomvonalai, addig Korniss soha nem komponál nyitott, szabadon szétáramló és a véletlenre bízott formákat, így elkerüli a véletlenre züllesztett világkép bizonytalanságait. Kalligráfiáinak mindig határozott vonalvezetésük, szilárd tagolásuk van: ha valamihez hasonlítani akarjuk őket, leginkább a keleti írásjelek tudatos szépségére emlékeztetnek.

1968-ban új sorozathoz kezdett Korniss: a szűr- és zászlómotívumokból festett képekhez. A zászló trikolórja egyrészt legmélyebb nemzeti, hazafias érzéseinket testesíti meg, másrészt azonban vizuális banalitás. Korniss azonban nem mint trikolórral dolgozik anyagával, hanem a három színt, a vöröset, a fehéret és a zöldet állítja egymással relációba: az elkoptatott, a megszokott nála új hangot kap, új értelmet nyer. Hasonló a helyzet a szűr-motívumok esetében. Ez alkalommal Korniss a magyar parasztművészet egyik legkarakterisztikusabb motívumkincséhez nyúlt s ezt formálta – mint például a *Pásztorok* esetében – kvázi élőlényre, máskor pedig – új, magyar hangvételi minimal artként – tiszta formaviszonylatok hordozójává. E gazdag sorozat összefoglalója, az új „hommage à Bartók”, a *Tücsöklakodalom*nak a hetvenes évek derekán született párdarabja az *Allegro barbaro*, a kortárs festészet egyik chef d’oeuvre-je. E modern triptichon egybeöleli a zászló- és szűr-motívumok világát, ahogy a világító fehér alapból kiragyognak a pompás arányérzékkel felrakott piros, zöld, fekete színekben pompázó elemek. Ezek – s ez Korniss alkotó tevékenységének egyik fő sajátága – zárt struktúrában, a maguk véglegességében jelennek meg.

Ritka gazdag, összetett életmű bontakozik ki előttünk Korniss Dezső műveiben. Ahogy Nagy László mondja: „A hajdani vállalkozás immár beteljesedés. Jele-

nünkben az igéretesen épülő vagy éppen meszesedő csúcsok között zengzetes és páratlan minőség. Íme, egy hazai, dunatíji művész, akinek fölkinált helye van az egyetemes festészetben.”

A Széchenyi téri új galériában került megrendezésre Pécssett a felszabadulásunk 35. évfordulójának tiszteletére rendezett *Baranya Megyei Tárlat*. A bemutatott anyag gazdag, változatos – s jóllehet igazán kiemelkedő „szenczióit” nem produkált –, mégis talán azzal jellemezhető leginkább, hogy a részvevők általában legjobb saját színvonalukon szerepeltek. Ez valószínűleg semmitmondó közhelynek hangzik, mégis mély igazság van mögötte, mert régi tapasztalat, hogy egy gyűjteményes tárlat mindig sokrétű. Legfrissebb hangú a grafika és az a képfarmálás, mely valahol középen áll a grafika és a hagyományos festészet és szobrászat között – az a folyamat, mely napjaink egész magyar képzőművészetében jelen van, s amely a műfaji határok elmosódásában jelentkezik, a pécsi tárlaton is megfigyelhető – a legkonzervatívabb a hagyományos festészet és a kerámia. Ez azonban talán a művészek életkorából is következik, hiszen a megye legrégebb alkotói éppen azok a festők, akik itt a tárlaton is szerepelnek, s az ő stílusuk ugyancsak jó néhány évvel ezelőtt formálódott ki. A kivétel ez alól a doyen, *Martyn Ferenc*, aki azonban ezúttal nem képpel, hanem szoborral szerepelt: Fülep Lajos bronz portréjának bemutatásával tisztelgett a kiállításon.

A tárlat legimpozánsabb alkotásai kétségtelenül a falikárpitok. A belépőt már messziről vonzza a terem hátsó falát borító mű: *R. Fürtös Ilonának* A tudás fája címet viselő, a Dunántúli Tudományos Intézet részére készített vidám, kedves alkotása. A mű korántsem olyan komoly, mint a címe, s mint az intézet, melynek részére készült: derűs kompozíciója, világosra hangolt színvilága jó kedvre hangolja nézőjét. Másik kárpitját József Attila Őszének keresztelte: a stilizált emberalakot formázó, felül „fejjel”, alul négyfelé hasított, szalagokkal rojtozott „lábbal” ellátott, majdnem monochrom barna színekben tartott kompozíció, mely keresztirányban vastag fonalrátétekkel gazdagított, s mintegy egyharmad magasságban két színes – madaras rátétes – befűzött csikkal dekorált, elevenen idézi meg a két hasonló című József Attila vers világát. *Zs. Kovács Diana* Szabadulásának szilárd kompozícióján az alul elhelyezett csillagból sugáralakban szétáramló és erre merőlegesen elhelyezett sugarak az értelem rendjéről beszélnek: talán a kárpit kékei és feketéi, melyek a vörös alap ellenpontjai, kissé zavaróan erősek.

Az op art virulens voltát bizonyítja *Gellér B. István Kép II.* című kompozíciója: a mű vörös alapon kékekre épített, sötétkékből majdnem-fehérig, formailag pedig a hatszögből a háromszögig átalakuló alakzat mozgalmasságára épül. A fent már említett műfajhatárok elmosódásáról többek közt *Erdős János* három alkotása is tanúskodik: képi formára alakított plasztikus kompozíciók. Az Egy esztorgályos emlékére a tükrözés és a pozitív–negatív forma ellentéte, a szimmetria és aszimmetria hatására épül. Az In memoriam húsvét a fehér papíralapra ragasztott, illetve nyomott, kereszttezett formák virtuális mozgását, nyomatból mind erősebb plasztikájúvá, majd plasztikussá válását mutatja be, s ezzel egyrészt a teret emeli be a képhe, másrészt az időt ragadja meg. A '45.04.04 az ünnep jeleiből és jelvényekből – gyertya, napkorong, drapéria – alkot kompozíciót, emléket formál anélkül, hogy külsősegesen ünnepélyes lenne.

Lantos Ferenc Viszonylatok I–V. sorozatán fekete-fehér-vörös színekből alkotja meg a formákat, amelyeket a lapokon variál: így a sorozatnak egy sajátos változatát hozza létre. Ebben ő is a művészet eszközeit vizsgálja: az alkotások „cselekménye” ezeknek a tulajdonságoknak a kifejtéséből adódik. Műveiben a valóság felé nyitott művész kapcsolata a világgal áttételesen jelentkezik: nem a világot, hanem megközelítésének módjait, azaz a művészi eszközöket emeli műve témájává. A folyamatszerűség egyúttal újat jelent a mozgás-tér-idő egysége problémájának festői feldolgozásában is; olvasata tetszőleges irányban végezhető el. Így a bemu-

tatott folyamat nemcsak bemutat, hanem művészi eredményt is hoz létre. Hasonló hatásra törekszik két kollázsan *Deák Zsuzsa* is, aki a sorozatot a motívumok „végtelen” ismétlésével, vagy másik lapján az ismétlés mellett a motívum módosításával, s ezzel a ritmus határozott ütemre tagolásával állítja elő.

A „hagyományos” festészeti anyagból *Kolbe Mihály* a lazúrosan kezelt foltot a keményebben alkalmazott vonallal párosítja: így például az Októberi fák című festményen a fehér alapra lazúrosan dörzsölt világosabb színű olajfestékre teszi rá a sötétebb, itt-ott cikázóan megjelenő vonalakat. A kevés eszközzel nagyon kellemes, artisztikus hatást ér el, mellyel jól tolmácsolja az őszi hangulatot. *Simon Béla* erős expresszivitású képein a lendületesen felrakott vörös és kék színek dominálnak. *Kelle Sándor* régebbi oldottabb előadásmódját most egy konstruktívabb fogalmazással váltotta fel. Különösen érződik ez a *Virágzó fák* című képen, ahol a fák törzsének és ágainak sötét, kemény vonulatába törte bele a vörösöket, a fehéreszöldeket. *Altorjai István* a faktura megmozgatásával, plasztikussá emelésével törekszik arra, hogy az illúzionizmus helyett egy modernebb előadásmódot alkalmazzon; *Cseh László* pedig kubisztikusan fogalmazott képein a háttér és a motívum szembeállításával törekszik a kívánt hatásra.

Pinczehelyi Sándor egyik koncept-alkotásán a jól ismert vörös csillag motívumot helyezi fehér alapra, fölötte pedig zöld mezőt ábrázol; a Magyar kenyér című szerigráfián – csakúgy, mint az előző grafikáján – a lobogó színeit használja fel, s ezzel új töltést ad a sokszor banálisnak vélt vizuális közhelynek. A Sertés II. a vágóhídi feldolgozás két fázisának és a premier planba emelt nagy disznófejnek a bemutatásával a múltó időt érzékelteti. *Valkó László* koncept nyomatain hasonló célt tűzött maga elé; egyik rajzának címe is ezt jelzi (Folyamat). A művön bemutatott két ház – egy dűledező és ugyanaz megroggyant fázisban – egymás mellettsége, egymásutánisága azonban többre is figyelmeztet. Miközben az idő haladtával bekövetkező romló állapotot szenvtelenül, szinte teljes közömbösséggel mutatja be, a pusztulást előidéző figyelmetlenség és nemtörődömség ellen is szót emel. A *Derkovits emlékére* című szitanyomaton a nagy művész képeinek néhány motívumát helyezi zöld, gyűrött vászonra: mintegy arra utalva, hogy az emlékezés, a génusz tiszteltben tartása nem lehet azonos a szolgálai követéssel.

Farkas László Uitz, 1925 című szobrával a szocialista piktúra fiatal mesterének állít emléket – a kicsit kubisztikusan mintázott fejet keretbe foglalta, s ezzel egyszerre utalt képeire és teremtette meg a szobor saját, önálló terét. *Trischler Ferenc* két domborműve rendkívül érzékletesen mintázott, szépen komponált alkotás. *Rétfalvi Sándor* ceruzarajzai – József Attila szobortervek – a költői életmű sokoldalú megközelítéséről tanúskodnak, a felvázolt ötletek értékét azonban szoborváltozatukban lehetne megítélni.

Jól gazdagítják, színesítik a kiállítás képét a kerámia-kompozíciók, de különösen a nagyon ötletes és színekben nagyon vonzóan megoldott gyermekbútorok és játékok: *Uherkovics Ágnes* asztalai és székei, valamint *Kertészfi Ágnes* ötletes, játékra ingerlő beton-játszóplasztika tervei és szivacsjátékai.

Vajda Lajos: Ikon-önarckép

*holdját tereli a két csillagkép határán
a tűnő Halak és a Vizöntő között
e pördülő planéta a kristályfényű Föld
hegyek és városok lapulnak éji árnyán*

*gyöngysor-sugárutak hol akár furcsa pókok
sűrögve föl-le futkos a késő álcanép
ott egy ablak mögött vibráló gyertya ég
arannyal vegyítve a nyári éjbe oldott*

*kéket a sikátor barnáit és a szürke
falak emléktelen síkját hol föl-le föl-le
tétovázik a szem s lát fehér madarat
röppenni a sötét barázdái alatt*

*csak múltó rebbenés az ablaktól a fáig
s a gyertyalángban két fölemelt ujj világít*

Lótusz-ülés

Tamkó Sirató Károly emlékére

*két hónappal halálod után kaptam meg utolsó leveled
tán onnan irtál hol Milaraspa rejtezik kopár hegyek között
hóbércek magasában ül testére-csavarva rongyait
húnyt szemmel látja a völgyeken tolongó lárvanépet
a szótlan pásztort a katonát a rebbenő szitakötőt
forrás tükrén a madarat a szélfűjt harangvirágot*

*akárkit lát mind egyként ékelődik a nyíló pillanatba
ember rovar madár egyként merül s átváltozik
holott nincs már a régi táj az újváros a hegyi kaptatók
kezedben görbebottal válladon hátizsákkal itt indultál naponta fölfelé
milyen lehet a hóhatáron túl kopár sziklák között
hol a megvilágosultnak hajnalonként lótusz-sziromba hajlik a térde*

Villámsújtotta fa

*törzse hasadt perzselt ágát még tartja a kéreg
lenn a folyó tovavisz nyúltetemet iszapot
fenn még zöldell a lomb de alul rozsdállva lemállik
rádól vak bizalommal az elsuhogó levegőre*

KÁROLYI AMY

Két táblakép

1.

Az egykori Calvin-téri kút egy nőalakja
egy belvárosi udvarba került.

*Ágya szélén üldögél
inge lecsúszott derékig
lámpatényben elmereng
találkára készülődik*

*Mit vegyen fel tetszetőst
nem tudjuk már soha többé
ilyen félig meztelen
lámpatényben ül örökké*

*Melle kerek halmai
vállai gömbölyüése
télen hóba burkolózik
összel csikos esőlébe*

*Társak nélkül, egyedül
ül egy elvadult lugasba
lámpatényben elmereng
lámpaoltás eltakarja*

2.

Domenico Taverna, római rendőrt
munkájába induláskor két fiatalokú lelőtte.

*Ez arc már mindig jobbra néz
kíváncsian, kicsit megbántva
kezéből kicsúszott a kucsma
s lába kész az indulásra*

*Mint aki banánhéjon csúszott
bokája rándult, semmi, semmi
fontosnál fontosabbak várják
s most a pázsiton kell pihenni*

*Mi az? Hogy nincs több talpraugrás?
fejére nem kerül már kucsma
kíváncsian, kicsit megbántva
hagyja, mit hagy, többé nem tudja*

VERSRŐL VERSRE

KÁROLYI AMY: KÜLÖNÖS

A VERSRŐL KÁROLYI AMYVAL DOMOKOS MÁTYÁS BESZÉLGET

(Elhangzott a Magyar Rádióban. Szerkesztő-rendező: Lajta Kálmán)

KÜLÖNÖS

*Különösképen édes vigaszú
a halott első estele.
Szinte fogható a foghatatlan
szobát betöltő deleje.*

*A szokatlanhoz most szokik,
a kéz, a láb életre áll.
A langy és lenni vágyó sejteket
átrétegezi a halál.*

*A szempillák közötti rés
beszűkül. Zára végleges.
Egy arcra tévedt szempilla
árnykép-írása rejtjeles.*

*E perc a levegőbe függ.
Most ütközik két létezés,
a test most lelket vajúdik,
jajgatás nélküli szülés.*

*Te meg csak ülsz a gyertyatényben,
csak ülsz, csak ülsz türelmesen,
amíg az a galamb-mosoly
a halott ajkán megjelen.*

*Akár vehetnéd kalapod.
A tudhatatlant im tudod.
Szerencsével járt kedvesed,
megérkezett. És jelt adott.*

DM: Ez a vers, amely nemcsak címe, de tárgya szerint is „különös” költemény – költőjétől, Károlyi Amytól magától tudom – 1973-ban keletkezett, s a *Pakli kártya* című kötetében látott napvilágot. Mi benne a „különös”? Miért illetem – jellemzősül is – ezzel a szóval? Gondolom, éppen erről fogunk beszélgetni költőjével, Károlyi Amyval. Annyit azonban hadd bocsássak előre, hogy „különösségének” alapja, meghatározója – szerintem – a transzcendens probléma, ami a vers tárgya, s a költői válasz, amit erre a transzcendens kérdésre ad. Ez a vers ugyanis a halálról szól, mint *állapotról*; a filozófiai gondolkodás szerint tehát olyan érzékfeletti, természetfeletti szférába igyekszik behatolni, amely elvileg sem lehet tárgya a tapasztalatnak, a megismerésnek – az élet szemszögéből, ahonnan ez a vers kifejti költőjének lírai álláspontját (amely persze filozófiai is!) az emberélet talán legnagyobb, mindenesetre az elme számára leginkább megoldhatatlan, kinzó és elfogadhatatlan

kérdéséről. Bátran mondhatom tehát, hogy szinte lehetetlen vállalkozásból született ez a vers: ráadásul a költő úgy beszél versében erről a transzcendens állapotról, mintha a tapasztalat ereje és meggyőződése diktálná sorait. Olyasmiről, amiről az ember csak akkor szerezhet „tapasztalatot”, amikor megszűnik embernek lenni, amikor megszűnik a tudata. Ennek ellenére, úgy érezzük, hogy ebbe a képtelen vállalkozásba valamilyen *igazság* van mégis belefoglalva. Ennek az igazságnak a természetét nyomozva: kíváncsi volnék, mikor, milyen körülmények között írta Károlyi Amy ezt a verset? Ez a *mikor* most nemcsak a naptárra kérdez, hanem inkább a belső körülményekre: annak a belső érintésnek az eljövetelére, amiből egy ilyen vers megszülethet, arra a lírai prenatális állapotra aminek annyi összetevője van, hogy valamennyit nem is tudjuk, nyilván nem tudja még a költő sem, fölfejtieni.

KA: – Ezt a verset is, mint minden más versemet, nem spekulatív módon, valahogy kieszelve írtam, hanem konkrét élmény alapján. Éppen mondotta, hogy nem a naptári dátumra kíváncsi, így ezt talán el is hagyhatjuk... Mint nagyon sok versem, úgy ez is átmeneti állapotot akar rögzíteni: egy bizonyos *transit-élményt*. Ez a transit-élmény nagyon sokszor előfordul nálam, és jelezhet olyan állapotot, amikor még azok vagyunk, akik vagyunk; vagy maga az állapot még az – ami, és már nem az – ami. Egyszerű dolgoknál, hang, szín, érzelmi élménynél, álomnál, ébredésre ocsudásnál, álomba merülésnél fordulhat elő ilyen senkiföldje-transit élmény, de egy ilyen élménynek a csúcsa természetesen a halálba való átmenet, egyszóval az élet és a halál közötti transit-út megtétele. Ez a vers volta-képpen erről szól.

DM: – Mert ez a legfélelmetesebb transit-élmény, tudniillik: irreverzibilis, visszafordíthatatlan. Az ember, amíg él, rengetegszer átél ilyen kisebb-nagyobb transit-élményeket; hogy egészen banális példát mondjak: ha az ember belép a szárazföldről a vízbe, akkor egy ilyen transit-élményen megy keresztül, s az ember sohasem tudja tettenélni az átmenetnek azt a pillanatát, a másodpercnak azt a tört részét, ami a *még* és a *már* között van. De ez a transit-élmény, amiről a *Különös* című vers beszél, ez filozófiai értelemben is, és gyakorlati-élettani értelemben is az embert fenyegető legnagyobb transit-élmény, amellyel – mióta tudata van – hiába küzd, birkózik, és mégse tud kitérni ez elől a hívás elől. Nyilván nem csak a leírás kényszerre követhetében.

KA: – Ez a vers pontosan azt a pillanatot akarja megfogni, rajtakapni, amikor az átmenetnek a végső pontjára jutunk. Észrevehette, hogy ez nem statikus vers: szinte stációi, fázisai vannak, megy a maga útján a végkifejlés felé. Ebbe a pár kis strófába egy kis dráma van ezek szerint sűrítve, és ez adja a versnek a mozgalmasságát. Azt is mondhatnám, hogy ez nem egy olyan-ról, x-ről vers, amikor beszélünk a halotról, hogy milyen szomorú, meg mennyit szenvedhetett, meg így, meg úgy: aki beszél róla, az is az érzelmeit nyilvánítja, hogy milyen szomorú, stb. Nem! Ez egy nagyon kemény és objektív vers ebből a szempontból, és itt nem is a költő szólal meg. Hanem itt maga a halott jelbeszéddel közli a halálban-levés állapotát. A fázisokról, amelyeken átmejj, jelbeszéddel hírt ad. A szemlélő, a néző tanúja ennek a nagy átváltozásnak, és lejegyzője is – amint az élet izenként átadja magát a halálnak. – Amint mondtam: egy kis dráma. Először valami óriási megvilágításban egy mozdulatlan kezdet. Nagy sugárzás, ami voltaképpen nem kívülről esik a halottra, hanem a halott sugározza ki önmagából ezt a megvilágosító fényt, és szinte ráncról-ráncra leveti magáról az élettől rájegyzett rovátkákat, hogy szinte vadonatújonan léphessen át abba a másik kezdetbe, amibe neki most át kell lépni. S hogy ez a vers nem morbid, és nem kétségbeejtő, az annak is tulajdonítható, hogy a halott *megérkezik*. Megérkezik egy új létbe, és ez nem más, mint a Teremtés pillanata, amit rajtakaptunk. Az újra-teremtésbe érkezik meg. Valami *más* lesz. Megmarad, de valami *más* lesz. És ezt a tudomány éppen ilyen szavakkal mondja, akárcsak a halotti mise: „mert híveidnek élete megváltozik, de nem múlik”. – A szűkszavúság és drámaiság csak egyik komponense a vers hatásának, a másik komponens az érzelmi feszültség. Az erő, mely kiszabadítja a szavakat az elmondatlan-

ság vagy elmondhatatlanság börtönéből. Az érzem nem kíséri a szavakat, ekkor csak érzelmesebb lennének, hanem azonosul velük. Ezáltal, paralel az előbbiekkal, itt is az átváltozás drámája játszódik le, a szavak megtestesülése. Az érzem hangzani kezd mint egy iskoltás, zenei hangzat vagy a csend. Szóvá válik.

DM: – Említettem, hogy ez a vers a *Pakli kártya* című kötetben jelent meg először, amely válogatott verseinek a kötete volt, s lirájának legszebb, legerősebb lapjait csoportosította bizonyos rend szerint ciklusokba, és ez a vers ennek a könyvnek a záró-ciklusában szerepelt, aminek *A negyedik ház* volt a címe. Ez a „negyedik ház” az ilyenfajta változásoknak a színtere? A helye? A cikluscím-adó vers értelmében ugyanis ebben a negyedik házban „az élő meg nem él”, s valamiképpen azoknak a tartózkodási helye, akik „ismeretlen helyen laknak.” Úgy érzem, ezt a föltevést az is indokolja, hogy a Maga költészete nem először használja itt a „ház”-at, mint valamilyen misztikus fogalmat, pontosabban: olyan értelemben, ahogyan az asztrológia is használja ezt a kifejezést, amikor az ember alapvető sorshelyezeteit különböző házakba csoportosítva szemléli. A hatvanas években egész kötetet adott ki *A harmadik ház* címmel, és abban volt olvasható: „Mint hold-kergette felhő / elhagy életem két szép háza: / bárány-mennyboltú ifjúság / s éveim fojtó, villámoló nyara”. – A negyedik ház akkor hát melyik sorshelyzetnek a háza? Minek a háza?

KA: – A negyedik ház már üres. Abban már nem lakik a sors. Abból elköltöztek. Az egy üres ház. Abból elköltözött az élet, csak a lenyomata van benne, ahogy azt a falak megőrzik. Nem mindegy, hogy az élő milyen falak között élt, milyen környezetben, milyen atmoszférában. Ez benne van, sokáig benne marad az üres házban.

DM: – Akkor próbáljuk meg értelmezni az üres ház falán hagyott jeleket, ahogyan a vers leírja. A világ, az élet vagy a halál végső értelmére vonatkozó, úgynevezett „végső” kérdései a gondolkodó értelemnek: tehát azok a kérdések, amelyeket a filozófia metafizikai kérdésfeltevéseknek nevez – lényegüket illetően – mindig naív kérdések. S ez a vers, amely maga is egy végső kérdésre vonatkozó költői feleletet fogalmaz meg, ösztönösen kivált olvasóiból ilyen hasonlóképpen naív kérdéseket, amelyek a vers értelmére vonatkoznak: a leolvasott jelekre. Így például a vers kezdete – „Különösképen édes vigaszú / a halott első estele” – azt sugallja, mintha a halál valamiképpen elégtételül is szolgálhatna a megélt étellel szemben. A szenvedéssel szemben? Vagy a test hiú vágyával szemben, amely a második versszak megfogalmazása szerint „langy és lenni vágyó sejtek” tömege, s még a halálban is továbbélni akar? Miféle elégtételt adhat a halál, miféle „édes vigaszt”?

KA: – Amióta ember él a világon, természetesen mindig szeretne megmaradni. Nem akar elpusztulni. Meg akar maradni a gyerekeiben, a műveiben, de meg akar maradni a sejtjeiben is. Ez a vers se nem morbid, se nem kétségbeejtő: van valami derű is benne. *Megérkezik*: ez azt jelenti, hogy ezek a sejtek sem múlnak el, megmaradnak, csak mások lesznek, s van-e megrendítőbb dolog, mint amikor az emberi lényből föld lesz, tűz lesz, virág lesz? Bizonyára e metamorfózis lehetősége miatt nem kétségbeejtő a vers. A sejtek megmaradnak, átrétegeződnek. Visszaérkeznek a teremtésbe.

KA: – Sokkal egyszerűbb erre a válaszom. A túlélők azok csak tanúk, és az átváltozás magában a halottban megy végbe.

DM: – A vers ezt a nagy transit-pillanatot úgy fejezi ki, hogy ez az a pillanat, amikor „két létezés” – nyilván élet és halál – „összeütközik”. A költő meggyőződése szerint hol megy végbe ez az összeütközés? A túlélő tudatában? Vagy a költő hisz egy magasabb egységben, amelyben élet és halál nem egymás után következik egyszerűen, hanem egymás mellett is elhelyezkedik, a Léteknél abban a dimenziójában, amelyet az elme nem tud ugyan realizálni, de mégis feltételezi, hogy van egy párhuzamosan egymás mellett való létezés. Mert a Lét hatalmasabb, mint az élet és a halál: mind a kettőt magába tudja foglalni.

DM: – S mit jelent, költőileg persze, „a halott ajkán a galambmosoly”?

KA: – A megérkezést. Ebbe az új állapotba.

DM: – S hogy a vers befejező sorát is idevonjam, ehhez a nehéz kérdéshez: milyen jelet ad ez a szívünknek kedves eltávozó „a tudhatatlanról”? Ezt a jelet adja?

KA: – Ezt, igen.

DM: – S nem kell többet tudnunk erről a megérkezésről, csak elég annyit tudnunk, hogy ez megtörtént. – Ha a verset a belső formája vagy a hangja felől nézem, akkor azt kell mondanom, hogy ezt a rendkívül nehéz gondolatot és rendkívül nehezen leírható állapotot rendkívül letisztult-egyszerű hangon és formában fejezi ki, ami azt sugallja, hogy ez nyilván hosszú-hosszú belső töprengések párlata, esszenciája.

KA: – Természetesen sokáig és nagyon erősen foglalkoztatott ez a vers: kb. tíz esztendő munkája, hogy gondolkoztam rajta. De végülis, hogy ez ilyen nagyon egyszerűen és talán egyetlen fölösleges szó nélkül sikerült, ennek talán az az oka, hogy annyira kész volt bennem, hogy voltaképpen én csak az íródeákja vagyok. Én csak lejegyeztem.

DM: – Ezzel függhet össze, amit a legújabb kötetének egyik versében, *A névtelen* címűben olvastam: „Mit akar tőlem és velem / a bennem élő névtelen”. Én ezt a két sort, mint ahogy az egész verset is, úgy értelmeztem, hogy a versírásra is vonatkozik, a versírás kényszerére is és ihletére. Nagyot tévedek-e, amikor ezt gondolom, s nagyot tévedek-e, amikor hozzáteszem, hogy ez a két sor költő és a vers viszonyát illetően, mondjuk az Adyével ellentétes magatartásról vall? A költő ebben a megfogalmazásban nem Ura a cifra szolgának, hanem médiuma. Ez a két sor számomra a vers, az ihlet jövetelének való teljes kiszolgáltatottságról vall.

KA: – Gondolom, itt téved is, meg nem is; így is van, meg másképpen is, mert itt nem csak a versírás kényszeréről van szó, hogy szinte egy második Én sugalmazza és sűgja a verset, hanem életemben a nagyon lényeges döntéseimnél és elhatározásaimnál – és minél lényegesebb és döntőbb volt a tennivalóm, annál inkább! – éreztem ezt a belső noszogatót, hogy: tedd meg, vagy ne tedd meg. Sokszor olyan érzésem is volt, mintha nem is én tenném meg, hanem szinte engedelmeskednék egy nálam bizonyosan okosabb sűgónak.

DM: – A költői magatartás köréhez tartozik: nem tudom, hogy versében vagy nyilatkozatában olvastam-e, de azt írta a versről: „Nem másnak vall, hanem nekem” s úgy „mint egy ítélet”. Mi fejeződik ki ebben a megállapításban? Életrajzilag is indokolt rezignáció és szerénység, ami azért alakult ki, mert – mint egyszer mondotta – tíz-tizenöt éven át el volt zárva szinte a nyilvánosságtól, s csak két ember olvasta a verseit – vagy valami más?

KA: – Azt hiszem, hogy ez talán inkább a költői morálhoz tartozik, hogy az ember használja a pillanatot, szóval tegye meg addig, amíg megteheti a tennivalóit. Minden tennivalóját, de elsősorban alkotó ember fogja meg azt a pillanatot, amit a – mit mondjak: a véletlen? a sors? a pillanat? – elébe hoz. Ezt meg kell fogni, meg kell ragadni, meg kell valósítani, s nem szabad helyette semmi mást csinálni, mert annyi minden félét lehet, de van egy fontossági sorrend, és az a legfontosabb, hogy az ember azt a pillanatot, ami „nekem jött és csak az enyém” és hogy ha elmegy, akkor soha többé vissza nem jön, megfogja, megvalósítsa. Ez a művészi alkotás morálja, legalábbis számomra. Nem szabad sem hanyagnak, sem lustának lenni. S ez nem annyit jelent, hogy az ember mással ne foglalkozzon, vagy mással ne törődjön, mert minél intenzívebben és minél nagyobb részvétellel és részvétellel is törődik mással és másokkal, annál inkább jön ez a pillanat. De ha ez a pillanat itt van, akkor ezzel kell törődni.

DM: – *A különös* című versről beszélve megjegyezte, hogy a vers légkörének, noha a halál a tárgya, és erről a nagy transit-állapotról szól, nincs tulajdonképpen köze ahhoz, amit egy gyász fölötti szomorúságnak lehetne nevezni. S éppen ezzel kapcsolatban jut eszembe, amit legutóbbi kötetének, *A nyúl fejének* költő-kritikusa, Tandori Dezső írt magáról: az a megjegyzése, amely szerint Károlyi Amy versei általában valamilyen „elégiátlan szomorúságot” árasztanak és ébresztenek.

Olyan szomorúságot, ami ebben a versben is jelen van, de bármily furcsa, hogy ezt mondom, voltaképpen független attól a közönséges szomorúságtól, amit tárgya árasztathatna, mert nem a gyász szomorúsága. Én „objektív szomorúságnak” nevezném, és ezt az atmoszférát én ott érzem általában a Maga költészetének szinte valamennyi darabja körül. Mi ez az objektív szomorúság?

KA: – Ez, azt hiszem, nem az én szomorúságom: ez a Lét szomorúsága. Mert a Lét maga bennem hol euforikus gyönyörűséget kelt, hol pedig sirhatnékom van tőle. Hogyha emberi sorsokat nézek, a természet sorsát nézem, ha az állati sorsokat nézem: ez olyan kétarcú, hogy az egyik része csupa gyönyörűség, a másik része a pusztulás. Ki ne szomorodna el ettől? Erről hadd mondjak még valamit: az előbb azt mondtam, hogy a pusztulásnál még nagyobb szomorúságot kelt az emberben a pusztítás. Nemrégiben egy vidéki szállodának az erkélyéről építkezést láttam. Nagy erőgépek utat vágtak a szállodához, és átmentek kis nyírfákon, kis fenyőkhöz is, ami valami lehetetlenül és borzasztóan hatott rám, annyira, hogy ott az erkélyen elkezdtem sikítani, hogy: Ne!! – Amikor már egészen közel volt a kis fenyőhöz a gép. S ez olyan furcsa volt, hogy körülnéztem: ugyan ki sikított? Akkor jöttem rá, hogy én magam voltam. De az is lehet, hogy azok a kis nyírfák sikítottak.

DM: – Ez a sikítás furcsa ötvözetet alkot a Maga verseiben az alázattal, a belenyugvással és a türelemmel. De ez nem okoz disszonanciát. Az egyik versében úgy vall önmagáról, a Létben való helyzetéről, az életérzéséről, hogy „gyökér vagyok a gyökerek közt”: ezzel az alázattal. Egy másik versében meg a szegények és a szegénység véghetetlen türelmét idézi, a patientia pauperum-ot, s ez a három tulajdonság: a Lét objektív szomorúsága, melyet szerénységgel, alázattal, türelemmel visel el a költő, és egy morális sikoltozással – együtt alkotja verseinek az atmoszféráját, amit objektív szomorúságnak érezhet az olvasó.

KA: – Ez lehet, bár a sikítás másképp is megszólal a versekben. Abban igaza van, hogy sok bennük a türelem, kitartás, s ezeknek egy keményebb formája, a helytállás is: a mindennek ellenére is, amibe persze már egy kis rebellis felhang is beleszűrődik, és ennek a hangnak a kinyilvánítása is.

DM: – Nő-költők verseivel kapcsolatban rendszerint fölmerül a kérdés: hogyan érvényesül a költői hangban, magatartásban, a vers szövezmódjában és tárgyválasztásában – vagy Károlyi Amy kifejezésével élve – „a vers ítéletében” a női principium? Az, hogy a létet nőként éli át és viseli el, s hogy női szemmel nézelődik „az idő panoptikumában” – hogy *A negyedik ház* egyik sorát idézzem. Hogyan látja ezt a kérdést a saját költészetére vonatkoztatva?

KA: – Azt hiszem, hogy minden emberi lényben, akár férfi legyen, akár nő, osztottan van benne férfi és van benne nő és van benne gyerek is, úgyhogy a verseket is ez a hármas principium iratja tulajdonképpen. Igen sok férfi-költő igen gyengéden, szinte nőiesen ír; van költő, aki igen keményen és talán férfiúi határozottsággal. Az alkotókban ez általában össze van fonva, és rendszerint valami gyermeki is társul hozzá. S hogy a női lény benne van-e? hát persze, hiszen minden porcikája benne van az embernek a versében, s a nőnek női porcikái vannak.

AZ IRÓNIA DÉRY TIBOR MŰVEIBEN

*Béládi Miklós, Bodnár György, Pomogáts Béla, Szabolcsi Miklós
és Tóth Dezső beszélgetése*

BÉLÁDI MIKLÓS: Beszélgetésünk címéből arra lehetne következtetni, hogy végighaladunk Déry Tibor életművén, s az irónia szemszögéből nézve, teljes áttekintést próbálunk adni pályájáról és műveiről. Erre azonban nem akarunk vállalkozni; nincs szándékunkban, hogy irodalomtörténetileg részletezett képet nyújtsunk róla. Beszélgetésünk tárgya: Déry utolsó pályaszakasa; az a periódus, amelynek élén a *G. A. úr X.-ben* áll, s amelyet olyan művek követnek mint *A kiközösítő*, *Ítélet nincs*, *Kyvagiokén*, *Kedves bópeer...!* és *A napok hordaléka* címen összegyűjtött rövid cikkei, jegyzetei, elmélkedései – hogy csak néhányat emeljek ki az író eme termékeny korszakából. Elsősorban tehát egy rövid időszakkal szeretnénk foglalkozni s azért csak ezzel, mert nagyon jelentősnek tartjuk, mert Déry művei számos ma is élő, eleven, izgalmas kérdést tárnak elénk. Olyanokat például, melyek a mai irodalom lehetőségeire vonatkoznak, az irodalom határaitra utalnak; arra, hogy mit tehet az író, aki ülven egy papírlap előtt, azt telerója gondolataival, miközben a világ megy a maga útján, ügyet sem vetvén arra, hogy valaki a Pasaréti úton, vagy a Balaton menti Tamás-hegyen mit gondol róla. Déry az elsők között észlelte nálunk, hogy az irónak megváltozott a társadalmi szerepe s ennek a felismerésnek levonta következményeit. Ennek jele az is, hogy a hatvanas évek elejétől írt műveiben oly meghatározóan van jelen az irónia. Az irónia regényeinek és önéletrajzi világképének meghatározó tényezője lett.

Déry élete utolsó periódusában ismét elővette, átgondolta és részint újraírta mindazokat a témákat, melyek őt föllépése kezdetétől izgatták. Munkáiban borúlátó, pesszimista szemlélet tört föl és kitüntetett szerephez jutott bennük a távolságot tartó irónia. Itt kell röviden kitérnünk Németh László véleményére. *Levél Olaszországba* című írásában ejtett néhány szót ugyanis az iróniáról, másutt nemigen foglalkozott vele, jobbjára csak regényei kapcsán érintette a világnak ezt a fajta szemléletét. A magyar irodalom megkülönböztető sajátossága – írta – a komolysága. „Őn két művet hasonlít össze levelében: egy magyart és egy nyugatit s mint írja: a magyart mélyebb, erősebb, egészen más szellemű, szóval igazibb és erkölcsileg egészségesebb műnek tartja. Én az összehasonlítást a két mű közt nem végeztem el [...] De megértem: mire céloz. A nyugati irodalmat századunkban egyre mélyebben járta át az irónia. Az irónia, mint az őszi levél, színpompásabb, jobban kihozza a szellem szívárvány színeit [...] Az irónikus ember, amit állít, azt vissza is vonja, vagy megkérdőjelezi [...] a magyar nem irónikus irodalom; az irónia idegen s leváló oltás rajta s ez egyik akadályja annak, hogy Nyugat literátorai közt tekintélyre tehessen szert.”

Németh László megjegyzését sokan megütöközéssel, felhördüléssel fogadták – Déry Tibor is; márpedig mint ténymegállapítás: igaz és találó. Németh László szerint a veszélytudat okozta, hogy a magyar szellemben meglévő játékosság ellenére, irodalmunkban a komoly hang lett uralkodóvá, ami egyébként Déry némelyik pályaszakaszára is vonatkozik. Hogy „idegen, leváló oltás” lenne, erről lehet vitatkozni, mindenesetre figyelmeztető jel, hogy újabban mily sok fajta és indítékú ke-

*A *TIT* és a *Rádió* közös sorozata. Rádió-szerkesztő: Katona Imre. A rádióban elhangzott beszélgetés szövegén a résztvevők stílári változtatásokat hajtottak végre.

veset mondás próbál utat törni magának, az iróniát emelve maga elé védőpajzsul, hogy a mondanivaló hiányát leplezze.

Az irónia közkeletűen azt jelenti, hogy a mű úgy állít valamit, hogy egyidejűen vissza is vonja azt. Az irónia tehát kétértelműséget, vagy többértelműséget visz az alkotásba, a betű szerinti mellett egy tulajdonképpeni értelemmel is felruhazza a művet. Nem azt jelenti, amit mond, hanem annak esetleg épp az ellenkezőjét. Mindez történhet játékosságból, tréfacsínalásból, de alapja, kiváltója lehet mély megrendülés, hitvesztés, világnézeti válság – a skála tehát, amin az irónia elhelyezkedik, igen széles és többretegű.

Déry művei az irónia különböző oldalait, összetevőit villantják elénk, kiválóan alkalmasak arra, hogy tanulmányozhassuk rajtuk, a stílus miként megy át szemléletbe, a játékosság hogyan komorul kiábrándultságba, az egyjelentésű állítás hogyan hajlik át a többértelmű kérdésbe.

TÓTH DEZSŐ: A Béli elvtárs által elmondottak valóban a kulcskérdések; ezekre kell választ adnunk. Ennek viszont feltétele, vagy éppenséggel szerves része, hogy néhány szót ejtsünk az iróniáról, hogy legyen mit összekapcsolnunk Déry Tibor egyes műveivel, illetve egy alkotói korszakával. Ha nagyon leegyszerűsítve is: az irónia olyan nyomatékos állítás, amelyik éppen ezzel a tetézettségével ássa alá állításának hitelét. Rögtön hozzá kell tenni: az a *komikai* hatás is, amit felidéz, azon a kontraszton alapszik, ami a rálicítáló magatartás formája és lekicsinyítő célzata, tartalma közt feszül. Egyszerű példával élve: mondjuk valamilyen tekintélyes ember tart egy rendkívül hosszú és unalmas előadást, akkor akadhat, aki a folyosón ezt gúnyolja, szatirizálja. De lehetséges egy olyan karakter is, aki ilyenkor odamegy a szónokhoz és jó hangosan, hogy mások is hallják, azt mondja, hogy vezérigazgató elvtárs, el vagyok ragadtatva attól az összefogottságtól és tömörségtől, amellyel ön ezt a vitaindítót tartotta. Azaz úgy fokoz, hogy épp ez a fokozás kicsinyíti a tartalom és a forma ellentmondása váltja ki a komikumnak azt a speciális formáját, variánsát, amit iróniának nevezünk. A környezet, amelyik ezt a szöveget hallja, nyilván érti is a benne rejlő kritikát, mint ahogyan érti a bíráló magatartásának azt a sajátosságát, hogy butának tettei magát azért, hogy nyilvánosságra hozhassa szkepszisét.

Leegyszerűsítve és szűkebb értelemben ilyenféleképpen lehetne jellemezni az iróniát. Az irónikus magatartásnak azonban tartósabb, mélyebb okai és ezzel arányosan tágabb szerepe is lehet. Vannak olyan történelmi periódusok, amikor bizonyos normák még uralkodnak, de már szemmel látható, hogy – legalábbis jelentékeny hányaduk – megrendült, többé már nem helytálló. Ilyen esetekben léphet fel az adott szituációval egyenértékű irónikus alkotói magatartás, amelyik mint magatartás, mint műben megnyilatkozó elv és módszer, azt fejezi ki, hogy az embereket szabályozó normák még uralkodnak ugyan, de egyidejűleg kifejezésre juttatja azt is, hogy ezek tulajdonképpen már érvényüket veszítették. Ez az irónikus magatartás tehát a még presztízzsel bíró, de megingott konvenciókra mond egy sajátos formájú nemet. Ennek az irónikus magatartásnak azonban ettől elválaszthatatlanul fontos jellemzője az is, hogy a nemet anélkül mondja ki, hogy képes lenne megjelölni azokat az új normákat, amelyeknek fel kellene váltania a már haladókat. Azaz az irónikus magatartás mögött egy olyan pozíció rejlik, amelyik képes megkérdőjelezni a fennálló tekintélyes, de érezhetően érvényét veszített hányadát anélkül, hogy határozott érték-tudattal rendelkezne. Ez az értékbizonytalanság, értékrelativizmus különböző fokon, de rendszerint kísérője s egyben korlátja is az iróniának, még ha kritikája találó is.

BODNÁR GYÖRGY: Az iróniának ez a körülírása nagyon emlékeztet az elégia schiller-i meghatározására, amely a külső és belső szemlélet együttes érvényesülésében jelöli meg a műfaj lényegét. A „kívül” és a „belül” határhelyzetét több ok is létrehozhatja: az illúziók elvesztése épp úgy, mint az eszmények és a gyakorlat ellentmondása. Az iróniát is ez a szemlélet határozza meg, s egyben el is választja az írói bírálat más megnyilatkozásaitól. Ez az irónia Déry egész életművét végigkíséri, még akkor is, ha kettős szemlélete nem programosan és gondolati formá-

ban, hanem pusztán felhangokban nyilatkozik meg. A Tóth Dezső által adott vázlat hitelességét a történeti megközelítés is igazolja. Eltekintve Déry avantgarde-korszakától, az egész Déry-életműben voltaképpen kétféle iróniával kell számolnunk. A *Felelet*-ben az egyik hős az irónikus, Farkas Zénó alakjában az író az életben megjelenő iróniát ábrázolja, írói módszerei ezeket az irónikus tartalmakat erősítik fel. Utolsó korszakának irónikus szemlélete viszont strukturális elemmé válik, itt az irónia nem a hős természetéből, hanem az író szemléletéből árad. Úgy vélem, hogy bár túlságosan elvontnak látszik ez a megközelítés, mégis hasznos lehet további vitánk folyamán.

SZABOLCSI MIKLÓS: Bodnár György történeti megközelítéséhez hadd tegyek én hozzá igazolásul és megerősítésül csak két szempontot. Az egyik: úgy gondolom, hogy nyilvánvalóan Déry Tibor alkotásában, alkotásmódjában és pszichológiai alkatában is megvan a hajlam az irónikus látásra, a kettős látásra, az önmaga megkérdőjelezésére. Déry önéletrajzaiban, de már legkorábbi műveiben is szinte megkérdőjelezi önmagát, szinte egyszerre látja belülről és kívülről önmagát, egyszerre látja komolyan és irónikusan a világot. A másik: ezt az alkatában levő irónikus hajlamot nyilván megerősítette az irodalmi áramlatoknak, iskoláknak az a sora, amelybe élete folyamán belekerült, elsősorban a későszimbolizmus, és főleg a szürrealizmus, amelyet ő úgy tett magáévá, hogy sajátos irónikus változatát alakította ki. Ha Bodnár György tipológiája helyes, akkor a teljes ironizálás már a legkorábbi műveiben is benne van, azután következik egy objektív korszaka, hogy később visszatérjen a teljes, önmagát is ironizáláshoz.

TÓTH DEZSŐ: Teljesen igaza van Szabolcsi elvtársnak; rendkívül sok tényező játszik közre abban, hogy az irónikus alkotói magatartás kialakulhasson, s abban is igaza van, hogy Déry már korai műveiben is szinte megkérdőjelezi önmagát, szinte egyszerre látja belülről és kívülről önmagát. Ezek a korai művei azonban véleményem szerint még nem irónikusak, mert a proletárforradalommal, a munkásmozgalommal kapcsolatos dilemmáit, kételyeit, hitének és csalódásainak konfliktusait nem irónikus pozícióból, hanem „direkt” módon élte át, írta meg; ezekben a művekben a különböző állásfoglalás-lehetőségek komolyanvétele dominált.

SZABOLCSI MIKLÓS: Ritkán szoktunk róla beszélni, hogy az 1919-es proletárforradalmat, annak szinte minden egyes író résztvevője, – és most nem Móriczról vagy Krúdyról beszélek, hanem Kassákról, Barta Sándorról, – egyszerre igenelte és egyszerre nézte bizonyos kétséggel.

TÓTH DEZSŐ: Újra csak egyetértéssel kezdek. De most már talán világosabban tudom magam kifejezni. Igaza van Szabolcsi elvtársnak, amit a proletárforradalommal, a munkásmozgalommal való egyidejű azonosulásról és tartózkodásról mond. Igaza van idézett példáiban és Déryt illetően is. De ami a korai műveket illeti, ezek mégsem irónikusak, mert hiányzik belőlük a komikai elem. Az irónia sajátos kettőssége nem azonosítható általában azzal az alkotói magatartással, amely önmagát vagy a helyzetet egyszerre belülről és kívülről, egyszerre hittel és szkepszissel ábrázolja. Hogy hol kezdődik az irónia, mikor lehet szó iróniáról, az azon dől el, hogy hol jelenik meg a tőle elválaszthatatlan komikai mozzanat.

SZABOLCSI MIKLÓS: Nehéz elválasztani, de lehetséges, hogy igazad van.

POMOGÁTS BÉLA: Azt hiszem, hogy valóban már a húszas években megjelenik Déry gondolkodásában a szkepszis, de ekkor talán erősebben fejezi ki ezt a szkepszist a tragédia hangoltságában. Hogyha olyan művekre gondolok, mint az *Országúton* c. regénye, akkor erősebbnek tetszik a tragikus érzésnek a hangoltsága, mint az iróniáé. Viszont meg kellene keresni azt a kiindulási pontot, azt az „irodalomtörténeti pillanatot”, amely az újfajta: erősebben szkeptikus, a nem „ábrázolt”, hanem „kifejezett” iróniának az indulását jelzi. Azt hiszem, hogy ez a pillanat a *Vidám temetés* című, az ötvenes évek közepén írott novella megírása lehetne, mint-hogy érzésem szerint ez az a novella, és talán még a *Niki* című kisregény is, amelyben az irónia már belülről fakad. Amikor az író már elérkezett egy olyan állapothoz, egy olyan pozícióhoz, amelyről már illúzióknak tekinti azokat a normákat és

elveket, amelyeket korábban képviselt. Miben jelenik meg ez az irónia? Azt hiszem abban, hogy ennek a novellának a főhősét ábrázolva egy utolsó napjait, vagy óráit élő író, (egyébként a magyar irodalom egyik akkori közismert alakjának sorsát és az egyéniségét ábrázolva) az ábrázolásba már személyes mozzanatokat is belevisz. Egy mondatot szeretnék pusztán idézni, amit Déry a haldokló író szájába ad, és ami szinte személyes vallomásnak is tekinthető. Arról az emberről beszél, aki csalódott a történelemben, csalódott a saját tevékenységében. Erről az emberről írja: „Nem hallgat természetes hajlamaira, amelyek idejében figyelmeztetnék, mielőtt a jövő morfinistájává válik. Eszi, falja a jelenét, az egyetlen valóságot, azt hazudja magának, hogy az emberiséget szolgálja.” A jövő morfinistája ebben a vonatkozásban maga Déry Tibor. Személyes vallomásról beszélhetünk, és éppen ez a személyes szinten megjelenő szkepszis teszi az irónia kifejezésévé, tehát nem ábrázolásává, hanem kifejezésévé ezt a novellát. Azt is meg kell mondanunk, hogy ebben az időben, amikor ezt a novellát írta Déry, még nem állt fenn a pozícióvesztésnek, az eszményvesztésnek, a szkepszisnek az a teljesebb állapota, amely 1956 után különösen a *G. A. úr X-ben* című regénytől kezdődően tapasztalható. Nem lehet megfeleledkezni arról, hogy ennek a novellának a szomszédságában születtek olyan írások is is mint a *Talpsimogató* és a *Vendéglátás*, mind a kettő szatíra. A szatíra pedig mindig határozottabb pozícióról, kritikai jellegű pozícióról tanúskodik. Az író gondolkodásában ebben az időben még a pozíció őrzése erős volt. Inkább arról lehetne beszélni, hogy az elfoglalt világnézeti pozíció eredeti normáinak a helyreállításáért küzdött. Az eredeti ésszerű és morális normák helyreállítására akart vállalkozni. Ennek a helyreállításnak kísérlete a *Niki*, amelyben Déry Tibor az ötvenes évek során megrendült szocialista etikai és politikai normák helyreállítását szorgalmazta. Az irónikus elbeszélő kompozíció mögöttes felében ez az erősen etikus szenvedély működött.

BÉLÁDI MIKLÓS: Azt gondolom, hogy a Szabolcsi Miklós és Tóth Dezső véleménye közötti eltérés fontos kérdésre irányítja a figyelmünket, arra nevezetesen: mikor jelenik meg Déry műveiben az irónia? Hozzájuk csatlakozva, Pomogáts Béla úgy látja, hogy a *Vidán temetéstől* lehet ezt számitani. Szerintem korábbi időpontra tehetjük a fordulatot – ha egyáltalán fordulatokról beszélhetünk –, a húszas évekre, az avantgarde periódusra, amely a világmegváltó profécia és a teljes reménytelenség pólusai között helyezkedik el. Déry legjellegzetesebb művei ez idő tájt komor, sötét, tragikus hangot szólaltatnak meg; előbb hosszabb tanulmányban elítéli a dadaizmust, majd őt magát is a dadaista világundor keríti hatalmába és a groteszk provokáció eszközeivel ront neki az álszent polgári világ intézményeinek, izlésvilágának és életszemléletének. Az irónia ekkor művei *nyelvi stílusában* tűnik fel, versei egy-egy részletében, cikkeiben, majd pedig *Pesti felhőjáték* című regényében vagy *Theokritosz Újpesten* című novellájában. Az irónia ekkor még a dolgokban, a jelenségekben, a világ eseményeiben bujkál s a művek életet ábrázoló motívumai-ban bukkan fel a csúfondáros, vagy szatirikus kétértelműség. Dr. Rác figurája a *Pesti felhőjátékban* teljesen irónikus figura. Pomogáts Béla kismonográfiájában olvashatjuk, hogy a regénynek Déry eredetileg *Az átutazó* címet akarta adni – nagyon kifejező módon. Az irónia itt még a középben állást fejezte ki, vagy az ábrázolt eseményekkel, helyzetekkel, érzésekkel való nem teljes azonosulást. De ez a stílusban jelentkező távolságtartás, ha mellékszálként csupán, *A befejezetlen mondatban* is jelen volt: a polgári világ ábrázolásának eszközeként. Déry ekkor már nem volt átutazó, életét hozzákötötte a munkásmozgalomhoz, írói nézőpontját szilárd alapokon álló világszemélet határozta meg, azonban a „rezgő bizonytalanság” – az ő kifejezése – nem tűnt el műveiből nyomtalanul. Csak példaként említem, hogy megértette és helyeselte a munkásmozgalom askétikus harci moralját, a forradalmár puritán önfeláldozását, de teljesen hosszú ideig nem azonosult vele, majd csak a *Feleletben* jutott el oda, hogy önmagát mintegy alárendelte a kivívandó nagy célnak. Mint egyéni politikai magatartást, Déry csalódásai ellenére sem vonta vissza, nem tagadta meg a múltját. Művei azonban feltárják, hogy miféle kételyek-

kel, kérdésekkel találta szembe magát s ilyenformán azt a fordulatot, amit a *Vidám temetés* vagy a *G. A. úr* ellen-utópiája hozott pályáján, nem tekinthetjük teljesen előzmény nélkülinek. Az más kérdés, hogy iróniája tartalmilag miként alakult át a hatvanas évek elejétől.

TÓTH DEZSŐ: Az az érzésem, nincs itt tulajdonképpen különösen nagy vita köztünk. Ahhoz, hogy valakinél uralkodóvá váljék az irónia, abban kétségtelenül közrejátszik az írói alkat, az életpálya, életsors, az irodalmi hatások, s abban is teljesen egyetértünk, hogy ezeknek a rejtett tendenciáknak az összekapcsolódását, irónikus alkotói magatartássá való formálódását egy kor szerinti helyzet hívhatja életre. Én azonban egy kicsit szűklátókörűen kötöm magam a témánkhöz és ha egyszer az iróniáról van szó, akkor én képtelen vagyok például az *Országúton*-t irónikusnak tartani, a német munkásmozgalommal kapcsolatos írásait irónikusnak tartani; nem lelem ennek nyomát *A befejezetlen mondat*ban sem, illetve a *Felelet*-ben is csak annyiban, ahogyan erről Bodnár György beszélt, hogy ti. Farkas Zénó alakja irónikus, de nem irónikus maga a regényt formáló írói látásmód. Mind igaz, ami ezekről a művekről tartalmilag elhangzott, az irónia megjelenése szempontjából mégis döntőnek tartom az iróniától elválaszthatatlan komikai elem megjelenését, illetve dominánssá válását. S úgy hiszem, atekintetben is megvan az egyetértés, hogy – ahogyan Pomogáts Béla említette – valahol a *Niki* tájékán kezdődik el az a folyamat, amelynek során alkotói alapmagatartássá kezdett emelkedni Dérynél az irónia. Nem megy ki a fejemből, hogy a regény címe egy kutyánév, hogy maga a regény is sokkal többet foglalkozik a kutyával, mint a gazdájával, s hogy érzésem szerint már ebben az egész szerkezetben van valami olyasmi, hogy kutyáé az emberi élet, és az emberi élet nem igazán emberi. A *Vidám temetés* valóban jó példa arra, hogy valahol etájt kezdődött az irónia dominálása; már maga a cím komikai hatást keltő kontraszt, s a novellára is mindvégig ez jellemző.

BODNÁR GYÖRGY: Például *A téglatal mögött* egyértelműen társadalombírálat, amely feltételezi a határozott írói ítéletet és magatartást, s azt sugallja, hogy ha rendbe hozzuk az élet, a társadalom dolgait, megtörténik a konfliktus feloldása.

BÉLÁDI MIKLÓS: Az bizonyos, hogy Déry Tibor pályáján kimeetszhető néhány esztendő, amikor tudatosan száműzte magából és műveiből az iróniát, s áttért a derűlátó, boldog végkifejletet sugalló irodalom művelésére. 1945 utáni novellái még telítve voltak az irónizálás fordulataival, de aztán a *Simon Menyhért születésének* „derűsen felszálló” történetében megírta a maga belső átalakulását: az emberi összetartás, segítőkészség vizsgáló dokumentumát; igaz, a természeti erőkkkel vívott küzdelmet állítva az elbeszélés középpontjába. Az egyszerű történet életfilozófiai tételt kívánt bizonyítani: ahol az emberek erejüket megfeszítve próbálnak bajba jutott társukon segíteni, ott a nagyobb dolgok is rendesen megoldódnak, nem kell hozzá egyéb, csak emberi együttérzés s az már magától szüli a jó társadalmi közérzetet. A *Felelet* még távolabbra mutatott: a társadalom és a párt együttműködésének kimenetelétől tette függővé a jövőt s mindent akörül kristályosított ki, hogy a politikai erők harca merre dől el, ám eleve biztosította, hogy az individualista professzorral szemben a munkás szegénység kollektív igazát megtestesítő Bálint legyen a győztes fél. Déry jövőbe vetett hite a kétkedésnek még az árnyékát is elűzte; amit ekkor írt, az az iróniának egyenes tagadása volt, ebben a gondolati közegben fel sem tűnhetett a kétértelműség vagy az értékbizonytalanság kérdőjele. Az ötvenes évek közepén rendült meg ez a szilárdnak hitt világszemléleti alap, s aztán szét is bomlott és betört művei szemléletébe a szkepszis és vele az irónia, mely nála a nemet és igent mondás egyidejű jelenlétének volt kifejezője.

BODNÁR GYÖRGY: Meg kell vizsgálni, hogy úgynevezett realista korszakában – tehát a *Szemtől szembe* című kötetitől egészen a *Niki*-ig – mi okozza Déry megrendülését, s mi hallgattatja el benne az irónikust. Véleményem szerint a *Szemtől szembe* és a *Befejezetlen mondat* fő konfliktusa a munkásmozgalom belső ellentmondásából származik. Hősei olyan következtetést vonnak le, hogy ha csatlakoznak a mozgalomhoz, akkor szembekerülnek önmagukkal, belső küzdelmet vívnak sze-

mélyiségük történetében. E konfliktus megítélése a munkásmozgalom történet szemléletétől függ. S amikor Déry – heroikus korszaka után – a történelem ugyancsak kemény leckéit átélve eltávolodik a munkásmozgalom témakörétől, már nem a munkásmozgalom történetfilozófiai problémáival, hanem az ember végső kérdéseivel néz szembe. Eléggé szomorú az a kép, amelyet akkor az emberről alkotott, de őrizni akarta saját előtörténetének konzekvenciáit is. Nem tesz úgy, mintha nem csinálta volna végig korábban vállalt ügyeit, tehát szükségképpen belekerül abba a határhelyzetbe, mely a „kívül” és a „belül” között húzódik. Ezért válik uralkodóvá utolsó alkotói korszakában az irónia.

BÉLÁDI MIKLÓS: Ezt a sort nyitotta meg a *G. A. úr X-ben*, ez a némileg túlméretezett és helyenként nehezen követhető, fárasztó olvasmány, mely utópikus államat ábrázol és az ember egyéni élete, a társadalmi berendezkedés és a történelem fejlődésiránya jövőbeli lehetőségeiről fest igen lehangoló képet. Sem ez a regény, sem a későbbiek nem épültek arra a biztonságos világszemléleti alapra, melyről már szó volt: Déry világszemlélete elkomorult, az ember és a társadalom fejlődésébe vetett hite megrendült. Úgy vélekedett ezután, hogy az ember lényegében nem változott az évezredek során és a történelem kereke is egy helyben mozog, az emberi hiúság, gonoszság és vadság küllőivel. Ezt a történetfilozófiai borúlátást helyenként átszínezik a reménykedés halvány sugarai, de ezek mindig az egyéni emberi helyállásból erednek, olyasféléképpen, hogy az ember ugyan meg nem váltható, a történelem menetiránya aggasztóan elhibázottnak látszik, nincs remény a javulásra, de mindezek ellenére az ember tegye a dolgát, az író pedig írjon, még akkor is, ha munkája nagyobb távlatokból nézve, hiábavalónak vagy jelentéktelennek tetszik. Vajon a történetfilozófiailag pesszimistának nevezhető szemlélet nem túl egyoldalú ahhoz, hogy eleve kizárja az irónia jelenlétét, amelyhez mint láttuk, mozgástér kell: az azonosulásnak és eltávolításnak a játéka, összehasonlító? Érdekelne, mi erről ma Tóth Dezső véleménye; annak idején kiváló kritikát írt a regényről s főntartásai hangoztatása mellett is bizalommal, várakozással tekintett Dérynek erre a művére és várható új alkotásaira.

TÓTH DEZSŐ: Túl nehéz helyzetbe hoztál, a *G. A. úr X-ben* egy rendkívül nehezen megfejthető regény, amelynek legjobb értelmezése, úgy hiszem, Pándi Pál tanulmánya volt. Hogy ezt a regényt mennyiben lehetne ironikusnak nevezni, annak megválaszolására nem mernék vállalkozni. Így „kapásból” én nem tartom ironikusnak; amilyen körülmények közt Déry azt írta, aligha volt a viszonylagos részvétlenségnek abban a lelki helyzetében, ami, úgy hiszem, a feltétele az ironizáló magatartásnak. De ez mélyebb elemzést igényelne. Én úgy érzem, hogy Déry e korszakának, ironikus magatartásának minden szempontból legreprezentatívabb műve a *Kiközösítő*. Ennek a műnek első szavától az utolsóig esztétikai közege az irónia, amelyik Ambrusnak szüntelenül úgy ad igazat, hogy ebben meg is kérdőjelezi igazát. Minden szava, egész stílusa tulajdonképpen rendkívül elegáns módon, majd azt mondhatnám, bájos játékosággal figyelmeztet arra, hogy vigyázzunk a feltétlenséggel, vigyázzunk az abszolút érvényű programokkal, mert az valahol minden jóhiszeműsége ellenére kapcsolódik a metafizikus szemlélethez. Az valahol mindig transzcendens lesz. Arra figyelmeztet, hogy a profetikus elfogultság mennyire alkalmas arra, hogy az istent szolgáló ember maga váljék végülis istenné. Azaz hogy az eszmét hirdető ember a feltétlenség jegyében válhat – önmaga számára – az eszme megtestesülésévé. A regény végülis arról szól, hogy a történelmi eszme, ha metafizikusan képviselik, elidegenedhet magától a történelemtől, a történelmet formáló néptől. A regény ennek a folyamatnak a pszichológiai folyamatát tudatosítja egy ironikus főlény pozíciójából, s ennyiben időszerű volt, hiszen kifejezte és támogatta azt a társadalmi, ideológiai folyamatot, amelyet többek közt az illúziókból, hiedelmekből való kilábalás is jellemzett. De – és ezt azt hiszem ugyanilyen fontos hangsúlyozni – ebben a műben az ironikus magatartás korlátozottsága is kifejeződik: olyan pozícióból mond nemet, ahonnan nincs módja igent mondani; azaz kritikája egyszersmind egy történelemfilozófiai szkepszissel is párosul. A ki-

látópont, ahonnan Déry az emberi történelmet és a maga korát is nézi, olyan magas, ahonnan az ironia derűjével szimultán tudja láttatni az emberi törekvések szerteszéledését és kudarcát. Ez a kilátópont azonban egyszersmind olyan elvont is, olyan távoli is, hogy a regény egésze az emberi törekvések hiábavalóságát is sugallja, ha mégoly szeliden is.

SZABOLCSI MIKLÓS: Én másképp olvastam, vagy másképp is olvastam a *Kiközösítő*t. Azok közé tartozom, akiknek a *Kiközösítő* problémája életprobléma volt. Úgy olvastuk, mint a mai és tegnapi Magyarországról szóló kulcsregényt, úgy olvastuk, mint a magyar mozgalom belső önkritikáját és kritikáját, mint a „Révai tragédiával” való leszámolást, ugyanúgy, mint az Illyés Gyula *Kegyencét*. Egyet-érték Tóth Dezső elemzésével, de „érted haragszom, nem ellened.” A könyvben latensen benne van a csodálat is ennek az Ambrusnak az esze, intellektusa iránt, azokkal a veszélyekkel, amiket ez a túl nagy intellektus jelent, benne van a hit és a szkepszis általában a haladásban, az emberiség előremenetelésében, és benne van a magyar, a nemzetközi munkásmozgalom önkritikája is. Ilyen szempontból ez is egy világirodalmi sorba illeszkedik, ez közel van pl. Jorge Semprun egyes regényeihez és más olyan művekhez, amelyek fájdalmas kritikái, de főleg önkritikái a személyi kultusz időszakának, és amelyek ezen belül a kommunista vezető problémájával néznek szembe. Mert ebben a könyvben, Ambrus családjában a kommunista vezető lehetősége és lehetetlensége is benne van. Én Déry egyes műveiben mindvégig látom ezt a kettőséget, kétségbeesést, és leszámolást és hitetlenséget, és az ember lehetőségeiben való végső kételkedést, és majdnem az öreg Vörösmarty „Fogytán van napod”-magatartását. Ugyanakkor a Déry művet, a kései írásokat áthatja az a meggyőződés, vagy érzés, hogy mindezzel együtt: ez a mi ügyünk. Számomra pl. a *Képzelt riport*nak is két rétege van e szempontból: az apokalipszis, a szörnyűség, a drog, az agresszió, a náciizmus (furcsán hangzik a punk korszakában mondani) a rock, vagy a beat kegyetlensége, de ugyanakkor azért az emberi lehetőségekben való hívésnek a nosztalgiája is. A *kiközösítő* egyúttal egy Thomas Mann idézetsor is, ugye, mert Thomas Mannra felel, és két másik Thomas Mann regényt folytat, és ilyen szempontból is folyamatosságba kapcsolódik, a XX. századi, a haladásban és az emberiségben hol hívő, hol hitetlen intellektuel önvallomásainak sorába. Az *újabb napok hordaléka* jegyzeteiből is ki lehet olvasni ezt a kettőséget, ezt a villódzást, ezt a hinniakarást, és mégse hinni tudást, ezt a kétségbeesést, és csak azt az érzést, hogy ezzel együtt is az én ügyemről van szó.

TÓTH DEZSŐ: Ismét azt kell mondanom, igaz, amit Szabolcsi elvtárs mondott a Révai-tragédiáról, Illyés *Kegyencéről*, az „érted haragszom, nem ellened” magatartásáról, Déry kettőségéről. Számomra azonban változatlanul az a probléma, hogy hol jelenik meg ugyanezeknek a tartalmaknak a szűkebb értelemben vett ironia révén történő kifejezése. S meg kell mondjam, ezt az esztétikai kategóriát tartom olyan fontosnak, hogy vízvonalzó legyen, mondjuk, Illyés *Kegyence* és Déry ironikus művei közt még akkor is, ha végső soron jelentésük egybecseng. A másik megjegyzésem, hogy Déry ennek az Ambrusnak pontosan annyi szeretetet és tiszteletet ad meg, amennyi olyan embernek jár ki, aki hiszi is azt, amit tesz, és annyi szeretetet és tiszteletet von meg tőle, amennyi kijár annak, aki az őszinteséget összetéveszti az igazsággal.

BODNÁR GYÖRGY: Nekem is az a véleményem, hogy Déry ironikus írásainak mintadarabja a *kiközösítő*. Arra is fontos utalnunk, hogy ez a regény a kereszténység történetéből az első nagy egyház-szakadást idézi fel, ugyanis éppen e történeti tárgy kezelése mutatja meg, hogyan válik strukturális elemmé az ironikus szemlélet. Sokszor elmondjuk, hogy a *kiközösítő* parabolisztikus regény, de azt már ritkábban keressük meg, hogy hol és miként történik a történelmi anyag parabolisztikus eltorzítása. Nos, véleményem szerint éppen az ironikus szemlélet üt rést a konkrét és egyszeri történelmi anyag zártságán: az író azáltal lép ki a történelmi egyidejűségből, hogy szándékolt anakronizmussal ábrázolja a múltat, s ez

az anakronizmus narrációjában is érvényesül. Következésképpen az irónia itt nem egyetlen mozzanat vagy motívum tulajdonsága, hanem az egész regényanyag s az egész regényszerkezet természetének jellegzetessége. Mindennek azután további következménye: a jelentés egyetemessége. Más megközelítések szerint az irónia, akárcsak a groteszk, eltávolító eszköznek is tekinthető, amely – mint közismert – az érzelmi azonosulás helyett a tudatos rálátást vonja maga után, s ebben az intellektuális szférában létrejöhet az egyetemes kommunikáció.

TÓTH DEZSŐ: Ha az *Ítélet nincs*-ben elolvassuk a Révairól írt portrét, kísérletes analógiákat találhatunk benne az Ambrus-ábrázolással.

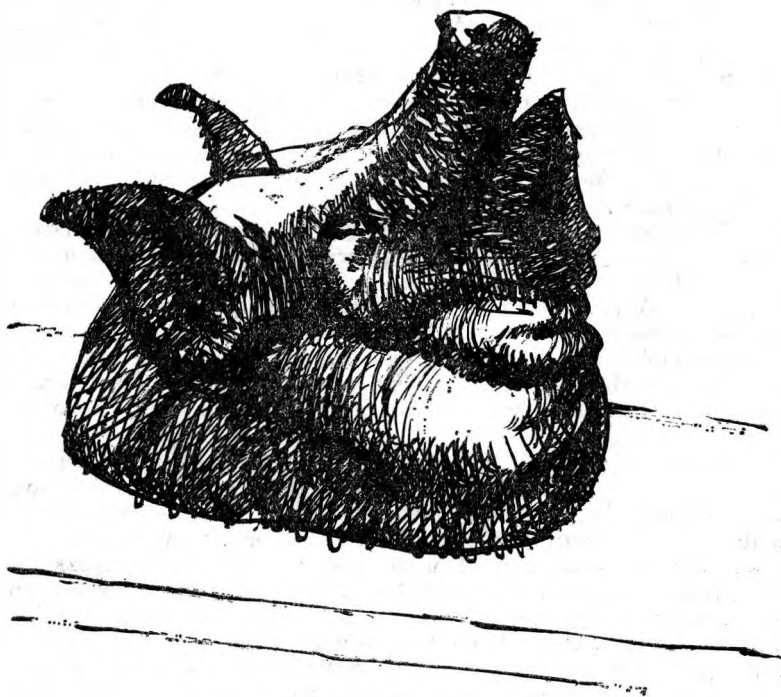
BODNÁR GYÖRGY: De én voltaképpen ezt a struktúrát átható iróniát még fontosabbnak tartom Déry utolsó korszakában, például a *Popfesztivál*-ban és *A féltűlű*-ben. Ugyanis mindkettő kiváló vizsgálati terep, mert mindkettőben egy-egy újsághírből indul ki az író. A híres amerikai popfesztivál tragikus kifejlése és az elrabolt milliomos-unoka története, mint igaz történet is jó forrás lehetett volna az író számára, s ha megelégszik a magazintörténet írói megformálásával, bizonyára pontosan rögzíthet egy-egy szociológiai jelenséget. De Déry láthatólag több jelentést akart adni kölcsönvett történeteinek. *A féltűlű*-ben például azáltal, hogy tudatos kiszólásaival áttöri a rémregény határait. A részletelemzés lépésről lépésre kimutathatná, hogyan túlozza el az író tudatosan a rémregény primitívizmusát, izgalomkeltő közlésmódját. Ez a túlzás egyben a rémregény időzjelbe tétele, amit tovább fokoz a ponyvatörténet csattanóinak feláldozása. Az író ezekkel az eszközökkel nemcsak a ponyva izgalmanak lefokozását éri el, hanem utat nyit pesszimiztikus történetfilozófiájának kifejtéséhez is. A regény végén a hős a következőket mondja: Nekem mindegy, hogy a füleket, a gerillák vagy az emberrablók vágják le. S az is jellemző, hogy az író tudatosan homályban hagyja a választ erre a rejtett kérdésre. S ha még mindig nem sejtenénk, hogy mindezzel mit akar mondani az író, rendelkezésünkre áll a regényzáró kommentár: No de, az emberiség füle, azzal mi lesz? Válasz: Gyik farka, magától kinő újra. Úgy vélem, az idős Déry ennyivel tudja biztatni magát és az emberiséget.

POMOGÁTS BÉLA: Biztatja önmagát, ugyanakkor meg is ítéli önmagát. Szabolcsi Miklós említette az előbb, hogy a *Kiközösítő*-ből kiolvasható egy 20. századi entellektüel önkritikája. Ez az önkritika még teljesebben kiolvasható azokból a művekből, amelyek önéletrajzi jellegűek. Amelyekben Déry írói sorsának, emberi sorsának a feldolgozása, irónikus feldolgozása történik meg. Az *Ítélet nincs*-re gondolk és a *Ki vagyok én* című kisregényre. Az *Ítélet nincs*-nek kétségtelenül az irónia adja az alapszöveget. Pontosabban szemléletének konstituáló erejét, azonban az is kétségtelen, hogy ezzel az iróniával, ezzel a székszeppszissel szemben áll egy olyan tragikus érzület, a reménynek egy olyan állandó felkeltése, amely bizonyos fókig korrigálja a székszeppszist, korrigálja az iróniát. Pontosabban, a tragikus szemlélet együtt jár az irónikus szemlélettel. Déry ebben a könyvében ugyanakkor nemcsak saját élettörténetét, saját pályáját, saját emberi és írói sorsát gondolja át és ironizálja, hanem egy rendkívül nagymúltú világirodalmi műfajt is, a memoárnak a műfaját is ironikus módon értelmezi át. A magyar emlékiratirodalomnak ugyanis van egyfajta hagyománya. Talán egyik ilyen hagyományos tényezője a dokumentum, a beszámoló a történelemtől, az életről, a másik pedig a mentség, a maga mentsége, ahogy ezt az erdélyi emlékirók írták. Déry mind a két hagyományt félresöpri, illetőleg mind a kettőt irónikus hangszerelésben adja elő.

BÉLÁDI MIKLÓS: Kár, hogy nem jutott elég időnk a *Napok hordaléka* címen összegyűjtött jegyzetei taglalására, noha nem egy ízben érintettük az ott található gondolatait. E rövid jegyzetek sorozatából az világosan kiderül, hogy Déry politikai meggyőződése minden megpróbáltatás ellenére alapjaiban, de hangsúlyozná, hogy csak alapjaiban, változatlan maradt. Börtönből szabadulása után 1963-ban Bécsben, a világ nyilvánossága előtt jelentette ki, hogy változatlanul szocialistának vallja magát; nem sokkal halála előtt, 1975-ben egyik cikkében ugyanezt ismételte meg. De világnézetében mélyreható, az írói alkotómunka lényegét érintő

változások zajlottak le. Élete utolsó szakaszában írott művei tele vannak gyanakvással, aggodalmakkal, kérdőjelekkel; nem egyszer utalt rá, hogy gondjai nem a hazai állapotokból, a magyar társadalom helyzetének áttekintéséből nőttek ki, igazában a világcivilizáció jelenségei izgatták, így például a gépek növekvő hatalma, ennek következményei foglalkoztatták. Lehetetlen nem látni ebben a kitérés mozdulatát: problémáit azért tágitotta mintegy planetáris méretűvé, hogy ne kelljen arról beszélnie, ami tőle karnyújtásnyira volt. Volt ebben tehát önvédelem, de még több őszintén átélt aggodalom, a lélek megrendülése, az anyagi javakat halmozó, de ugyanakkor az emberi értékeket elherdáló nyugati társadalmak menetiránya láttán. Ezért nem megnyugtatóni, hanem nyugtalanítani akart, ezért ütköztetett el-
lentéteket műveiben, és ez volt az alapja könyvei irónikus többértelműségének. Úgy látta, hogy a régi értékek eltűnnek, veszendőbe mennek, a helyükbe lépő új élet-
értékek pedig nem nyugtatták meg, állandóan ellenvéleményre ingerelték. Borúlato
kijelentést bőven idézhetnénk a *Napok hordaléka* jegyzeteiből, olyanokat, hogy amennyire értelemmel átlátható, az ember vesztébe rohan, a történelem egy hely-
ben áll, a kereke nem mozdul, és így tovább. De épp iróniájából következik, hogy nem állt meg ezen a ponton; ahogy írta, azt tekintette írói hivatásának, hogy kérdő-
jelekkel zaklassa olvasóit. „Túlérzékenységemnek talán ez a haszna, az érzéketlen-
nek ébresztése”, – olvassuk egyik cikkében. Iróniájában tehát megtaláljuk a világ-
nézeti elkötelezettség vezérmotívumát, úgy vélte, mindenki érdekeltté vált abban,
ami a világban történik. Mind jobban, szinte a bőrünkön érezzük ennek a véleke-
désnek az igazságát.

„Akárhonnét vesszük célba a világot, telibe sohasem található, talán ez a va-
rázsa” – írta. Ugyanezt mondhatjuk el az ő műveiről is.

ASZTALOS ISTVÁN

1.

A hetven évvel ezelőtt született Asztalos István utóélete éppoly rendhagyó, mint írói sorsa volt. Noha hatása egy-egy életműben, például az erdélyi Sütő Andráséban, nyomon követhető, alig beszélnek róla. Két pályakép is fölmérte az írói életművet, Izsák József monografikus gazdagságú könyve még a legapróbb részleteket is elemezte, mégis alig hallani Asztalos novella- és regényíró művészetéről. Az író körül kialakult csönd szerencsére nem azt jelzi, hogy az életmű megszűnt létezni; talán még azt sem, hogy figyelmetlenség és nemtörődömség borított rá fátylat. A romániai magyar próza egyik legnagyobb hatású egyénisége jelenléte nélkül is jelen van. Csak a figyelem oszlott meg, s ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy — akarva-akaratlan — akkor is rá figyelünk, amikor mások, például Sütő András, Szabó Gyula, az író-riporter Beke György könyveit olvassuk. És a kolozsvári gyermeklap, a *Napsugár* is a valahai szerkesztő írásainak erkölcsi súlyát próbálja meg kamatoztatni. Napról-napra az ő pedagógiai hitét, gyermeket felnőtt számba vevő komolyságát teszi meg példának.

Asztalos írói sorsa a szegénységben gyökerezik, ott, ahol mindig hiányzik a hetedik krajcár. Móricz Zsigmond novelláinak életérzése nem lehetett tőle idegen, mert őt is állandóan rúgta az élet. Az érzékeny lelkű fiú tanúja volt családja lefelé csúszásának, annak a döbbenetes sorsnak, amely a vasúti tisztviselő apát több megpróbáltatás, balsikerű vállalkozás után egy brassói névtelen sirba kergette. Ide-oda vándorlásai, kitérésai kísérletei készítették arra, hogy szembenézzen családjával és sorsával. Szegénysége, melyben gyakran a humor, a nehéz sorsot könnyíteni igyekvő kacagás volt az egyik életerő, megtanította: az embernek még akkor is fölemelt fővel kell járnia, ha kicsúszott alóla a talaj, ha földjét ismeretlen viharok botozzák. Asztalos hőseinek méltósága, például Nagy István alakjaival szemben, az elviselésben van. Ők maguk ritkán lázadnak, viszont az ábrázolt sorsuk mindig lázító. Kivertességük, megalázottságuk, megcsúfolásuk belső forradalmat készít elő. Inkább ösztöneikben hadakoznak sorsuk ellen, ha fegyvert, mondjuk gyilkolásra is alkalmas csákányt ragadnak, kinjukban és dühükben a földbe vágják, nem uraikba, kiszípolyozóikba. Mégis valahogy mindöket a felismerés élteti: az odúban lakás, a fillérekért végzett bányászmunka, a baráber-sors éppoly megalázó, mint a parasztember erkölcsi veresége. Aki amikor megtudja, hogy városban szolgálni küldött felesége a gazdájától terhes lesz, elkeseredettségében szinte agyonveri az asszonyt. De bárhogy fáj és bárhogy sérti az elkövetett bűn, elzavarni nem meri, mert ő is kiszolgáltatott. Az asszonyé a kicsiny hozomány, a föld, a tehén, hová is mehetne, mit is kezdhetne nélküle.

A szivárványos mesélőkedv, melyben korábban nem kevés a Tamási Áron-hatás, külön holdudvart rajzol a hősök fölé, nyelvi humorral, népi szólásmondásokkal, a fogalmazásból eredő helyzetkomikummal veszi körül őket. A helyzetrajz lírai hevülete azonban azt is mondja: megállj, itt egy ember sir. Asztalos végigélt sorsával szinte azt sugallja, hogy megérteni őt nem más, mint behelyezkedni alakjainak életébe. „Hogyan győzzek meg bárkit is olyasmiről, amihez én magam is olyan nehéz úton jutottam. Hogy megérthessen valaki, ahhoz gyermekké kellene változnom s tizenkét esztendő korától alagutat csákányoljon árva krumplikat ebédelve. Aztán ölfát vágjon kint az erdőn, s többet háljon priccsen, mint ágyban. Huszonnégyéves korában pedig álljon be inasnak és seperjen műhelyt kilenc hónapig. Az-

tán meg menjen el gyári munkásnak s négy esztendeig harcoljon a kétszázhusz lejes hetibér ellen. Majd házasodjon meg erre a hetibérre, és a házasság napján forrázza ki az ószeren vett nászágyat, hogy ne vadászgatással kelljen eltöltenie a huszonnégy óra legmézesebb felét."

Egyik 1946-os novelláját, *A mi szőnyegünket* vezeti be ezekkel a sorokkal az író. Egyszerű történet; mézeshetük első napjait meséli el benne. Mikor már annyi pénzük sem maradt a lakodalom után, hogy a legszükségesebb élelmiszereket megvegyék, egy szőnyeget áruló cigányasszony furfangjának az áldozataivá válnak. Kis pénzüket odaadják az erőszakkal otthagyt szőnyegért, s mivel nincs mit tenni, szűkösen főznek, majd éheznek; s a fiatal asszonyka egyszercsak megszedült. Fölkacagott és elkezdett sírni. „Hát ez a mi szőnyegünk története — fejezi be elbeszélését Asztalos. — De a feleségem akkori könnyei is abba az edénybe hullottak, amelyből aztán az én írói szemléletem kicsordult." Milyen volt ez az írói szemlélet? Az előbb már említettük: Tamási Áron meséje és Móricz Zsigmond valóságérzéke volt rá nagy hatással. S ha tudjuk, hogy Asztalos mikor indult el az írói pályán — 1938-ban jelent meg első, *Történet az utcán* című novellája a kolozsvári *Ellenzékben* —, már látjuk a körülötte forrongó világot is. A nagyapák, érzéketlenül ír erről Izsák József, még az első világháborúról mesélnek fiaiknak: lövészárkokról, szuronyokról, ágyútűzről, rózsaszín tábori lapjaikat keresgélve sebesülésük emlékét idézik föl, de már vérbefojtották a spanyol nép szabadságharcát, Hitler Európa bekebelezésére készülődik.

Asztalos érzi a kettősséget: az *Erdélyi Helikon* éppúgy magáénak akarja tudni mint a *Korunk*. Az egyik a tiszta irodalmat kínálja, a *Helikon* fölött örökös Marosvécs szellemét, a másik a valóságirodalmat, az egymásnak üszített nemzeti-ségek, az egymással szembenálló osztályok, a fasizálódó Európa realitását. Írói programja következetes és tudatos, mégsem tud, talán nem is akar választani. A *Helikon*mál értik műveinek izes beszédét, mesekészségének formát teremtő világát, de nem nagyon akarják észrevenni, hogy az ábrázolt emberi sorsok alatt mi sístereg. A *Korunk* az agitativ mondanivalót, az egyértelműbben lázadó hősoket kéri rajta számon, stílusában, elbeszélő hangjában, írói szemléletében gyakran el-tévelyedést lát.

Asztalos István örzi egyéniségét. Nem mond le érzékletes nyelvéről, üde fogalmazását mintha a Kárpátok déli beszögeléséből, a Piliske lábánál lévő költői nevű *Virágok tisztásáról* hozta volna. És nem feledheti a szintén itt töltött nyolc ifjúkori esztendőt, a nagy vasútépítést, a barakk-tábort, az egymással és a sorssal küszködő emberek sanyarú életét. Már a *Helikon*nak megbecsült szerzője — első regénye, az *Elmondja János* is az *Erdélyi Szépművés Céh* gondozásában jelent meg 1939-ben —, amikor a tizenötödik Marosvécsi találkozón székfoglaló beszédében kifakad: „Amikor itt e találkozón a szellemi emberek tennivágyását látom, s mivel az eddig hallottakból azt látom, hogy nemcsak az írás, hanem a szó, a pódium s a szellem minden megnyilatkozásának erejével akarnak hatni: szeretném tisztán látni, milyen módon gondolatok elkötelezettségünket és együttműködésünket dolgozó népünkkel, parasztságunkkal és munkásságunkkal szemben; éppen az egyetemesség . . . az alapvető emberi eszmények szolgálatában. Ma minden napilap vagy egyéb lap »Nemzeti egységet« hirdet, és szociális igazságot hangsúlyoz, kívánám hát tudni, mennyiben tudunk mi ennél többet adni, vagyis cselekedni e szavak értelmében? Vagy csak leirt szavak legyenek ezek? Lelkiismeretünk és felelősség-érzetünk ennél többre kötelez."

Az író hagyatékában lévő szöveg sok mindent megmagyaráz. A kritika sokáig hajlamos volt Asztalos hőseit a Nagy Istvánnál ismert alakok keménységével mérni és elcsodálkozni egy-egy beletörődött emberén, nem egyértelműen forradalmár megnyilatkozású szereplőjén. A Marosvécsen elhangzott beszéd ismeretében, s egy kicsit jobb olvasással, meggyőződhetünk: Asztalos korai novellisztikája, a realitáshoz kötődő, erős kontúrú rajz mily hatalmas írói értékeket hordoz. Oly erős a tisztaság iránti igénye, a minden sorából kitetsző fölemelkedési vágy, hogy ez szinte láthatatlanná teszi a meseszöveg fordulatait. Pedig a költői ábrándokat — ifjú-

korában verset is irt — még sokáig magában hordozta. Büszke volt arra, hogy Horváth István elhitte neki: a mutatott költeményeket egy Bonda Zsigmond nevű kalotaszegi földműves irta, pedig az ismeretlen név mögött ő rejtőzött. Jöcskán örült annak, mikor a gyermeki tisztaságú népdalt egyik regényhősének, a *Fiatal szívvel* szolgálójának odaajándékozhatta.

Asztalos rejtőzése olyan, akárha egy érzelmes gyermek bujkálna érzelmei elől. Novelláiban a hangulatok ha keserűek is, mindig ünnepek. Fáj a szegénység, a vereség, a kiszolgáltatottság, a megalázottság, de a sötét fellegek mögül jobbra előbukkan egy halovány sugár. Leghitelesebb szociorajzaiban keményen vésett arcok tűnnek föl, hogy átadják helyüket egy derűsebb pillanatnak. Mert fájdalomosan tragikus, ha az utcán eldobott cigarettavéget — egymásra várva — addig nézi két nincstelen, amíg egy jól öltözött — láthatóan épp a dohányban dúskáló — harmadik járókelő eltapossa. Szívszorító az édesanya története, aki három nagy fiának nem tud enni adni és azért kényszerül kisebb lopásra. Valaki az utcán meglát egy darabka kenyeret, s mikorra csellel kivárja, hogy övé legyen a kincs, már a könynyre is megindul örömeiben.

Az író novellái szinte egy mondattal elmondhatók. Különösebb történések sincs, mely az izgalmas cselekménnyel magával ragadhatná az embert. És mégis feledhetetlenek ezek az írások. Titkuk alighanem Asztalos sűrítőképességében van, a festéssel is próbálkozó fiatal író színérzékelésében, a fényt és árnyékokot együttesen fölmutató összhatásban. Van olyan kis miniatúra, ilyen például *A dohány*, ahol a fényt az alakteremtés bája, az író humora adja. Tulajdonképpen az egymásnak felelgető góbés észjárású mondatok teremtik meg a novella vázát: a dohányját egy borjúökleléstől elvesztő Alózsai bá és hajthatatlan feleségének zsörtölődése. Még kis megengedéssel komikumra is gondolhatnánk, ha nem tudnánk: Alózsai bá azért akar világgá menni, mert egyre jobban érzi, öregedő szívében valaha kitagadott lányának helyet kellene kapnia. És a *Szaporodnak Lázárék* tragikomikus groteszkje is csak akkor érthető, ha a gúnyos kacaj és a nyomortanyán lezajló keresztelői mulatozás komolysága nem egyenlíti ki egymást, hanem újabb bonyodalmat szül: a veréssel helybenhagyott, ágyra leheveredő részeg asszony újabb testi öröm forrása. S hiába akar a házaspár a sok éhes gyermekszájtól megszabadulni, jövőre már egyre több eszi a kenyeret.

Noha minden korai írás Asztalos láttató erejét tükrözi, az igazi kisprózaí remekműig két évet kellett várni. 1945 előtti novellái jobbra két regényével, az *Elmondja Jánossal* és az *Újesztendővel* egyidőben vagy azok szomszédságában születtek. Tehát már komoly írói sikert mondhat magáénak, amikor megjelenik 1940-ben az *Angyalvárás*. Sűrű atmoszférájú elbeszélés, szonátára hasonlít a szerkezete. Két egymással feleselő hang, a betlehemezésre készülőkisfiúk és a váratlan terhességét titkolni igyekvő anyáé, két életérzés: a Kisjézuska és a jószág körüli világban fölragyogó boldogság és a férj durvaságától még fájóbbá váló rettenetesség — váltja egymást. Hol van már ez a karácsony előtti készülődés a *Tarisznyás királyok* szántsándékkal összeugrasztott betlehemezítőitől és kántálóitól! Az első rész szinte földöntúli örömvárása, a farigcsálások közötti gyermekjátsszadózás és évődés szinte lebegteteti az elbeszélést, hogy az anya és a lánya közötti párbeszéd belépésével megkezdődjék a dráma.

„A fiatalasszony csak hallgatott. Az öreg tovább beszélt: — Sze most már a forró feredő sem használ, ha egyszer háromhónapos... Ignác tudja? — kérdezte hirtelen. — Dehogyan tudja — sirt fel az asszony. — Összevág, ha megtudja. Megmondotta, nem kell több bitang nyomorúságra. Megmondotta. Azért nem szóltam magának se, féltem kikottyantja. — Összevág? Hát tán ő nem hibás? Tán a víz hozta? — mérgelődött az asszony. — Nem törődik az avval. Csak azt mondta, nem kell több koldustarisznya. Csináljak akármit, de neki nem kell.”

S itt még nincs vége az elbeszélésnek. Miközben a gyerekek vékony énekhangukat próbálgatják — Az Istennek szent anygala, / Magos mennyből alászálla —, a fiatalasszony amíg maga volt, megemelte a zsákot. De nem történt vele semmi. S ekkor a vénasszony meggyőzte, hogy a bába vaskanalával még segíthet, igaz,

hogy múltkor valaki belehalt, de nem mindenki jár ilyen szerencsétlenül. És az öregasszony fekete hárázkendőjét magáratertve, elindult a sötétben. Mesteri Asztalos befejező mozzanata, mert azt mondja: „A sütőből utánakanyargott a kántálás.” Vagyis: „... A legfelső közepébe / Arany szőnyeg leterítve, / Ringó bölcső rajta vagyon...”

Angyalvárás — hangzik az elbeszélés címe, s az olvasó önmagában éppúgy hozzáteheti: lehetne *Halálvárás* is. S a novellista ezt akarta, a hangulati varázst, amely az örök bizonytalant két részre osztja: tudásunkat megnöveli a sejtelemmel. Juhász Géza írta, még a pályája kezdetén álló íróról: „Asztalos István nem rágja a szánkba külön a tanulságot. A legsötétebb tárgyakat veszi sorra, hősei a testi-lelki nyomorúság minden változatában élénk vonulnak, mégis minden lapjának valami angyali fénye van. Annál rejtelmesebb ez, mert hiszen Darvas Józsefhez hasonlóan, az ő reális történeteinek sincs átjárójuk a mennyországba, mint még a Nyíró és Tamási epikájának. Itt vergődnek a föld irtalmatlan törvényei közt, nem is igen jut eszükbe, hogy azontúl lehetne valami.”

Találó, pontos megállapítás. Ha az egész életműre elmondható, különösen áll ez a kisprózák írójára. Asztalos igazából a regényeiben is megmaradt novellistának. Zárt fejezetei, noha nem mindig a szerkezetet építik, tündökölnék. Gyakran stílussá váló tiszta hangjuk adja a formát.

2.

Asztalos István írásainak sűrű atmoszféráját akkor értjük meg igazán, ha egy pillantást a korra is vetünk, melyben ezek a művek születtek. A harmincas évek végén Romániában is egyre jobban kialakulnak az erővonalak. Az *Erdélyi Helikon*, amelynek első szerkesztői, Áprily Lajos és Kuncz Aladár, a folyóiratot amolyan erdélyi *Nyugat*nak szánták, az úgynevezett „tiszta” művészet elvét vallotta. A folyóirat szabadelvű, eklektikus. Majdnem minden számában kitekint a világirodalomra, sok eredeti írást — és a hazai olvasót segítő esszét, tanulmányt közöl a modern európai irodalomról. Azonban mintha látókörében a hazai valóság egy kicsit hátrébb szorulna. A történelmi regények megnövekedett száma mindennél beszédesebb tény. Vita vitát követ, igazuk védelmében egymás után rántják ki a kardot azok a fiatalok, akik az irodalomtól nem csupán szépelgést, hanem állásfoglalást is várnak. Berde Mária például egy Tabéry Géza-regény kapcsán fejti ki álláspontját: „Minek az avar alatti cserkészés, mikor rakásban rothad el a friss regénytárgy mindennapi életünk két oldalán... Jobb volna őszintén, elevenen mutatni be a mást, minden fogyatékoságával.” Kacsó Sándor *Brassói Lapok*ban megjelent cikkének már a címe lázító: *Gyávák voltak az erdélyi magyar írók*. Igazából Tamási Áron megállapítására érdemes figyelni; azért is voltak megszívlelendők szavai, mert a vita résztvevői és az olvasók is tudták: Tamási nem kimondottan a földhözragadt, csak dokumentarista pózokban tetszelgő irodalom híve. „Úgy csináljuk az irodalmunkat is, mint a politikánkat, régi magyarosan, arisztokratikusan, a valóság megvetésével. Nem titkolom, csak a férfiakban van némi reményem.” Gaál Gábor *A Korunk éveinek margójára* 1938-as cikkében arra mutat rá, hogy valóság és irodalom nem szakítható el egymástól. „Rideg kökért volt ez a világ, amit hamisításnak éreztünk volna kicicomázni éppen mi, akik a tudomány fénytelen szavaival tartozunk megközelíteni világunk korántsem játékos tényeit.”

Asztalos István ezek közül a megállapítások közül melyiket fogadta el? Talán mindegyiket, talán egyiket sem. Megélt életanyaga szerint egyértelműen a Korunk táborában lett volna a helye, műveinek stílusa szerint a Helikonéban. Gaál Gábor nem szerette a sódródó, önmaguk világán nehezen alakító hősokeket. Asztalos úgy gondolta — legalábbis a kezdetekben —, hogy elegendő megalázott hőseinek sorát fölmutatni, a megjelenítés: egy adott társadalomról, egy adott néprétegről készült látélet mindennél beszédesebben bizonyítja, noha tételesen nem mondja ki: változásra érett a világ. Az egykori Székelyföldön lévő Gyergyó, ahová családja

hányattatása során került az eszmélkedő kamasz, külön is magában hordja az ellentmondásokat. Ez volt az a hely, ahol a fűrésztelepi munkások — gondoljunk csak Salamon Ernő verseire — talán a legszervezettebben — sztrájkokkal, tüntetésekkel — lépnek föl rabszolgatartóik, a könyörtelenül kapitalizálódó világ tőkés urai ellen.

Ugyanakkor ezen a környéken volt legsötétebb a fanatikus vallási buzgóság, az ösztönök vezette indulat. Itt őrződött meg legszívósabban a néphagyomány: a népviselet, a mese, a társadalmi szokások és ünnepek egész sora, de itt nyílt ki először virtusból a mindig zsebben hordott bicska is. A társadalom torzulásai a nagy nincstelenség és pogány indulatok közt szinte fölerősödtek. A lassú életformaváltás: az elérhetetlen polgári lét és a vele szemben álló létbizonytalanság szinte megőrjítette az embereket. Asztalos István látomása, melyet talán legfélelmetesebben az 1941-ben írott *Gyergyó* című karcolat mutat, írói világának mélységébe kalauzol. Ennek ismeretében lesz érthető csak igazán az *Elmondja János* és az *Újlesztendő*, de további minden mű atmoszférája. Mert nem csupán a búcsúok virtusa derül ki ebből a novellából — vagyis, hogy a Mária-zászlókkal ki ér előbb föl a Szárhegyre —, hanem a középkorra jellemző Dante-i pokol szívóhatása is.

„A keresztek lebuknak, majd újra lebvenve szállnak, mint a varjak a szélben, s végre elől lebeg az alfalvi kereszt, egy... kettő... majd mind a négy, s a Mária-zászló is. Ők értek ki elsőnek a kálvárián. Tépve, lihegve, de újjongva mennek, s újjongva énekelnek: Ékes virágszál, kit szent Anna szült... Csengve szól a harang ott fent a kálvárián: és az úton fekszik szétaposva az a száraz kis öregasszony, rajta valamivel feljebb egy félig meztelen asszony, majd vérében ázva a ditrói legény.”

Semmi didaktizmus, semmi belemagyarázás. Nincs kívülről jövő hang, amely tudatosítaná: a látottakat el kell itélni, föl kell háborodni. Az író hangulatteremtő erejében, állásfoglalásról árulkodó rövid, szaggatott mondataiban, apokaliptikus búcsú-leírásában van mindez. Az ábrázolt világ kiált változás után. Legalábbis Asztalos ezt akarta: úgy írni, hogy a művészi rajz, az aprólékos kidolgozás, az egyszemélyben elmondott történet, a kemény sors elviselését tükröző sötét kép s a mögüle mindig fölsejrlő bizakodó humor árulkodjék az író állásfoglalásáról, világszemléletéről. Első nagyobb kísérlete az *Elmondja János* egy egyszerű szolgálégény életét meséli el. Az első személyű közlésmód a kéziratot először olvasó két író-barát, Szemlér Ferenc és Abafáy Gusztáv javaslatára született meg. Asztalos, bizván társai szakértelmében, elfogadta ezt a kis — némileg a szerkezetet is átalakító — segítséget. Népies beszédmódja, lírába hajló mesélőkedve és személyes jellegű faluképe ezáltal még külön fényt kapott.

Úgy tetszik a Virágok tisztásán őt megérintő levegő elevenítette föl vele emlékeit. Rövid idő alatt, szinte együltében itt írja meg 1939-tavasza az *Elmondja Jánost*. Lírai énje, bár legtöbbet magából meritett, az ősök, legfőképpen a kalandos sorsú nagyapa életét poétizálta át. A regénybeli Kósza János igazi Asztalos István-i figura; ütött-kopott szegényember, aki már 12 éves korában elveszti anyját. Ide-oda vetődik, azt csinálja amit épp megkövetelnek a körülmények. Nagygazdáknál szolgál, vak koldust vezet, jégpályán havat seper majd napszámoskodik. Elszenvedi az életet, de olyan visszahúzódon, ily kicsinyekre jellemző bölcs humorral, hogy azt hihetnénk: egyetlen szemvillanással népmesei hősből királlyá változhat. Lefokozott, Kakuk Marcihoz hasonlító hős ő, de míg amaz nagyúri csavargó, a világból kitaszított fényes eszű vagány, Kósza János szelídebb figura, s ahogy Izsák József mondja, szíve-lelke a falué, semmi bohémség nem található benne. Az ő életén végigvonuló komikumot a véletlen helyzetek adják; sodródik, sodortatja magát, de könnyes-bús történetciben ott a saját magának és a szegénységnek igazságot szolgáló kívülről fölénye. A nevetésben megtestesülő élet-bölcsélet.

Az *Elmondja Jánossal* Asztalos István befutott, a regény mindenütt ismertté tette a nevét. Igaz, hogy az első személyű előadásmód többeket Móricz Zsigmond *A boldog emberére* emlékeztetett, s volt aki gorkiji hőst látott a végén temetőpász-

tornak beálló szolgálategyben, de kétségtelen: a szinte kisprózák százaiból — mesetörténetekből — összeálló mű valódi tehetségű író munkája. Aki ért a hangulatteremtéshez, elbeszélés módja tömör és nem fél hősenek szájába egy humorral átítatott, erősen népies ízű beszédmódot adni. Schöpflin Aladárt is, ahogyan *Nyugatkritikájában* mondja, ez utóbbi riasztotta vissza kezdetben a regénytől, de ahogyan előrehaladt az olvasásban, mindjobban meggyőződött Asztalos elbeszélő művészetéről. Milyen volt ez az *Elmondja Jánosban*? Az őszönös mesélőkedv, a jóízű, mindenféle cicomát elvető alakrajz szinte lebegtetni a hőst. Kósza János avval se törődik, hogy újabb és újabb vereségek érik, kalandéhségében megmutatkozik az örökös helyváltoztatásra ingerlő hajlam.

A regény szerkezete mögött, nem véletlenül említettük az előbb — itt is Izsák fölfedezését követve — Tersánszky Józsi Jenő művét, ott van a pikareszk-hagyomány. A rövid, szinte majdnem mindig csattanóval végződő történetek izgalma ha kisebb-nagyobb mértékben a ponyvából is való, Asztalos írói művészeete mégsem hagyja az *Elmondja Jánost* csupán a kalandregény szintjére süllyedni. Kósza János sokkal inkább népmesei hős, aki avval, hogy keresztül gázol és minden helyzetet megél a világon, elhárítja a veszedelmet, és nem engedi a világot magára dőlni. Gaál Gábort azok a kritikák dühösítették föl, amelyek az értékelésben nem ismernek határt. Osztályharcos indulata teljes egészében ma már nehezen érthető, de abban igaza volt, hogy „a szegénység témája egymagában még nem a haladás”, s az úgynevezett „szegényember irodalom”, ha nincs mögötte határozott társadalmokritika, inkább elandálit, mintsem harcra mozgósít.

Sőni Pál, Izsák József és Balogh László elemzéseiből tudjuk, hogy miben volt igaza Asztalos Istvánnak és miben Gaál Gábornak. Gaál Kósza Jánosban magát a sodródó író, Asztalos Istvánt látta, Asztalos pedig makacsul — igaza tudatában — kitartott elbeszélő modora és világa mellett. Azaz, hogy teljesen mégsem. Egyik késői levelében így emlékezik vissza a hajdani kemény kritikára: „A Korunk bírálata tüzes volt számomra, nem akartam még egyszer megsütni az újjam, megírtam hát az *Újesztendő* című regényemet.” Mi van e gyerekesen huncut fölidézés mögött? Az író dilemmájából kirántó valóság. 1939 utolsó két napján részt vesz Kolozsvárt az *Erdélyi Magyar Szó* égisze alatt megrendezett gyűlésen, amely a *Vásárhelyi Találkozó* népi egységfrontját volt hivatott föltámasztani. Mikor Asztalost a többiekkel együtt — távollétét gondolván — e munka hátráltatásával vádolják, egyszer csak fölugrik és elkiáltja magát: én itt vagyok. A Vasas Munkásotthonban forrpontra emelkedett a hangulat. Ennek az élménynek a hatására 1940 ápriliséig — tehát úgyszólván három hónap alatt írja meg az *Újesztendőt*.

Az *Újesztendő* — Juhász Gézáé a találó jellemzés — az *elhagyatottság* regénye. Egy fiatalasszony, Kicsi Kati küzd benne étellel-halállal, gyermekei fölneveléséért. Újévtől újévig tart küszködése, hiába várja egyik évszak után a másikat, hogy az majd reményt hoz, nem változik semmi. Tél van, fát kell lopni; ha éhes az ember és nincs mit enni — kunyorál és gyümölcsöt szerez. Hiába fenyítés, hiába a javító-intézet, hiába a Szibériából hazavetődő öreg lázadása, aki a szegények igazáért emel szót, azt lecsapják, azt elhurcolják. És mégis fölragyog egy fénysugár, egy fiatal tanító, a szegények mellett kiálló Laci képében. Jóllehet futnia kell, elmarják a faluból, ő lesz legközelebb az első, aki Karács Mihálynak, az öreg szibériai fogoly-nak az eszméit fogja terjeszteni.

Az *Újesztendő* egyértelmű változásról tanúskodik. Bár, ahogyan az egyik korabeli levél tanúsítja, egész halom penészedett belőle eladatlanul a Révai Könyvkiadó raktárában, Asztalos írásművészetét azok értékelték mélységében, akiknek köszönhető volt írói tudatosodása. Kicsi Kataék szívszorító történetéből már nem csupán az évszakok ismétlődésével minduntalan visszatérő szegénység bontakozik ki — a regény szerkezete egy kicsit azt sugallja —, hanem a gazdakör-jelenetben a szembeszegülés, vagy ha úgy tetszik az osztályharc szelleme is. Noha Veres Péter — egyik levele szerint — az átgondoltabb, nagyobb távlatokat ígérő kompozíciót az „intellektuális perspektíva” hiányával magyarázza, Asztalos korábbi műveéhez viszonyítva, — még intellektuális erő dolgában is — előbbre lépett. Nyelve letisz-

tult, kompozíciója átgondoltabb, tudatosabb lett. Most is a kispóza mestere írja a regényt, s ha némi hézagok észrevehetők a műben, ennek köszönhetőek. De művészi érettsége, s nem kevésbé eszmei tudatosodása nyilvánvalóvá tette: a szegények írója ő. A hasonló élményanyagú Salamon Ernő ezért köszönti lelkes levélben író-társát. „Ez új mese, az igaz mese, a szemnyitó, szívmelengető új szegényregény. Gátlás nélkül úttörő, mint a vers, természetes simítás, kendőzés nélküli, mint az élet, mégis irodalom, mert a te lelkesen szűrődött át a könyv minden szava, minden esemény, minden szív a te beszélő tudásod, ősi, ösztönös tehetségedet dicséri. Ha majd felemelhetjük a tudásban kicsiket, akik ma szenvedésben nagyok, a te könyved lesz az abécéjük.”

3.

Ha a fiatal Asztalos István pályája legkezdetén már vágyott a példakép Móricz Zsigmond személyes megismerésére, találkozási iránti hajlama mégjobban fölerősödött akkor, mikor már ő is egy-két könyvet letett az asztalra. Egyik késői visszaemlékezése azért érdekes, mert a Móricz-portré rajzolása közben, saját prózaeszményéhez is közelebb visz. „Rendkívül tiszteltem és mélyesen irigyeltem. Hogy tudja úgy visszaadni, megrajzolni, élénkbe állítani az embert? Egy-két szó, mondat, bekezdés, s máris előttünk a jellem, a figura egész egyénisége. És előttünk a táj, a környezet, a kor és a társadalom, amelyben az az egyéniség él, szenved vagy szeret. Lelkesedtem érte, s letörtem tőle. Mikor fogok úgy írni és a magam módján? Nagyon szerettem volna ismerni, látni őt, beszélgetni vele. Fényképeit sokszor néztem, de hát ez kevés volt. Őt szerettem volna látni elevenen, megfigyelni a mozgását, tekintetét, hallani a hangját. Ezerkilencszáznegyvenegy őszén aztán megismertem.”

Szerencsés volt ez az időszak az írói fejlődés szempontjából. A magányos hős most már egyértelműen utat talál övéihez. A hatalmi nyomás szétzilálta a *Márciusi Frontot* és a *Sarló-mozgalmat*, s mivel a *Válasz* is megszűnt, a népi írók többsége fórum nélkül maradt. Ekkor született meg Móricz Zsigmond terve: a *Kelet Népe* átvételével ki lehet alakítani azt a folyóiratot, amely összegyűjtve legjobb képességeik kiteljesítésében segítheti a tehetségeket. A társadalmi bajokra érzékeny író amit nem talált meg a Nyugat szerkesztőségében, most szinte hatványozottan megkapta. Programadó lehetett, méghozzá azok között, akiket ő is becsült, kiknek a munkájára mindig figyelt. Erdei Ferenc, Darvas József, Veres Péter, Németh László, Féja Géza, Szabó Pál — mindannyi ma már klasszikus és fényesen csillogó név! — segítette munkáját. A nyílt politizálás, a társadalmi átalakulás előkészítése gyakran csak szépírói művekbe szorult, de így is elég gondjuk volt a cenzurával.

A Móricz köré toborzott gárdában, Balogh Edgár segítségével, hamarosan föltűnedeznek az erdélyi írók; Nagy István, Böződi György, Szenczei László, Salamon Ernő, Kiss Jenő, Molter Károly és Kovács György mellett természetesen Asztalos István is. A Móricz-közelség eleven erővel hatott a fiatal erdélyi alkotókra. „Az azonos alkotói indulat, a személyes élmények rokonsága, a bátor kiállás a szegények pártján, az erősen hangsúlyozott társadalmi mondandó, a keményen kifaragott alakok, a meghitt líraiság sokféle szállal fűzte Asztalos írásművészetének kialakulását a nagy példaképhez. Ezekben az években megszabadítja művészetét az idegen hatásoktól és szívós kísérletezések után a kispikában, a novellákban megtalálja saját hangját, egyénivé oldva előző mintáiból mindazt, ami alkatahoz hozzáilleszhető.” (Balogh László) Valóban: Asztalos társakra lelt a népi írók táborában. Az alkotóközösségnek ezt a fajta vibrálását és mindig a közösségre irányuló melegét a *Kelet Népe* megszűnése — Móricz halála — után átviszi az 1942 őszén, ötödmagával alakított *Termés* redakciójába is. Az évi négy számot megjelentető kolozsvári folyóirat a *Helikonból* kivált Erdélyi Fiatalok szociális törekvéseinek adott hangot. Noha állásfoglalása nem volt oly egyértelmű, mint a baloldali *Korunké*, de a *Helikon*nál jóval radikálisabb.

Ez a nemzedék már különösen érezte — a világháború szele is ösztönzően

hatott —, hogy a Duna-medencei népek sorsproblémája közös, nem lehet azt bizonyos illúziókkal, csupán a reális nemzeti önismeretre való neveléssel — és igény-nyel — megoldani. „Keresnem kell tehát a románságon belül azt a réteget, amely éppen a saját jól felfogott érdekében ugyanolyan őszinteséggel nyújt kezet, mint az a magyar réteg, amelyhez én tartozom”. S a balatonszárszói találkozó egyik előadásához hozzászóló Asztalos azt is tudja, hogy ez csak „a dolgozó nép lehet”. Kitűnő novellái, így a *Szakáll*, a *Táltos ökrök*, *A számár*, a *Borjúkötélen* jelennek meg a *Termés* hasábjain, s ez az a fórum, ahol nyíltan elmondhatja közgondolatait. Világnézete is megszilárdul. Jellemző, hogy készülő regénye, a *Kedves Péter élete* elé mottónak József Attila *Ars poetica* című versének két szakaszát írja. „En nem fogom be pörös számat / A tudásnak teszek panaszt”. Már a regény megszületését elindító élményanyag rendkívüli: 17 éves korában, dinamitlopás gyanújával, nyolc napot töltött a fogházban és a közös cellában egy idősebb „tolvaj-társa” elmesélte neki az életét. A regény torzó marad, csak pár fejezet készült el belőle; viszont ebből az élményanyagból építkeznek később Asztalos egyetlen munkástárgyú epikai alkotása a *Fiatal szívvel*.

Bár tudja, hogy legerősebb műfaja a novella, nem tud ellenállni a színpad csábításának. Egyik elbeszéléséből *A fekete macska* címmel három felvonásos színművet ír. Vidám játéka a falusi nagygazdák mérhetetlen vagyonehségét, kapzsiságát és mohóságát jeleníti meg. De csak kezdetben van felhőtlen játék, amíg szegény Máriné túljár a két vetélkedő nagygazda eszén, később a farce tragédiába fordul. És a bíróval, Krekucsal szemben a pert elvesztő Bodó bá a vén Bori házát és csürét fölgyújtja. Budapesten, a Nemzeti Színház színpadán meggyújtott „tűz”, Asztalos tüze a darab dramaturgiai hiányosságai ellenére is égett. Lángja, igazmondása egy kis időre elhalványította a polgári életképeket, a kispolgár izlését kielégítő bulvárdarabokat. 1943. június 5-én volt a bemutató, melyben az újdonsült szerző már mint Baumgarten-díjas író jelenhetett meg. Épp az év elején kapta meg — igaz, hogy a legkisebb évdíjjal — az írói körök megbecsülését is jelentő kitüntetését. A színpaddal bár egészen később sem hagyott föl, egész estét betöltő darabot többet nem írt. Egyfelvonásosai többnyire a novellákból ismert helyzetek dramatizálásai.

S paradoxon: kisprózáinak drámaisága sokkal nagyobb, mint a színpadi dialógusnak földuzzasztott életképeké. Egyetlen rövid írásban is világokat tud föltárni s külön megemeli a súlyát a műnek, hogy példázatszerű igazságai tágan értelmezhetők. Metaforikus hajlama persze, ahogy az író méltatói is megállapították, Tamási Áronétól elütő. Amíg amaz a keresztény mitológia és biblia segítségével — nem távol a népmesétől — meseszimbolikába rejti történeteit — találoán nevezte ezeket a kisprózákat Szabédi László liturgikus novelláknak —, Asztalos inkább az allegóriával él. Neki a politikumot, tulajdonképpeni írásának tárgyát kell eltitkolni. Hogy annál döbbenetesebb erővel hasson a fölfedezés: nem a tájról, nem egy semleges helyzetről, állatok marakodásáról van szó az elbeszélésben, hanem nagyonis időszzerű dolgokról.

A *Piliskén* című karcolat látszólag egy röpke kirándulás leírása. Ilyen elzsongító mondatokkal teletűzdelve: „A vén hegyen kint ült már a tavasz”. A fölfedező szem sok mindent észrevesz a természetben; az ibolyákat, a kankalinokat, a vizmosta utacsokát, a vadrózsabokrot, a feketerigót, a nyulát, a harkályt. Az író mintha valóban csupán belefelejtkezni akarna a hegyi sétába, oly kedveskedve rajzolja meg a tájat. Becézgeti a természetet, előkészíti a hangulatot, nem mondja, hogy vigyázat, a bevezetéssel szemben itt valami más fog következni. S mégis: a vén fa odvában tanyázó vadméhektől egyenes az út a könyörtelen igazság kimondásáig. „Visszamentem a méhekhez. Ott már a bükkfa is tele volt hangyával, s lent az avaron, mint egy országúton, új hangyaoszlopok meneteltek. Tovább nem vártam. A bolyhoz mentem, megraktam száraz ággal, és felgyújtottam minden lelkiismeretfurdalás nélkül — a méhekért.”

A novella alatt az évszám: 1939. Aligha szükséges bővebben taglalni, mily barna hadoszlopok ellen íródott. Németország éppen ekkor indult Európát és a

világot meghódítani akaró útjára. Hamarosan Asztalos is, noha csak egészségügyi altisztként, megtapasztalja a háborút. Amely a háterszágban is egyre-másra kínálta a rémségeket. A visszavonulók előtt gyakori a látvány: közlegények és tisztetek lógnak az útmenti fákon. Az író Désről nem Kolozsvár felé veszi útját, hanem eljut valahogyan Egerig, s onnan meg — Cseres Tiborral együtt — hamis katonai parancsral Budapestre menekül. Szabó Pál fedezi föl és szerez neki — társaival egyetemben — olyan papírokat, amelyek megmentik őket az elhurcolástól. Igazolvánnyal a zsebében szabadnak érezheti magát, föl is keres egy pár íróat, de hamarosan igazolványa érvényét veszti, megintcsak bújkálnia kell. S a sors véletlenjeként, mikor már az ország ténylegesen fölszabadult, az ő szabadsága csak nem akart megjönni. Szabó Pállal, jötevőjével együtt a szovjet katonai hatóságok őrizetbe veszik, s amíg sikerül tisztázni helyzetüket, újabb hónapok telnek el.

Háborús riportja, az *Író a hadak útján* tulajdonképpen lírai beszámoló. Naplójellege megengedi, hogy a föltűnedező alakok szinte minden rendszer nélkül kövessék egymást a politikai és szociográfiai jellegű leírásokkal, a magvasabb eszmefuttatások a humoros mozzanatokkal. Részletezésre, különösebb szerkezetre nincsen idő — és nem is nagyon van szükség. A finom rajzok mestere szinte gátlástalanul engedi magán átömölni a világot. Tragikus, kiszolgáltatott helyzeteket elevenít meg, s gyakran épp a humor, vagy a helyzetből, kiszolgáltatottságból következő komikum az, amely a túlélők bizakodásával határtalan optimizmust kölcsönöz az embereknek. Meg is jegyzi az író egyik furcsa helyzet láttán: „Ilyen közel sem éreztem még a dicsőséghez gyalázatot”. A szökött cigánykatona, csak úgy tudott a szökevénynek kijáró föbelövéstől megmenekülni, hogy közben egy rommá bombázott kocsmá falai dőltek rá. Evvel a „vitézi hőstettel” vonult be a szerencsétlen az életüket fölázdozók panteonjába.

Asztalos krónikás hangja jóízű, nem mentes a gúnytól, a tréfától, a karikirozástól sem. A nagy futások kezdetén, *Bujosdi Budapesten* — ilyen címetek ad több önálló fejezetből kikerekedő riportjának. A különleges helyzetben is meg tudta őrizni báját, most is mint megannyi írásában a sirva-nevetés volt a bajt elviselni segítő gyógyszer, amely életerőt adott és sugallta: nem lehet — nem szabad! — beletörödni a megváltoztathatatlanba. A korabeli bírálók közül volt aki az *Író a hadak útját* a művész legkomolyabb teljesítményei közé sorolta. „Hangja nemes és előkelő, mert Asztalos István tiszteletben tartja a magyar próza nagy moralista hagyományait, s írása emberi értéke szerint is komoly alkotás. Csakugyan a magatartás példázódik benne... Póztalan, komoly, szomorú könyv, ha ugyan lehet szomorúnak nevezni olyan művet, amelynek írója megmaradt embernek az embertelenségben.”

4.

1945 Asztalos István életében is mérőöldkő, az író új szellőkkel, új tavaszok reményében indul. A kolozsvári *Falvak Népe* című lap szerkesztője lesz, tele van tervekkel; most szeretné megvalósítani azt, amit korábban a társadalmi nyomások, a cenzura miatt nem lehetett. A Móricz Zsigmond-i „gyalogolni jó” egyre fokozottabban helyet kap életvitelében. Éjjel-nappal járja a falut, a változások után érdeklődik. Úgy gondolja, itt az idő, korábban elnyomott emberei csak most emelkedhetnek föl igazán. Értéküket avval is elismeri, hogy beleszólási jogot kínál: bátran írjanak a lapjába, öntsék ki a szívéket, mondják el örömeiket, bánatukat. Noha szemérmessége titkolta, a *Falvak Népet*, amolyan népi egyetemmmé akarta tenni, ahol az előadó és a hallgató gyakran fölcserélődhet.

Írói láza ez idő tájt inkább a publicisztikában, a riportnak álcázott agitativ mondandójú töprengésben jelenkezik. A gyakori országjárások a változásra érzékeny szerkesztő hitét csak megerősítették: hatalmas, eddig még kibányászatlan erő van a népben, s az író — és minden szellemi munkás — kötelessége, hogy ez a rejtett kincs jó ügy szolgálatába állitassék. Ezt a — mondjuk így — népnevelői munkát nagy mértékben segítette a demokratikus átalakuláson, a magyar nemzeti-

ség jogain örökös Magyar Népi Szövetség is. Balogh Edgár, Kurkó Gyárfás, Méliusz József neve jelzi, a megváltozott időkben a nép is megtalálta a maga vezetőit. (Azt már szomorúan kell megállapítanunk, hogy a Magyar Népi Szövetség szétzúzásával ezek a kitűnő, politizáló hajlamú írók mind börtönbe jutottak!) Asztalos úgy igyekezett be az átalakulásról, a vajúda születés nem kis bonyodalmat és néha tragédiát is hozó folyamatáról. A lírai novellák, az alakjaikban tündöklő pédázatok, mesetörténetek helyét lassan átvette az izgatottan, a lüktetés mámorában készült riport, vagy az újságműfaj bármely más terméke.

Az író hűtlen lett korábbi nagy sikerű kisprózáihoz, a novellához. 1946-ban egy, 1947-ben három, 1948-ban szintén három, és a következő 4-5 évben csupán egy-egy novellát írt. Most, így utólag, az egész életmű ismeretében kár lenne azon meditálni, hogy mit veszített ezzel a hirtelen — részben a társadalmi körülmények megváltozásával létrejött — műfajváltással. Méltatóival egyetértve azonban ki kell mondani: sokat. Hiszen legnagyobb erőssége, az alakrajz és a keményen metszett, de líraiságban sem szűkölködő kép nagyobb egységben elveszítette hatóerejét. Ott ahol kimondottan csak az osztályharc szemszögéből ábrázolt társadalmi tabló, a lektori beavatkozással kierőszakolt didaktikus történelemszemlélet számít — a *Fiatál szívvel* című regény cselekményét az író ily „óhajra” tette át 1933-ra, a grivicai sztrájk idejére —, a művészet megszűnik bennsőbből fakadó kifejezés (és életforma) lenni. Épp azok a szárnyak vágatnak le, illetve csonkítatnak meg, amelyek korábban értelmet és szépséget adtak a röpülésnek.

Ebben az időszakban kezdődött Asztalos István tragédiája. Regényei, a *Szél tuvatlan nem indul* és a *Fiatál szívvel* a társadalom — és részben a korabeli kritika — megbecsülését vívták ki: az író mindkettőért Állami-díjat kapott. De ezek a magas kitüntetések az idő múlásával egyre jobban jelentkező zavarát nem voltak képesek föloldani. Asztalos, az új szellőkkel friss látásmódot kapott: amit korábban csak allegóriákban írhatott meg, azt most nyíltan kimondhatta. De a történelmi körülmények, sajnos, ábrázolás- és látásmódjába belopták a tételirodalom szokvány-kellékeit is: a nem kellő lélekrajzú és árnyaltságú hősöket, az összeütközések kimódolt fajtáit, a brossúra-szövegek agitációs áradatát. A *Szél tuvatlan nem indul* hiába dolgozott föl fontos témát — egy erdélyi vegyes lakosságú falu két (magyar és román) szövetkezetének egyesítése körül támadt bonyodalmakat — nem tudott kikerülni a sematizmus szorításából, Noha, főként a regény elején érezni, hogy az író elbeszélőművészete a korábbi novellák szintjén mozog, a regény lassan elszűrül; végtelen gyűlések követik egymást, melyeken „kibeszélik a politikai feladatokat”.

A *Fiatál szívvel* személyesebb élményből született. Asztalost már régen foglalkoztatta a keresztvári vasútépítés regénybe fogalmazása. Ez a mű a félbemaradt *Kedves Péter életéről* szóló regény kiteljesítése, némely elemző szerint, Asztalos „legnagyobb szabású írói vállalkozása”. A *Fiatál szívvel* egy anyátlan-apátlan árva-fiú életútját beszéli el, s azt a fejlődésvonalat reprezentálja, amely ezt az öntudatlan fiatal tudatos forradalmárrá emeli. Az önéletrajzi elemeket is magába foglaló regényhős már nem oly felhőtlenül vidám mint az *Elmondja János* Kakuk Marcis látókörű Kósza Jánosa. Nem csupán a helyzet — a regényben központi helyet elfoglaló börtönélet — nyomasztja, hanem személyes sorsa is. Ennek ellenére: ő már el fog jutni ahhoz a réteghöz, amely egy jobb jövő ígéretében vivja harcát. Bár névtelenül indult, felnötté válása közben — tettektől indítatva — nyert nevet és közöséget.

Az első személyű elbeszélő hang ismét sokakat meghátrálásra készítetett, de aki odafigyelt az *Elmondja János* lírai hangoltságú, szinte kiüttalan vándorlásaira, az a gorkiji lélekrajz és situáció itt jelentkező társadalmiasságát is tudta értékelni. (Balogh László a regénnyel kapcsolatban az *Éjjeli menedékhely* sűrű atmoszférájú társadalomrajzát, komor színeit hozza föl példának.) A korabeli kritika, bár egyetmást bírálva, fölfedezte Asztalos regényeinek értékeit, az író azonban érezte: főleg a művészi megvalósítás terén egyik művében sem aknáta ki a lehetőségeket. Írói

pályájának megrekedése arra készítette — a két Állami-díj birtokában ez nem mehetett egykönnyen —, hogy új csapásokkal próbálkozzék. Vagyis, az új rend kínálta szabadsággal térjen vissza azokhoz az erényekhez, amelyek korai novelláit oly feledhetetlenné tették. Ahogy a sematizmus szorításából mindinkább kibontakozik, úgy lesz regényvázlatának és töredékének címe is egyre földközeli, emberibb. *A Hej, brigádérosokat* némi koncepcióváltozással *A szabadság* és végül az *Ahol nem a földiek házasodnak* követi. Ez utóbbi olyan novellafüzér, ahol Szomesán Mari és Guszti Gyuri szerelmében már a régi novellák hangulata, Móricz könnyed-bús szerelemkergető *Pillangója* lebeg.

Az író az ötvenes évek közepén újra visszatalál hangjához. Harcos lendülete, amely annyit rontott korábban regényein, kissé alább hagyott, most az emberi világ, a kiismerhetetlen titkok tudója és vallatója lesz. Persze ez korántsem jelenti azt, hogy — nemegyszer novelláiban is — ne csattanjon föl a hangja akkor, ha csorbult emberséggel vagy bármily erkölcstelen cselekedettel találkozik. De legigazabban, s talán a legnagyobb művészi erővel is, akkor tud szólni, ha elmondhatatlan bánatok gyötrik, ha észbe jut fiatalsága, ha föl villan előtte egy sokat szenvedett arc, egy letarolt táj vagy mező, egy virágzó bokor. Legjobb novelláinak ezért nincs is története. Hangulatok, lírai reflexiók, pajzán évődések és szerelmi hívságtól megtisztult erotikus látomások helyettesítik az összeütközéseket. Nem a külvilág, az egymásnak feszülő erők robbanásai ezek — hanem a léleké.

Asztalos Istvánban mindig is két hajlam ütközött: az országjáró realista — Móricz a példa! — könyörtelen, föltáró indulata: a népet fölemelni igyekvő és mindenre magyarázatot kereső riporter-éhség, és egy halkabb, nehezen körvonalazható vonás: amely a tiszta hangulatból vagy akár csak motivumból is, egy ép dallamvilágot fölszárnyaltató költőé volt. Pedagógusi hajlama, gyermeki lelke, kendőzetlen egyszerűsége — saját írásaival és szerkesztésével — a kolozsvári gyermeklapnak, a *Napsugárnak* sok kis hívet szerzett.

Életének utolsó két évét fölemésztette a betegség. Volt úgy, hogy vérnyomása már 260-ra vagy 280-ra emelkedett, de nem tartotta be az orvos előírásait. Továbbra is utazott, ilyen-olyan találkozókra vagy riportutakra, a diétának sem volt híve. 1960-ban, családi környezetben hunyta a szemét. Akkor, amikor írói megújulása előtt állt, ahogy Sütő András írta: „épp új korszakának küszöbén botlott a halálba”. Noha életműve egyenetlen, s hosszú ideig a sematikus irodalom minden nyűgét magán hordta, legjobb novellái helyet követelnek maguknak az egyetemes magyar irodalom kincsesházában. S ma is nem kevés élményt nyújt két regénye, az *Elmondja János* és az *Újesztendő*. Írói arca, ha csak annyira marad meg, mint ahogy az ő életművét követő — vállaló és folytató — tanítvány, Sütő András mondja, érdemes volt élnie. „Ő maga irigylésre méltó Kolumbusza volt a forradalom kezdeti szakaszában felbukkanó új lelki világrészeknek. Ahogy megfordult egy faluban — Szék községbe szeretett kijárni —, a fotocella érzékenységgel jelezte azonnal a tehetségének sugarába kerülő újat, az emberi szabadság mocanáit. Szinte ujjongva gyűjtögette noteszébe az eladdig ismeretlen paraszti viselkedésbeli formák apró részleteit; a szolgálhajlongást felejtető, könnyed, önérzetjelző fejbiccentést, a tekintet nyíltságát, hallgatag — mert hisz hallgatásra kényszerített — népének pusztá megszólalásait, jövőkereső mozdulatait. Vajon melyik padba ülteti őt az utókor emlékezte? Az idő minden bizonnyal kegyes lesz hozzá. Épp a kölcsönösség alapján; saját idejének jeleit Asztalos István — József Attilához igazodva — úgy fogta föl, hogy azokat ő hozta magával. Most, hogy tolla elárvult — s mindannyian szegényebbek lettünk —, mintha mesterének, Móricz Zsigmondnak hangját hallanám: „Úlj ide mellém, Asztalos Pista. Nekem szólj, ha jönnek a meszesgödörök.”

Albert Gábor:

ÚTVESZTŐK, VERŐFÉNYBEN

Az ön maga fölé hajló emberi személyiség tapasztalatai foglalkoztatták Albert Gábort eddigi két elbeszéléskötetében (*Albérleti szobák*, 1966; *Az istentagadó*, 1969) és egyetlen regényében (*Kagylóhéjban*, 1974). Targyszerű, egyszersmind elemző képet adott ennek a magányos személyiségnek az útkereséséről és útvesztőiről. Emlékeket rögzített, önémesztő vívódásokról számolt be, a sorskeresés nehézségeit és kudarcait világította meg. Új elbeszéléskötetében hasonló vállalkozásba fogott. Hőse — talán *A nymphenburgi herceg* című ironikus novellájától eltekintve — most is az a magányos és vívódó férfi, akiben az egyes szám harmadik személyű előadás ellenére lírai hősré ismerünk. Lírai hősré, aki persze nem okvetlenül azonos magával az íróval, de mindenképpen annak világlátását, gondolati tájékozódását fejezi ki.

Milyen is ez a hős? Valójában keveset tudunk meg róla, már ami életének alakulását, körülményeit illeti. Annál többet egyéniségéről, sőt egyéniségének mélyebb rétegeiről. Magányos, töprengő, határozatlan középkorú értelmiségi férfi, aki szüntelen önmagában, múltjában és emlékeiben kutat. Az elbeszélések ezeket a kutatásokat örökítik meg: az önelemzés vagy az önkeresés folyamatait. A külső tér, amelyben Albert Gábor hőse mozog, szinte homályban marad. Utalásokból, alkalomszerűen odarajzolt képtörödékekből tudjuk meg, hogy valójában a jelen Magyarországon vagyunk. Feltűnik egy-egy vízparti táj, megjelennek budapesti, pécsi vagy győri képek, inkább képfoszlányok, mindez azonban alig játszik szerepet. Pontosabban a tájnak, a külső világnak csupán annyi feladata van, hogy hangulatilag árnyalja vagy éppen ellentétezzé az azt a benső világot, amelyet az elbeszélések oly részletesen lefestenek.

Az éjszakai Pécs szürrealisztikus álomvilággá válik, hogy megfelelő háttérrel adjon a belső bizonytalanságban élő, imbolygó öntudattal érkező hősnek: „Maga sem értette, hogy került a dzsámi tetejé-

re. A félhold villogott, a rézbevonatú kupoláról eddig azt hitte, hogy csúszik, de most egész biztosan meg tudott állni rajta. Nem is kellett nagyon megerőltetnie magát, egyetlen óriási lépés, és máris ott állt a négy tömzsi torony között.” Máskor a valóságos táj a lélek mozdulatlanságát, közönyét és idegenségét emeli ki mintegy mozgalmassabb „ellenpontként”. Az Albert Gábor lírai hősenek pécsi kirándulásáról szóló (imént idézett) *Várakozás* című elbeszélés a pécsi vásár kavargásának ábrázolásával emeli ki a magányos ember tanácstalanságát, fáradt közönyét. „Miért jött ki a vásárra? — olvassuk. — Mi hajtotta? Talán a kíváncsiság vagy csak a tehetetlenség hozta volna ki? Menekül valami elől, keres valamit? A várakozás feszíti meg az idegeit, hogy ijedten rezdül össze, mikor a háta mögött a buszban a nevéhez hasonló szó hangzik el? (...) míg az autóbusz megállóig megtette azt a pár száz lépést, újra meg újra elismételte magában azt a szavak nélküli kérdést: miért is jöttem ide? mire is vártam? mit is reméltem?” Megannyi szorongásos kérdés, valamennyi a novella hősenek világképére és közérzetére utal.

Az elbeszélések hőse valójában ezt a kérdést ismétli meg mindig, amikor valahová eljut, amikor valami történik vele. Idegenül él a világban, nem képes elvegyülni környezetében, s ezért mind reménytelenebbül tekint előre. Elidegenedett hős, akár Camus „idegene”. „... senkivel sem találkoztam — mondja —, semmit sem láttam, itt voltam, de történni semmi sem történt, s látni nem láttam, hallani nem hallottam semmit.” Él a világba vetetten, egyre mélyülő magányban, emberi kapcsolatok nélkül, arra kényszerülve, hogy szüntelenül múltját kutassa, gyerekkorának, ifjúságának alakulásában keresse sorsának magyarázatát. Pedig ő is úgy szeretne élni, mint a „többiek”, ki szeretne jutni az állandó önelemzés labirintusából. Csakhogy, tapasztalata szerint, az élet útvesztőiből nem lehet kikerülni, legfeljebb el lehet őket felejteni. Aki nem a maga sorsának labirintusával vesződik, az csupán nem veszi tudomásul valódi helyzetét. „... az is meglehet — töpreng —, hogy ez a feledékenység a bölcsesség teteje. *Csak az van, ami éppen van...*” Az igazi életet

tehát — hite szerint ő éli —, aki nem képes megfelekedni emberi sorsának útvesztőiről.

Az útvesztő: a labirintus a legősibb mitikus sorsszimbólumok közé tartozik. A krétai Minos király palotájának közismert útvesztője mellett az egyiptomi és kínai mitológiában is szerepet kap, és a buddhista „mandala” is az útvesztő egy fajtáját jelenti. Mindig az emberi sors kiismerhetetlen szövevényeire, megoldhatatlan talányaira utal. Ezt a mitikus értelmű sorsszimbólumot használja fel a modern irodalom (pl. Borges) is, midőn az emberi lét céltalanságát vagy a kényszerű választás képtelenségét akarja érzékeltetni. Az útvesztőnek ez a motívuma és értelme tér vissza Albert Gábor elbeszéléseiben is.

Az útvesztő, mint sorsszimbólum, az egzisztencialista irodalom teorémáival érintkezik, s velük tart rokonságot az idegenség Kafkára vagy Camus-re utaló motívuma is. Mégsem arról van szó, hogy Albert Gábor egyszerűen az egzisztencialisták sorsértelmezését fogadta volna el. Valójában egy értelmiségi nemzedék — a saját generációja — tájékozódását és közérzetét világítja meg. Ez a nemzedék a második világháború idején kezdett eszmélni, a „személyi kultusz” korszakában volt fiatal: mindenképpen egy eltorzult történelemtől kapta személyiségformáló élményeit. Útvesztőket látott maga körül, az emberi lét és a történelem labirintusában érezte magát. Albert Gábor saját helyzetének és lelkiállapotának tükrét látta az ősi mítoszban, s attól a nyomasztó, zavarba ejtő élménytől, amit az útvesztőben bolyongás jelent, sohasem szabadult. Vállalja ezt az élményt, mind mélyebben elemzi az útvesztőben hányódó értelmiségi ember benső világát, kitérés kísérleteit s ezeknek a kísérleteknek kudarcait. Mindez írói vállalkozásának következetességére utal, egyszersmind arra, hogy szűkebb határok közé szorulnak írói lehetőségei. Az útvesztőkben bolyongó magányos ember kényszerűen önmagában találja meg az egyetlen realitást, s a művek világa ezáltal zártabbá válik. Ez lehet a novellák viszonylagos „egyhangúságának” magyarázata. (*Szépirodalmi kiadó*)

POMOGÁTS BÉLA

Kertész Ákos:

KASPAREK

Kertész Ákos 1971-ben lett divatos író. Akkor jelent meg ugyanis *Makra* című regénye. A legtöbb embernek még ma is ez a cím jut eszébe először, ha Kertész Ákos nevét hallja. A Makráig többnyire udvariás kritikák, csendes méltatások kísérték Kertész munkásságát. Holott első novellás kötete 1962-ben jelent meg, s három évvel később a boltokban volt *Sikátor* című regénye is. Jellemző: Kertész egyik kritikusa a Makrát méltatva, utólag állapította meg — egyébként helyesen — a Sikátorról, hogy „már jó regény volt”. A lényeg végül is az, hogy ma már ismerjük és érdeme szerint elismerjük Kertész Ákos írói munkásságának értékeit, jelentőségét; várjuk újabb írásait, drámáit, kötetait. Igaz, nem kényeztet el bennünket könyveinek gyakori megjelentetésével, de nem is ez a fontos. Az írói teljesítményt nem a megjelent kötetek száma minősíti.

Az 1972-ben kiadott *Névnep* című könyve után csak a közelmúltban jelent meg újabb kötete, a *Kasperek*. A címadó elbeszélésen kívül tartalmaz még két novellát (*A világ rendje*, *Pillanatkép*), egy kisregényt (*Aki mer, az nyer*) és egy drámát (*Özvegyek*), amelynek változatát a színházba járók *Sziklatal* címen ismerhetik. Nem egyforma színvonalú, s ebből következően eltérő hatású írások. A legjobb közöttük a *Kasperek* című elbeszélés, amelynek öreg, házmesterek helyett szemetelő, tüzelőt felhordó, kutyákat sétáltató alkalmi munkásában a kívánatos emberséget veszi észre és mutatja meg az író; s emeli ezáltal emberileg, erkölcsileg azok fölé, akiknek szolgálatokat végez, akik lenézik, maguk közül kinézik.

A megformálás színvonalát tekintve mindjárt a *Kasperek* után említendő az *Aki mer, az nyer* című kisregény, tragikomikus hangvételével s a benne ábrázolt különös helyzettel, amelynek szokatlanságával éppen a valóság reális megítélésére biztat Kertész Ákos. Egy szokásosnak mondható „in flagranti”-val indul a történet, de részletei a cselekmény során

gyakran a groteszk határát súrolják. A barátság és gyűlölet váltakozása, erő és ész birkózása közben mégis a mindennapok nagyon is valós világáról kapunk képet, szerezhetünk elgondolkodtató ismereteket.

Még egy írásról, az Özvegyek című drámáról kell külön is szólni. A most nyomtatásban olvasható szöveg, mint az író is elmondja a könyv fülszövegében, a szinpadon elhangzottak egy változata. Nem rossz változat. Az egykor híres, már elhunyt színművész emléken „osztzkodó” nők — az anya, az özvegy, az elvált feleség és a szerető — egyenként jól megformált képviselői egy-egy embertípusnak. A megírás formáját tekintve igen, egyébként azonban nem is igazán dráma az Özvegyek. Éppen a drámaiság, az igazi konfliktushelyzet hiányzik belőle. Viszont nagyon jó állapotleírás, sikerült jellemábrázolásokkal. Hosszabb elbeszélésnek vagy kisregénynek lenne igazán tökéletes.

Az egész kötetre jellemző Kertész Ákos elkötelezettsége a mai valóság, a mi világunk emberi értékei mellett. Emberismerete — ez mostani és korábbi írásaiból egyaránt érződik — a lehető legalaposabb. Szimpátiája mindig azoké, akik megőrzik magukban az emberséges embert, ápolják érzéseik tisztaságát és őszinteségét. Gyakran ők azok, akiket félreállítanak, kiszorítanak, akik elesettek, kismizmizettek válnak. Az ilyenek felé fordul különös figyelemmel, viseltetik igazán rokonszenvvel Kertész Ákos. Minden bizonnyal innen eredeztethető Kasperek alakjának nagyon jól sikerült ábrázolása, s lett ez az írás a legjobb a kötetben. S ezért van az is, hogy szinte cselekvésre kész rokonszenvvel viseltetünk az Özvegyek Rózsája iránt, értékelve önzetlenségét, eredendő jóságát, szeretőként is megőrzött tisztaságát.

Külön-külön a kötet mindegyik írásában felfedezhetünk valamiféle értéket; ha más nem, formait. Ha azonban a maga egységében nézzük a könyvet, látnunk kell, hogy színvonala hullámváz, szerkezete nem egységes. Azt hiszem, az eddigiek alapján joggal várhatjuk Kertész Ákostól, hogy következő könyvével kapcsolatban már ne lehessenek ilyen jellegű kifogásaink sem.

MÁTYÁS ISTVÁN

Héra Zoltán:

7x7

*„Ha költenél s van rá költség,
azt a verset heten költsék.
Egy, ki márványból rak falut,
egy, ki mikor születték, aludt,
egy, ki eget mér és bölint,
egy, kit a szó nevén szólít.
egy, ki lelkét üti nyelvbe,
egy, ki patkányt boncol élve.
Kettő vitéz és tudós négy, —
a hetedik te magad légy.”*

Mágikus szám a hét. Berze Nagy János tanúsága szerint a régi Elő-Ázsia népei imádták a Napot, Holdat és az öt planétát. Hétretegű ég, hét planétadémon került innen a kaldeus, zsidó, egyiptomi, asszír hagyományba is, és továbbgyűrűzött egyre szélesebben és szélesebben. Az indusok, Kína, Tibet átvették mítoszaiukba, „Földöreg-anyánknak” hét segédje van az ugor és altáji népek mondáiban, az osztyák samán útja hét tengeren, hét hegyen és hét nyírfaligeten át vezet egy hétlépcsőjű hegyhez, ahol hét bölcsőben ringatja a meg nem született lelkeket az égi isten lánya. A föld hét rétegén át repül az alvilágba a fekete ló vagy bika a turkesztáni, tatár vagy magyar népmesében. „Hét szépség” a feltűnően szép nő népünk nyelvében, „heten vannak, mint a gonoszok” — mondja a szólás. A természet törvényei is mintha beilleszkednének a misztikumba, amit tulajdonképpen onnan kristályosított ki az ember. Hét évenként cserélődnek ki teljesen az ember sejtjei, állítja az élettan, hét évenként újul meg testének anyaga.

*„Hét sebed, hét eltemetett tavad,
minden hét évben fölfakad.*

Hétágú ostor,
hét év fölbont s újrafon”
— mondja a *Mondóka*.

Ez a 7x7 adja a vázát Héra Zoltán új kötetének, hét ciklus, hét életszakasz követi egymást, változások és maradandóságok, megújulás és hűség egymásba hullámzása, egyéni sors és történelem áttűnései, a mágia dialektikája.

A gyermekkor a legigézetesebb. Földszagú, álomittas képekben bomlik ki a múlt,

tudat alá temetett emlékek, tündéri, lebbentő fátylú titkok, szürreális világ. A természet benyomul az ember józan világába, uralmát visszaszerzi a csoda is, minden mondatban új felfedezésen ámul a születő és gondolkodásra, eszmélkedésre születő gyerek. Groteszk dalocskák és mesék, álmok igazsága szólal meg, uralkodik a gyerek nézőpontja, részleteket felnagyít, így sajátos monumentalitás, folytonos mozgás hatja át hamvas, friss, buján özönlő képet.

Kamaszhangon szól a második hét év, tílosokkal népesül be a világ, bibliai képek beszélnek az elhivatottságról, álmodozásokról és istenülésről. A világ zsvajva tör be, kételkedések, kérdések, új viszonyulások az eddig harmonikus, barátságos környezethez, zsolozsmázó imák a szerelemhez. Kiűzetett a paradicsomból, biblikus hangja apokaliptikussá válik a háborús évek megjelenítésekor, ez a nagy várakozások kora, pátosz és kaján firtor, írónia és önírónia váltakozik. „A föltámadott jön nikkell-biciklin ide, / loccsant mindenkit balzsamfürdőbe” — a harmadik jóslat már így beszél a nagy, súlyos, révületos igék, víziók parafrázisaként. Izgatottság, feszülő idegekkel tettek várása, tettekre készülődés hatja át, hogy kitörjön „Lángok és árnyak” világából, a csend holdas fagyott világából. „Jöjjünk már, legyünk már!” — zeneti meg a harangot (*Jöjjünk már, legyünk már!*).

A negyedik hetes (1950—1957) a lázas várakozás, tettvágy után a megtorpanások hangját hagyja uralkodni. Inkább magamagát biztatja, mint a szabadságot, ahogy közvetlen szavakkal, mint régi szerelmese, fordul hozzá:

„És te is szabadság:
utad van hozzám, utam van hozzád,
ne tégy hát úgy, mintha másfele mennél,
mintha nélkülüm meglennél”

(*Utódod, fölkarolód*)

Adys keménységgel bírál, kérdez, felelőségre von „új szavakért, új ütemekért” kiált a lusták, fagyosak ellen mozgát. (*Dalok a jövőről a tehér folyónál*). „Mit mondjak majd hitkölykeimnek, . . . szét ne fussanak” — kérdez kétségbeesetten. „Mit mondjak a jövőmnek, / ki ájultan fekszik, s talán meg is halt, / ott, ott, a zúzos kapuív alatt” (*Lángok földje*).

A negyedik ciklustól egyre nagyobb szerepet kap kötetében költészetének mérlege-

lése, vezérszólamává válik a következő verscsoportokban. „A költészet egyik alapjellemzője minden korban az a tudatosság, amivel önnön mivoltát — létének lehetőségét, célját, határait, módját — újratermeli. Legyen ez az öntudat bármennyire is illuzdriktus, tartalmával a társadalmi lét adott állapotát legáltalánosabb tendenciáiban tükrözi. Egy korszak költészetének ábrázoló funkciója / e funkció konkrétan megvalósuló tartalma / koncentráltan a költészeteszményben, az ennek megfelelő költői magatartásformák tipikusságában megragadható. A költői státushoz való viszony tartalmában a valósághoz való egyéni viszony minősége érhető tetten” — írja Bécsy Ágnes az elmúlt évek magyar lírájáról szóló tanulmányában. Mennyire felel hát meg Héra Zoltán költészménye a József Attilai előírásnak? Hogyan tükrözi társadalmi létünk mai tendenciáit?

„Szép, szép — / A szava légy, a fénye légy! —” lengnek elő a gyermekkori bölcsődalok, Panteisztikus érzések, elhivatottság, a kamasz biztossága, amivel a hajdani zsellérfiú vallja: „hisz és lát engem az ég. / Átzeng szavakkal, miként / átszövi fénynyel a nap a szentélyt” / *Benépesül a táj!* / Érzelmek röpitik föl, föl, föl akar törni, földhöz kötözött kutak, lépkedni sem tudó nyárfák, tócsák és lapályok törnek benne föl, a szólni nem tudó közösség / *A lélek hegyre hág!*

Az érzelmi túlfűtöttség néha már mintha szentimentalizmusba vinné. Proféta és népevezér, „derültebb hazát” akar adni havak áztatta, dermedt törzsű, fagyszemű bálványokat imádó, álmos-zúzos népének (*Álom a hüüzerdőben*). Kötetén végigvonul a fény és a hideg, a havas semmi ellentétének szimbolikája. A napimádó, tűzimádó Héra fénye az értelem fénye, a gondolat zabolázza meg a túlömlő érzelmeket, mikor kudarcot vall és magára marad a proféta. Népköltészetből jött képet használt az áradó erejű ifjúság megidézésére (*Ének a zuhanás kibontott szárnyairól*), most keserű, félelemekkel és önváddal viaskodó, halált idézőgető, Apollinaire törekeny szépségű látomását építi, éli be saját anyagába: „Mondják, egy galamb vergődik ott / szökökút felett, / s maga az ige az, az inkarnált, / leszálalni nem tudó lélek” (*Lángok földje*).

Héra tisztázza feladatát, megküzd a szavakért, elveti keserűen, ironikusan a már

nem korszerű maszkokat, nem stilizálja magát sem istenné sem lángoszloppá: „A hazám tud engem, utamat én szabom meg. / Fuss hát hős, szaladj szent, / rossz célzó, fölmentelek” / *Fuss hős, szaladj szent!* /.

Szépen búcsúztatja vesztett illúzióit, elmúlt fiatalságát (*Távozó patriarkák*). Megzabolazza a képek áradatát nagy verseiben, mert néha képzavarba tévedt, az erő és biztonság látszatát keltő szóözön csak leplezte belső bizonytalanságát. Intellektuális költő, aki játszik a révülettel is időnként. Szavak, eszmék és hitek tudósa, szikár gondolatokat őriz, vigyázzon, hogy ne bitangoljanak kitaposott utakra.

Új távlatokat nyit, új értékrendet terem a kötet záró verseiben. A hétköznapiakban rejlő szépséget mutatja föl, múlt és jövő folytonosságában mutatja meg az élet elpusztíthatatlan erejét:

„az köszön csak rád, ami messze jár.
Mint ama üllők érce is, ragyogva föld
alól,
s mint erdeje múltván,
a reszkető erdei páfrány,
most, amikor
— láttad-e szebbnek bármikor? —
csak vizek csilláma már”

(*A Rábát követve*).

(*Szépirodalmi Könyvkiadó*)

ZENTAI MÁRIA

Orbán Ottó:

A VISSZACSAVART LÁNG

Ha egy világtérképen megjelölnénk Orbán Ottó élményt adó, „apropót” kínáló városait, országait, s a pontokat Balmazújvárostól Bostonig, New Yorktól Afrikáig összekötnénk, szinte az egész földgolyót átérné a képződött háló, négy milliárdunk terét, a bolygót, mely *Finn tangó* c. versében „mellén a holddal lassan fordul... klimaxos vércsekarmain”.

Ez a Földben-Világban gondolkodás lényeges vonása verseinek, persze a tényleges utazások, a valóban megtapasztalt távolság pusztá tényétől még „térképrajz” maradhatna kötete, költészete, ám „Engem két végtelen között, a közben / nem

csak térképrajzként izgat a KÖZBEN / más vonz (mondhatnám a magán a „köz'-ben) / ebben a humoros szegényszerepben: / a lázadás, a „mentve menthetetlen” — / míg szétoszlunk úrben, földben, gyereken.” (*Melyben szerző a kedves Dezsői piszkálja egy nagy műgonddal kihegyezett fanyárrsal*).

Van-e külön és reménytelenebb lázadás, mint a „menthetetlen” mentés közbeni vallatása, szétboncolása, vizsgálata? Reménytelen, hisz *úgyis* „szétoszlunk úrben, földben, gyereken”, mégis rettentően fontos, mert „úrben, földben, gyereken” oszlunk szét; folytatódunk. Ez az ősi paradoxon itatja át „üzemanyagként” a visszacsavart láng kanócát, ennek fényénél nőnek kozmikussá a „szomjas árnyak” de ennek fénye az egyetlen esély, „hogy kinyilik egy ajtó és mögötte ott a tavasz harsogó mosókönyhája, az új világ” (*A visszacsavart láng*)

A szövegösszefüggésből kiszakítva, kötetcímmé emelve ez a láng lehet a költészet tetszetős (és érvényes!) metaforája, még pontosabban: az *is* lehet, az idézett versben azonban jóval több ennél, általánosabb érvényű; a túlélés, a „folytatódunk kell” lángja, egyáltalán: a létezésé. Nyilvánvaló, hogy utóbbi értelmezés az előbbit, a *költészet* jelentést is magában foglalja, ugyanakkor „a költészet behajlított tenyér a haldokló láng fölött...”, a láng óvása önmaga óvása is egyben, a láng elalvásával értelmét veszti, vele pusztul.

Új felfedezés? — Aligha. „Elemi evidencia” inkább. (Bécsy Ágnes idéztem, aki az előző, a *Távlat a történethez* c. kötet kapcsán fogalmazza meg [Irodalomtörténet, 78/1], hogy „Orbán Ottónak van ereje szakítani az untilg ismételt önmentséggel, hogy „a világ bonyolult”, nekivág a leglényegesebb tények, elemi evidenciák tisztázásának.”)

Olyan evidencia, amit nem lehet légszer ismételni abban a korban, melyben Auschwitz és Hiroshima „botránya” harmincegynéhány év alatt sem évülhetett el, hisz a *lehetősége* termelődött és termelődik újra nap mint nap, magasabb fokon. Nem véletlenül csörömpöli szét Orbán Ottó „hagyományosan” szép verseinek, *A harmincas évek költői*-nek nosztalgiaiából és iróniából épített finom, bravúros szerkezetét: „Aztán új divat, új

vers: tábori ima, / jön Auschwitz és Hiroshima." Hátborzongató csattanó, s nem csak a példa azonossága miatt idéződik fel nyomán Adorno híres mondása, miszerint Auschwitz után nem lehet verset írni. A költészet ezt a tételt (szerencsére) cáfolni látszik, legalábbis módosítani; *ugyanúgy* nem lehet. Orbán Ottó ehhez hozzátesz még valamit, ami evidencia (talán ezért is mondatik ki oly ritkán?): ugyanúgy nem lehet, de *ugyanazért* igen.

A költő szerepe, a művész-lét csak mint az ember-lét egyik lehetséges (persze számára egyetlen) megvalósulása érdekl. Orbán Ottó a Föld-polgár, a közép-európai, a magyar (nem sorrend! — felsorolás): költő „föltűnés nélkül és gyógyíthatatlanul.” Hit és székszis, fennkölt és profán, pátosz és ironia ütközik, vegyül hitvallás-töredékeiben. „Szerintem a költő / ember és körülményei” — írja az egyik Amerika-versben, a *Mr. Orbán elintéz egy fontos telefönt*-ban, ahol a kinyilatkoztatás pátoszáat a telefonálás profán, mindennapi aktusa ellenpontozza. „Negyven évesen az ember vastagon hámozza a költészet nevű almát” — ironizál a *Cantó*-ban, majd pár sorral lejjebb szinte nem „eszázadi” hévvel szólítja meg a szabadságot: „Ó szabadság aki gyakran vagy magad is börtönőr / és rondaságokat is művelsz... / egyetlen lehetséges hőse vagy minden igazi versnek” s a vers végén ismét egy köznapi, mélyen emberi és véresen hiteles költészet-megfogalmazás: „Túléltem egy ostromot mi másban hihetnék Az évek / drótakadálya alatt egy konzerv és egy bicska a költészet maga”.

Fenti jellemzők hiánytalanul vannak együtt a kötet talán leginkább „orbánottós” versében, *Az orvvadász jól megérdemelt pihenését élvezi*-ben, A „nagyokat” (Blake, Whitman, Weöres, Pilinszky, Ginsberg) sorolva sóhajt fel ironikus-komolyan: „Hát már bűnbe sem eshetem soha? / Ha igen sincs kít többé *utolírni*.” Az utalás paródia-író önmagára, a remek szófacsarás, s maga a tény, hogy a féltve őrzött „saját költői hangok” korábban valaki ilyen valómással kezd egy verset: ironikus. Ami „komoly”, az a kivetettség szomorúsága, mely főleg a szonett egésze felől nézve itatja át ezt a szakaszt is. A folytatás, a következő négy sor pedig ritka tömör, mottó-értékű rögzítése a „nincs semmi veszve” Orbán Ottó-i szemléletének: „A

versbetonból a rozsdás rögeszme, / a hús mögül a csont előmered: / égő füllel egy pofonvert gyerek / sziszeg a sötétben: nincs semmi veszve!”. Ezt a hangot, a *mégis*-ét, a reménykedését ellenpontozza a vers végén az *ügyis* (ti. szétoszlunk) székszise; a költő, „a világfüstben aszalódó hús” „tanúnak áll egy rég elvesztett pörben, / míg hiúz-csillagokkal lesi körben / a honnan-hova személytelen éje.” Az ellentét, a „nincs semmi veszve” és az „elvesztett pör” ütközése, csatája nem csak e vers energiaforrása; más-más módon, más-más megközelítésben ez ad (magas) feszültséget a kötet egészének. (*Magvető*, 1979.)

PARTI NAGY LAJOS

Fodor Ákos:

IDÉZŐ JELEK

1. „Így tanítja az igazságot, mind lényegében, mind látszatában, a mester és a tanítvány közötti tökéletes kapcsolatban” (Eiszai: Közén Gokoku Ron).

Alapfokon a kurzivált és rikitott szedés együttes alkalmazása, a kérdő és vonatkozó névmások iránti túlszorduló vonzalom utal a mesterre. Középfokon megjelennek „utánozhatatlan” szó- és gondolat-füzetései: „folyton csappan az állag / — így enyhít cseppet a *folymat* a dolgon” (36. xénia), akár ellentmondásba is keveredve a beléjük szőtt közléssel: „... ELEGEM VAN a (túl)sokféle / alkalmazkodásból / az ön-alk.ból is! / sőt! talán leginkább s elsősorban / abból / ...” (xéniák 54.). A szövegbe tüzdelt végrehajthatatlan rendezői utasítások úgyszintén középfokon dicsérik a mestert: „... (emlékszik-e még valaki a stoppoló- / fákra és oly komplex háttérükre?)” (Halványuló kép). S ha még ennyi nem elég: a *xéniák* alternáló *haikui* és tartalomjegyzékben megadott, ezáltal jegyzet-szerűvé tett címei tüntetően hangsúlyozzák az utánzás szándékosságát. (Most már eláruljuk:) az *Ívsor, közökkel* ciklus szolgált mintául (Tandori Dezső: A mennyezet és a padló).

Elárulhatjuk, mert a tanítvány a felső fokra is kész követni mesterét. Képes a legkevésbé költői tárgy, a *banális élmény*

eltérítésére. Egyszer önirónikus mosollyal elhelyezkedik benne, mint teljes világban (Ugyanaz), másszor unalomig illeszkedő elemeinek meglazításával a mindennek mögött rejtőzködő úr hidegét bocsátja szívünkre: „... s hogy mindez / a folyóval egy irányban történt, vagyis az, hogy / egyfelé hagytuk el egymást: a legeslegszomorúbban / a rra gondolok” (Rondó).

E két olyannyira különböző megoldás több felvillanó lehetőségnél; keresztutak, melyeken Fodor Ákos elcsatagol a mester által taposott ösvényről, miáltal költészete ha nem is gazdagabbá, legalább sokfélebbé válik. Tegyük hozzá: esendőbbé is; a 4., 39. és 53. *xénia*k műhídege leleplezi azt az érzelmességet, melyet a mesternek a medvék és verebek iránti szeretete mindenkor homályban hagyott.

Az élményhez való viszony a léthez való viszony megfelelője a lírában. A 35. *xénia* Faustot idéző kijelentése — „egyetlen percem / sincs, amit elcserélnék / egy másik percért” — kettős jelentésű a kötet által kijelölt közegben. Ezért az okfejtés is elágazik e ponton.

2. „... szeretete a természet iránt semmi egyéb, mint a tulajdon lelkünkkel azonos szépség felfedezése” (Aneszaki Maszaharu). A *perchez*, az éppen megvalósuló lét-törődékhez való mohó ragaszkodás, a „belehelyezkedés” gesztusa tárgyias-szemléleti (Vasy Géza) versek sorát nyitja meg. „... mert a Legcsekélyebb Eltérés a döntő / s a legkisebb kimoz- / dulás első moccnása... a többi / csak mennyiségi halmaz, lihegő / szorgalmi-feladat, pöffeszkedés, készletgazdálkodás” (Apológia). Az *Egy oldal az expedíciós naplóból* rezignált felhangjai még Tandorit idézik, ám Fodor Ákos gyaníthatóan közvetlenebb személyiségéhez kevésbé illik a bumfordi gyanakvás; a *Románc*, a 8. és 55. *xénia*k bravúrajai megközelítik a záróversben (Között) megfogalmazott maximumot: „hogyan költözhetnék mindenestül / egyetlen elragadtatott tekintetembe, hogy még / szemem se lássék...”. A kötetbe illesztett Brechtfordítás ezért nem — mint a *Rondó* olvas-tán vélhattük volna — valamely rideg tandrán, hanem a kedves és bátor Gruse története.

3. „... felhívják a figyelmet a ... helyzetre, amellyel szembe kell néznünk, vagy *‘kacu’* kiáltással fütyköseiket lóbál-

ják, vagy csupán öklüket vagy ujjukat emelgetik” (Muszó Kokusi hen).

A *perchez* való ragaszkodás mögött a kiterjedéssel (extenzitással) szembeni bizalmatlanság sejthető. E tudatosan vállalt redukció, mely az *Üzenet*ben nyíltabban megfogalmazódik — „Vedd eszedbe: Fortinbras oly halánk! / — ő most már így-úgy meglesz nélküled. / Hiányozz, Királyfi. Tiéd hiányi trónunk.” — az ontológiai líra irányában nyit utat. Minthogy szűkségképpen minden „ontológiai”, ami létezik, e címkével csinján kell bálnunk. Ezáltal a létnek térre és időre redukált körülményeit értjük alatta. A szemlélet szintjén az időbeli meghatározottság az egyszerűség s a halál; a térbeli pedig — tekintve, hogy két dolog nem foglalhatja el egyszerre ugyanazt a helyet — a másság és a reláció problémáját jelenti. A líra legősibb, és a *haikuköltészet* kizárólagos témái ezek, s egyben a *szemlélet* minimumai — az egyetlen képre szűkített ábrázolást ontológiai igazságtartalma teszi érvényessé. Az 5. *xénia* metaforáját — „biztosítatlan / zuhanunk ki belakott / pillanatunkból” — az időbeli determináció, a 47.-ét — „a világ kérdés- / ként vet föl és válaszol / csak *átfogalmaz*” — az egyszerűség és másság élménye, a 3.-ét — „lábam előtt ült / egy madár, majd felröppent — / Nehézebb lettem” — a reláció érvénye hitelesíti. Természetesen az efféle osztályozásnak is megvannak a maga határai. Az ontikus élménynél konkrétabb tartalmak is *érvényes* haikut eredményeznek. Példa erre az 55. *xénia*: „Nem támogatom / szépségedet, csak tűröm. / Süssem a Napot?”. Több darabot a kelet-európai térítő által határolt létélmény tesz hitelessé, így a 21. *xéniát*: „morális örök- / mozgó: amit nem emelsz / — *szüntelen* — szálljed”, vagy a 27.-et: „alvaszületet / fajtánk görcsösen óvja / lidércálmait”. Megadja Fodor a lelőhely pontos koordinátáit is: „jelentős helyen, / istenhátamögötti / időben élünk” (15. *xénia*).

Amilyen könnyűnek tűnik „rövid” verset írni, annyira nehéz valójában. Szépnek és igaznak tökéletes fedésbe kell kerülnie, különben *rossz általánosság* lesz az eredmény. Példa erre — többek között — a 48. *xénia*: „annyira zárt *egy* / ajtó sem lehet, mint fal / s ajtó *hiánya*”. Máskor a szavak nem lelnek fogást egymáson, fel-

idézett képzeteik más-más irányba húzva szétcibálják a verset — az ilyen vers dühíti fel leginkább az olvasót, titokban ostobának képzelet magát, amiért nem érti. Így vagyok én — ismét csak többek között — a 41. *xéniával*: „hiánya : minden / elvesztése : hivatás : / jobb-rosszabb: kevés”. A műfaj — éppen rövidege miatt — a véletlen áthallásra is érzékenyebb. A 24. *xénia* hitelét lerontja, hogy Kurt Bartsch versét idézi emlékezetünkbe (lásd: *Auswahl* 66.).

Kisebb igényű *xéniákat* (1., 23., 25., 29.) nyelvi ötlet tart a víz fölött. A többiek színvonalát tekintve ezek bizvást ki is maradhattak volna a kötetből. Aminthogy a beillesztett George- és Hacks-fordítások-

nak sincs funkciójuk azonfelül, hogy a szerző műfordítói erényeiről tanúskodnak, amit az egy Brecht-fordítás is megtett volna. Vegyük még ehhez az újdonsága ellenére is kissé érdektelen *lakoma* ciklust, és kiderül, hogy a kötet — számos, önmagában szellemes belső utalása és párhuzama, valamint a lábjegyzetté változtatott tartalomjegyzék ötletessége ellenére — nélkülözi azt a koherenciát, ami lapjainak egybefűzését *épp ezen a módon* indokolná. Annál is inkább zavaró ez, mert mindössze egy éves késéssel követi a szerző első kötetét (*Kettőspont*), melyhez képest lényeges változást nem mutat.

CSORDÁS GÁBOR

